

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**К. КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда

КОШАЛИЕВА САЛТАНАТ ШАЙДУЛЛАЕВНА

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ДЕН
СОЛУГУН ЧЫҢДООЧУ ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАР**

13.00.01. – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:
педагогика илимдеринин доктору,
профессор Калдыбаева А.Т.

Бишкек – 2023

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3
БИРИНЧИ БАП. МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ДЕН СОЛУГУН ЧЫҢДООЧУ ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН ТЕОРИЯЛЫК-МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	
1.1. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялардын маңызы жана мазмуну.....	10
1.2. Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялардын типологиясы.....	31
1.3. Мугалимдер менен ата-энелердин педагогикалык кызматташтыгы мектепке чейинки курактагы балдардын сергек жашоо образын калыптандыруучу шарт катары.....	60
Биринчи бап боюнча тыянак	75
ЭКИНЧИ БАП. ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ	
2.1. Балдардын ден соолугун чыңдоо технологиялары жана изилдөө методдору.....	7
8	
2.2. Мектепке чейинки куракта сергек жашоо образын калыптандыруучу педагогикалык шарттар.....	93
2.3. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануунун модели.....	108
Экинчи бап боюнча тыянак	114
ҮЧҮНЧҮ БАП. МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ДЕН СОЛУГУН ЧЫҢДООДО ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНГАН ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ	
3.1. Констатациялоочу эксперименттин мазмуну.....	117
3.2. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу боюнча эксперименталдык иштин натыйжасы.....	123
Үчүнчү бап боюнча тыянак	150
КОРУТУНДУ	153
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР	154
БИБЛИОГРАФИЯ	155

КИРИШҮҮ

Диссертациялык теманын актуалдуулугу. «Мектепке чейинки тарбия концепциясында» балалык мезгилдин өзүнчө баалуулугу жана баланын бактылуу болуу укугу, баланын ден соолугун (дене боюн да, психикасын да) чыңдоонун жана коргоонун зарылчылыгы баса белгиленет. Инсандын жалпы маданиятынын негизи мектепке чейинки балалык куракта түптөлөт, анын компоненти ден соолук маданияты болуп эсептелет.

Коомдогу кырдаал педагогдон баланы өнүктүрө турган адис катары профессионалдуулуктун жаңы деңгээлин, ден соолук проблемасына карата инновациялык көз караштарды жана баланын ден соолуктун бакубат пайдубалына ээ болушуна мүмкүнчүлүк берүүчү чечкиндүү аракеттерди талап кылат.

«2018-2040-жылдарда Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында» [109], Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды карап багуу» Мамлекеттик билим берүү стандартында [28], 3-6 жаштагы балдарды өнүктүрүүнүн «Балалык» программасында, «Наристе» жана башка мамлекеттик жана программалык документтерде базалык улуттук баалуулуктар бөлүп көрсөтүлөт, Кыргызстандын жаранын рухий-нравалык жактан өнүктүрүүнүн жолдору аныкталат.

Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды карап багуу» Мамлекеттик билим берүү стандартында [Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2020-жылдын 29-июнундагы № 363 токтому] мектепке чейинки билим берүүгө жана 6 айдан 7 жашка чейинки балдарды карап багууга бирдей минималдык талаптарды коюу бекитилген, ошон үчүн 54беренде минтип айтылат: мектепке чейинки билим берүү уюмдарында денебойду өнүктүрүү жана ден соолукту чыңдоо үчүн санитардыкэпидемиологиялык эрежелерге жана ченемдерге ылайык шарттар

түзүлүшү керек. Мамлекеттик стандарт Кыргыз Республикасынын Конституциясы, баланын укугу жөнүндөгү Конвенция, Кыргыз Республикасынын балдар жөнүндөгү Кодекси, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү», «Жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу жөнүндөгү», «Аялдар менен эркектер үчүн бирдей мүмкүнчүлүктүн жана бирдей укуктун мамлекеттик кепилдиги жөнүндөгү», «Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндөгү» мыйзамдар менен аныкталган принциптерге, ошондой эле билим берүү, саламаттыкты сактоо жана коопсуз чөйрө түзүү тармагындагы башка ченемдик-укуктук документтердин принциптерине негизделет.

Балдар бакчасындагы ден соолукту сактоочу технологиялар – бул балдардын ден соолугун жакшыртуу жана колдоо максатындагы заманбап технологиялар менен инструменттер. Алар дене-бой активдүүлүгү, тамактануу, гигиена, ден соолук мониторинги жана билим берүү программалары кошулуп, балдар бакчасында ар кандай аспектте колдонулушу мүмкүн. Кыргызстанда балдардын ден соолугунун көрсөткүчтөрү төмөндөгөнү статистикалык маалыматтарда катталды. 2021-жылдын башында Кыргыз Республикасында 7 жашка чейинки 1 млн. 118 миң бала жашаган, алардын жарымынан көбүрөөгүн (51%) балдар түзгөн. 2020-жылдын башындагыга салыштырганда балдардын саны 56 миңге же 2,3 %га көбөйгөн.

Ушул жылдын башталышындагы балдардын жалпы санынын 44 %ы 7 жашка чейинки балдар (1 млн. 118 миң адам).

2020-жылы 158 миңден көбүрөөк бала төрөлгөн, алардын 81 миңи балдар, 77 миңи кыздар, б.а. кыздарга караганда балдар көп төрөлгөн.

2020-жылдын аягында республикада майыптыгы бар 32 миң бала катталган, алар ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын жалпы санынын 16,5 %ын түзөт. Жыл сайын 4 миңге жакын балдар майыптык статусу

биринчи жолу алышат (Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети).

Мектепке чейинки билим берүүнүн теориясы менен практикасында ден соолукту сактоочу технологиялардын мазмуну жана жолдору жетишерлик иштелип чыкпагандыктан, бүгүн ал олуттуу проблемага айланган. Балдардын ден соолугу педагогикасы чөйрөсүндө инновациялык кыймылдын кийинки жылдары акырындап күч алып баратканы да кокусунан эмес. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарында ден соолукту сактаган билим берүү процессин өркүндөтүүчү багыттардын бири ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүүгө өтүү болуп эсептелет. Чөйрө өзүндө педагогикалык жана психологиялык мамиле кылуулардын артыкчылыктарын айкалыштырыш керек. Мындай шартта мектепке чейинки уюмдарда билим берүү жана тарбиялоо проблемалары бардык деңгээлдерде токтоосуз чечилери көрүнүп турат.

Кыргыз Республикасында баланы психофизикалык жактан да тарбиялоо жана өнүктүрүү жөнүндө жаңы сунуштарды камтыган көп сандагы программалар жазылган жана ишке ашырылып жатат. Балдардын ошол психофизикалык проблемасын ар кандай өнүктүрүүчү программаларды жараткандардын көз караштары бирдей эмес. Алардын күч аракетин айланачөйрөнүн табигый факторлорун күндүк режимде пайдаланууга багытталган, анын ичинде: балдардын абада көбүрөөк жүрүшүн камсыз кылуу, ошондой эле санитардык-гигиеналык нормаларды сактоо менен витаминге бай тамак-ашты рационалдуу пайдалануу.

Кыргыз Республикасында мектепке чейинки балдардын ден соолугун сактоодо колдоно турган технологиялар маселеси атайын илимий изилдөөлөрдүн объектиси болгон эмес, бирок жалпысынан ден соолукту сактаган билим берүү процессине арналган окумуштуулардын эмгектери бар. Алсак, А.Т Калдыбаева,(2023) Н.А Асипова,(2014) К.Ч Джанузаков(2020) Н.А Абдыбекова., Ч.К Рыспаева, А.М Мамытов., Т.Т Иманалиев., К.У

Мамбеталиев, Абдырахманова Дж.О., Турдубекова А.С., Мойдунов Т.М., Жакипов А., Баймуратов К.К., жана башка көптөгөн М. Алиев (2004), Г. Акиева (2007), Ж. А. Бузурманкулова (2010), Н. Айсаракунова, А. Мамытов (2007), М. Субанова жана Б. Мундузбаев (2010) сыяктуу окумуштуулардын изилдөөлөрү жаштар арасында сергек жашоо образын ар кандай жолдор менен калыптандырууга, аларды өнүктүрүүгө багытталган. Жаштардын гигиеналык жүрүм-турумунун мотивациялык чөйрөсү, коопсуз жашоо, сергек жашоо образынын моралдык-психологиялык компоненти, өз алдынча кыймыл-аракеттин зарылдыгын тарбиялоо, физикалык жана психикалык өзүн-өзү өнүктүрүүнү камсыз кылууга көңүл бурулат.

Изилдөөдө биз мектепке чейинки билим берүү уюмдарында ден соолукту сактоочу технологиялардын методдорун жана формаларын өркүндөтүү жана ишке ашыруу маселесин карайбыз. Изилдөөнүн жүрүшүндө жана проблеманы коюуда биз изилдөөнүн темасына тиешеси бар бир топ эмгектерге көңүл бурдук. Анда окумуштуулар ден соолукту сактоочу чөйрөгө өзгөчө көңүл бурушары аныкталды. Окумуштуулар И.А. Аршавскийдин [7], В.А. Петровскийдин [121], В.Д. Семеновдун [135] изилдөөлөрүндө, билим берүү чөйрөсүн жана окуу процессин валеологизациялоодо (И.И. Брехман [16], Т.С. Казаковцева [57], Н.В. Сократов [142], Л.Г. Татарникова [148], Н.К. Смирнов [139] ж.б.), ден соолукту сактоочу чөйрөнү долбоорлоодо (Колесникова М.Г. [71], В.А. Деркунская [35], И.С. Якиманская [159], М.Н. Кузнецова [85], ж.б.) өзгөчө көңүл бурушат.

Илимий-теориялык адабияттардын жана алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын обзору бизге бир топ карама-каршылыктарды таап чыгууга мүмкүнчүлүк берди, алар мектепке чейинки уюмдарда ден соолукту сактоочу технологияларды өркүндөтүү чөйрөсүндөгү изилденүүчү проблеманы мүнөздөп турат. Бул **карама-каршылык төмөнкүлөрдүн ортосунда:**

□ мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чындоонун маанилүүлүгүнүн жана мектепке чейинки билим берүү уюмдарында ден

соолукту сактоочу чөйрөнүн эффективдүүлүгүн илимге негиздеп жаратуу зарылчылыгынын жана бул процесстин илимий-методикалык камсыздалышынын жетишсиздигинин;

□ мектепке чейинки билим берүүнүн сапатына, мектепке чейинки курактагы балдардын инсанына талаптын жогорулашынын жана билимди берүүгө жана көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган салттуу педагогикалык мамилелердин.

Жогоруда аталган карама-каршылыктар педагогикалык маанилүү проблемаларды чечүүнүн зарылчылыгын аныктайт: педагогикалык технологиялар мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого кантип көмөк берет? Аталган проблеманы теориялык жактан негиздөөнүн маанилүүлүгү, аны иликтеп изилдөө үчүн илимий өбөлгөлөрдүн бар экени жана практикада чечүүнүн зарылчылыгы изилдөөнүн темасын тандоону аныктады: «Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун педагогикалык технологиялары».

Диссертациянын темасы приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер жүргүзгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышат. Изилдөөнүн темасы К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин 2015-2020-жылдардагы илимий-изилдөө иштеринин планына кирген.

Изилдөөнүн максаты: мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөтүүчү заманбап технологияларды аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси: МББМдагы ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялар.

Изилдөөнүн предмети: мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөткөн ден соолукту сактоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу боюнча окуу-тарбиялык процесс.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Ден соолукту сактоого багытталган педагогикалык технологиялар жөнүндөгү психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдү иликтеп, окуу жана мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу заманбап технологияларды мүнөздөө.

2. Педагогикалык шарттарды ачып көрсөтүү жана мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөткөн мектепке чейинки билим берүү уюмдарында ден соолукту сактоочу технологияларды пайдалануунун моделин түзүү.

3. Ден соолукту сактоочу технологиялардын моделин ишке киргизүү боюнча эксперименталдык иш жүргүзүү жана алардын мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча натыйжалуулугун далилдөө.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялардын сапатын баалап жана тандап ала турган методдор иштелип чыкты. Педагогикалык шарттар аныкталды, ошондой абалда мектепке чейинки курактагы улуураак балдарга билим берүү процессинде ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялар комплексин пайдалануу мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөткөн зарыл сапаттарды балада калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

Коргоого алып чыккан негизги жоболор:

1. Мектепке чейинки курактагы улуураак балдардын ден соолугун чыңдоо педагогикалык процеске ден соолукту жакшыртуучу багытындагы уюштуруучулук-педагогикалык технологияларды жаратуу жана колдонуу менен камсыздалат. Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологияларды комплекстүү колдонуу ден соолукту жакшыртуучу педагогикада бир бүтүндүктөгү процесс катары окутуунун бир тепкичинен экинчисине өтүүнү камсыз кылат. Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялардын натыйжалуулугу ишмердиктин спираль сымал процесси менен жаралат, анда

натыйжа үзгүлтүксүз көзөмөлдө болот жана педагогикалык процеске коррекция киргизүү үчүн негиз болуп берет (диагностика – алдын-ала айтуу – педагогикалык аракеттер – диагностика ж.б.у.с.).

2. Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун педагогикалык шарттары: сергек жашоо образынын принциптерине негизделген программаларды иштеп чыгуу жана колдонуу; педагогикалык технологиялардын интеграциясы; жеке жана дифференцияланган мамиле; окутуунун оюн жана активдүү формасына негизделген педагогикалык технологиялар балдардын ден соолугун чыңдоого жардам берет.

3. Ден соолукту сактоочу технологиялардын моделин ишке киргизүү боюнча эксперименталдык иш жүргүзүү жана алардын мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча натыйжалуулугун далили. Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялардын натыйжалуулугунун критерийлери баалуулуктар ориентациясын өзгөртүү, билим берүү процессиндеги субъекттердин керектеме-мотивациялык чөйрөсүнүн сергек жашоо образына багытталышы болуп эсептелет.

Практикалык маанилүүлүгү: МББМдин педагогдору үчүн методикалык сунуштамалар иштелип чыкты жана практикада апробацияланды: «Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде ден соолукту сактоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу». Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялардын сапатын баалаган диагностикалык методдордун комплекси бөлүп көрсөтүлдү.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Педагогикалык технологияларды ачканында, мектепке чейинки курактагы улуураак балдар арасында педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндөгү түшүнүктү калыптандыргананда жана ден соолукту жакшыртуу багытындагы педагогикалык технологиялардын комплексин пайдалануу боюнча методикалык сунуштамаларды иштеп чыкканында.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги жоболору жана тыянактары Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы сунуштаган РИНЦ, SCOPUS маалымат системасына кирген басылмаларды кошуп эсептегенде, жарыяланган 19 иште чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, тыянактардан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, 6 тиркемеден турат. Жалпы көлөмү

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Илимий изилдөөнүн жүрүшү жана жыйынтыктары К.Карасаева атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин «Педгогика жана психология» кафедрасынын отурумдарында талкууланып, коррекцияланып турду. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын негизинде Эл аралык, республикалык жана аймактык илимий-практикалык конференцияларда (Россия, Казакстан, Узбекстан, Кыргызстан) билдирүүлөр жасалды.

Диссертациянын жыйынтыгынын жарыяланышы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары боюнча 20 макала, анын ичинен 11 макала РИНЦ системасында жарык көргөн.

Диссертациянын көлөмү жана түзүмү: Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч баптан жана алардан пайда болгон корутундулардан, жалпы корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен (243 аталышта), тиркемелерден турат. Жалпы көлөмү – 168бет.

БИРИНЧИ БАП. МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ДЕН СОЛУГУН ЧЫҢДООЧУ ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН ТЕОРИЯЛЫК- МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялардын маңызы жана мазмуну

Немец окумуштуусу М. Петенкофер: «мурастап алган ден соолуктун баркын билбей, келечек жөнүндө кам көрбөй, биз аны эсеби жок ысыраптайбыз. Анан соо адамдан оорукчанга айланганыбызда гана ошол байлыктын баасын билебиз, аны сактасам деген ниет ошондо пайда болот». Андыктан балдарды кичине кезинен баштап сергек жашоо образы тарапка тартуу, ден соолук маданиятын калыптандыруу, өз ден соолугунун баалуулугуна аң сезимдүү мамиле кылууга тарбиялоо зарыл», – деп жазган.

Ден соолук проблемасы жалпы социалдык гана эмес, ошондой эле инсандык деңгээлде да мезгилге, орунга жана адамдын жашоо ишмердигиндеги башка шарттарга карабай өзүнүн актуалдуулугун сактайт. Мына ошондуктан ден соолук маселеси философияда канча бир кылымдардан бери изилденип келе жатат (Дж. Локк, А. Смит, К. Гельвеций, М. В. Ломоносов ж.б.).

Гаджеттер пайда болгондон бери психологдор: алар баланын психикалык өнүгүшүн кечендетет, социалдык дезадаптация башталат, баланын физиологиялык өсүшү бузулат деп кооптонуп жатышат. Мектепке чейинки курактагы балдардын сергек жашоо образына карата мотивациясын жана көндүмдөрүн калыптандыруунун бүгүнкү күндө өтө актуалдуу болуп жатканы ошондон.

Ден соолукка баалуулук катары мамилени калыптандыруу – бул жашоонун андан аркы бардык мезгилинде дени сак болуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кыла

турган ушундай мотивацияга, билимдер системасына, көндүмдөргө ээ болуу жана өнүктүрүү процесси. Ден соолукту өркүндөтүү жана калыптандыруу үчүн өз ден соолугуна *баалуулук* катары карап, сергек жашоо образына муктаждыгын калыптандыруу керек.

Азыркы мезгилде коом дене-бой, рухий-нравалык кризисти башынан өткөрүп жатат. 2030-жылга тарбия процессинин өнүгүшү:

– билим берүүнүн, тарбиянын (экологиялык, дене-бойлук, эстетикалык, укуктук ж.б.), өнүгүүнүн биримдиги камсыз болот;

– жаштарды тарбиялоо жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктарга, энчисине, элдик салттарга таянуу менен ишке ашырылат.

Тарбия процессине коомчулук активдүү тартылат (үй-бүлө, мектеп, мамлекеттик жана коомдук уюмдар).

Стратегия мындан мурдагы реформалардын прогрессивдүү ишке ашырылышына таянып, жалпысынан балдардын ден соолугун чындоо жана коргоо маселесин секторлор аралык мамилеге негиздеп, саламаттык секторун жакшыртуунун стратегиялык көрүүсүн камтыйт. Кыргыз Республикасы Европалык регионго мүчө-мамлекет катары калктын аман болуу деңгээлин жогорулатууга жана ден соолугун бир топ жакшыртууга, коомдук саламаттыкты сактоону бекемдөөгө жана адамдардын муктаждыгына ориентирленген саламаттыкты сактоонун туруктуу системасынын болушун камсыз кылууга жана көрсөтүлгөн жардамдын жогорку сапаты менен мүнөздөлгөн, калкты түгөл камтып, социалдык акыйкаттык жана туруктуулук принциптерин сактоого багытталган Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун «Ден соолук – 2020» регионалдык стратегиясынын чегинде кабыл алынган максаттарды колдойт. «Ден соолук – 2020» европалык саясаттын негизги принциптери мектепке чейинки курактагы балдардын, дегеле өмүр бою балдардын ден соолугун чындоо, ден соолук үчүн жагымдуу шарттарды жана туруктуу коомду түзүү маселелеринде координациялоону жана лидерликти кошуп карайт.

Стратегиянын принциптери 2013-2017-жылдарда туруктуу өнүгүүнүн улуттук стратегиясына жана 2012-2016-жылдарда Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоону реформалоонун «Ден соолук» улуттук программасына толук ылайык келет.

Илим балдардын ден соолугун социалдык-педагогикалык категория катары (И. И. Брехман [16], В. В. Колбанов [67], М. Г. Колесникова [69], В.О. Петров [120], Н. М. Полетаева [123] ж.б.) көөнөрбөс баалуулук жана *медикопсихологиялык* жана *социалдык-педагогикалык* аспектилери бар инсандын бир бүтүндүктөгү интегралдык мүнөздөмөсү катары карайт.

Балдардын ден соолугунун татаал жана көп кырдуу маселелери профессионалдык маданий деңгээли бийик, анын өзөгүн милдеттүү түрдө түзгөн ден соолук маданияты бар педагогдордун болушун талап кылып жатат (, Н. М. Полетаева [123], С. М. Симоненко [137], М. Субанова [143], ж.б.). Билим берүүдөгү акмеологиялык мамиле баалуулуктар ориентациясынын жаңы системасына ээ болгон, ага кошо ден соолукту баалуулук жана сергек жашоо образына мотивация катары караган инсанды калыптандырууга багытталган. Балалыктан мектепке чейинки мезгили адамдын андан ары өзүн реализациялоо үчүн фундаменталдуулук катары ушул маанилүү курактык этапта баланын ден соолугун жакшыртуунун эффективдүү жолдорун издөө маселесин шарттайт.

Ден соолукту баланын психофизиологиялык өзгөчөлүктөрү аныктап коёт жана ошол эле мезгилде социалдашып өскөн баланын жакындары катары ал үйбүлөнүн жашоо образына да көз каранды [105]. Жалпы адамзаттык баалуулуктар системасында ден соолук базис болуп эсептелет, анткени ал адамдын калган бардык баалуулуктарды өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн аныктайт, коомдун жашоого туруктуулугунун жана прогрессинин кепилдиги болуп эсептелет. Бир топ илимий эмгектерде ден соолук менен бактысы бажырайган жашоонун ортосундагы өз ара байланыш көрсөтүлөт, ден соолук бакыттын маанилүү аспектиси, көөнөрбөгөн баалуулук катары каралат.

«Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялар» категориясын илимий-педагогикалык айлампага биринчилерден болуп Н.К. Смирнов киргизген [139].

Асипова Н. А., Карабалаева Г. Т. «Ден соолукту сактоочу технологиялар инсандын ден соолук маданиятын өркүндөтө турган маанилүү система түзүүчү ресурс болот. Алар жеткинчек баланын ден соолугун чыңдоого, сактоого, калыптандырууга багытталган. Педагогикалык коллективдин мүчөлөрүнүн профессионалдык эмгекке жарамдуулугуна жана профессионалдык узак жашоосуна көмөк көрсөтөт», – деп жазышат.

Бүгүнкү күндөгү ден соолукту жакшыртуучу технологияларды иликтеш үчүн «технология» деген түшүнүктүн жалпы трактовкасын ачуу зарыл, ал «адам айлана-чөйрөнү өзгөртүү, материалдык же рухий баалуулуктарды өндүрүү максатында колдонгон ишмердиктин илимге же практикага негизделген системасы» [8].

Ден соолукту жакшыртуучу технологиялар – бул жөн эле технология эмес, ал педагогикалык, өстүрүүчү, ден соолукту жакшыртуучу багыттагы технологиялар.

«Педагогикалык технология» түшүнүгүн аныктаган бир нече пикир бар:

– *педагогикалык технология* – билим берүүнүн алдыга коюлган максаттарын ийгиликтүү ишке ашырууга жол берген билим берүүнүн жана тарбиянын теорияга негизделген процесстерин кайра жаратуунун каражаттары менен методдорунун жыйындысы;

– *педагогикалык технология* – бардык деталдары ойлонуштурулган окуу процессинде окуучулар менен мугалимдер үчүн сөзсүз түрдө комфорттуу шартты камсыз кылуу менен өткөрүү, уюштуруу жана долбоорлоо боюнча биргелешкен педагогикалык ишмердиктин модели (В. М. Монахов, 2006);

– *педагогикалык (билим берүүчү) технология* – бул илимий негизде курулган, мезгил менен мейкиндикте программаланган жана белгиленген

натыйжаларга жеткирген педагогикалык процесстин бардык компоненттеринин иштөө системасы. Бирок мамилелердин баарысынын ар түрдүү экенине карабай, Г. К. Селевко бөлүп көрсөткөн технологиянын структурасы бирдиктүү көрүнөт, ошого ылайык педагогикалык технология **үч негизги компонентти** карманышы керек:

1. *Илимий*: технология педагогикалык теория менен алдыңкы практиканын жетишкендиктерине негизделген белгилүү бир проблеманын иштелип чыккан (иштелип чыга турган) чечими болуп эсептелет.

2. *Формалдык сыпаттама*: пландалган натыйжаларга жетүү үчүн колдонулуучу аракеттердин алгоритми, методдору менен каражаттары, мазмуну, максаты сыпатталган моделдей көрүнөт.

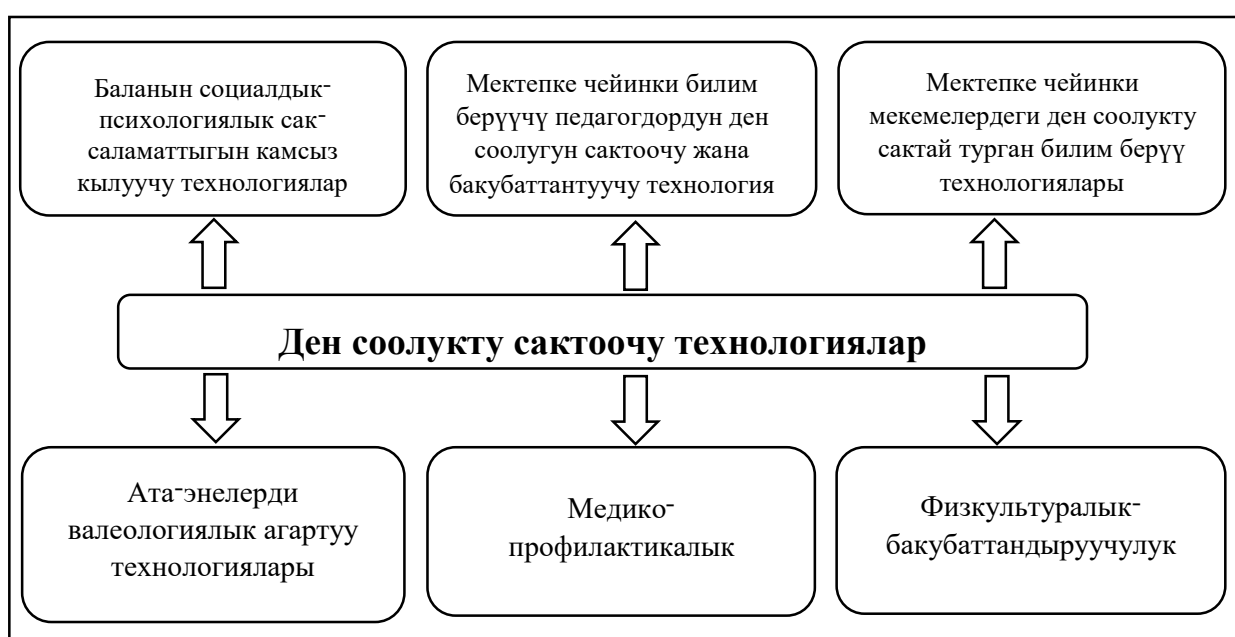
3. *Процессуалдык-ишмерчиликтик*: технология деген объекттер менен субъекттердин ишмердигин, алардын көздөгөн максаттарын, пландагандарын, уюштургандарын, аткарам деген максаттарын жана натыйжалардын анализин ишке ашыруучу процесстин өзү [132].

Бардык педагогикалык технологиялар өзүнүн структурасында жогоруда айтылган негизги үч компонент болгону менен, аларды ар биринин өзүнчө спецификасы жана өзгөчөлүгү бар. Илимий-методикалык адабияттарда педагогикалык технологиялардын ар кандай классификациясы сунушталат, бирок биз педагогикалык технологиялардын ден соолукту сактоочу сыяктанган түрүнө майда-чүйдөсүнө чейин токтололу деп турабыз. «Ден соолук сактоочу» терминдин өзү тар маанисинде «сактоо» ден соолукту сактоо деп трактовкаланса да, анын мектепке чейинки билим берүүдө кабыл алынган бир топ кеңири аныктамасы «ден соолукту сактоочу технологияны» баланын өсүшүнүн бардык этаптарында анын ден соолугун сактоого, колдоого жана бакубаттантууга багытталган билим берүү чөйрөсүнүн бардык факторлорунун өз ара байланышын жана өз ара аракетин камтыган иш-чаралар системасы катары мүнөздөлөт.

Ден соолукту сактай турган билим берүүчү мекемелердин негизги максаты «адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна карата балада аң сезимдүү мамилени турукташтыруу, ден соолук жөнүндө билим топтоо жана аны сактаганды, колдогонду, коргогонду билүүнү өнүктүрүү, мектепке чейинки окуучуга сергек жашоо образы жана коопсуз жүрүм-турум маселелерин, өзүнө өзү эң жөнөкөй медициналык, психологиялык жардам көрсөтүүгө байланышкан маселелерди өз алдынча жана эффективдүү чечүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү валеологиялык компоненттүүлүккө жетишүү» болуп эсептелет [22].

Балдардын ден соолугун чыңдай турган педагогикалык ден соолукту сактоочу технологиялардын маңызы баланын ден соолугуна комплекстүү мамиле кылуу менен түшүндүрүлөт, ал дене-бойлук, психологиялык жана социалдык сак-саламаттыкты камтыйт. Бул мамиле балдардын ден соолугуна таасир берүүчү көптөгөн факторлорду эске алат, ага генетикалык, экологиялык, тамак-аш жана дене-бой факторлору да кирет.

Азыркы мезгилде илимий-методикалык адабияттарда ден соолукту сактоочу технологияларды системалаштыруунун ар кандай жолдору сунушталган жана төмөнкү классификацияны сунушташат (1.1-сурет).

Билим берүү мекемелеринин мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо функциясынын ишке ашкан натыйжасы – ден соолукту сактоочу чөйрөнүн түзүлүшү болуп калышы керек. Окумуштуулар билим берүүчү мекемелер мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо үчүн ушундай чөйрөнү түзүшү зарыл деп жазышат

Т.Ф. Акбашев ден соолук жаратуучу табигый орун билим берүү мекемелер тармагы болуп эсептелерин белгилейт [1]. Ден соолук мектебинин зарылчылыгы жөнүндө Т.В. Ахутина [10], М.М. Безруких [12], И. В. Кузнецова [81], Г.И. Кулик [88] ж.б. жазышат.

Н. К. Смирновдун пикири боюнча мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун сакташ үчүн билим берүү мейкиндигинде валеологиялык чөйрөнү калыптандыруу зарыл. «Ден соолукту сактай турган педагогикалык технологиялар» түшүнүгү педагогикада кийинки эле жылдары пайда болду жана ушул күнгө чейин көпчүлүк педагогдор тарабынан санитардык-гигиеналык иш-чаралардын аналогу катары кабыл алынып жүрөт, аларды «мектептин ишин толук медициналык камсыз кылуу» катары аныкташат [139].

А. Н. Акимова бул түшүнүккө гигиеналык туура түзүлгөн сабактардын жүгүртмөсүн, өз убагында жүргүзүлгөн эмдөөнү жана «мектептик ооруулардын» профилактикасын кошот (2002).

Окумуштуу Э. Н. Вайнер ден соолукту сактоочу технологияларга Л. В. Занковдун системасын жана башка методикаларды кошушат. Ден соолукту сактоочу педагогика кандайдыр бир конкреттүү билим берүү технологиялары менен туюндурула албайт. Ошол эле учурда «ден соолукту сактоочу технологиялар» түшүнүгү өзүнө билим берүү мекемелеринин баланын ден соолугун чыңдоо, сактоо жана калыптандыруу боюнча ишмердигинин бардык багыттарын бириктирет [18].

Ден соолукту сактай турган технологиялар – бул адамдын ден соолугун чыңдоого жана сактоого багытталган иш-чаралардын комплекси. Алар

аракеттердин, методдордун, ыкмалардын жана технологиялардын системасы дегенди билдирет жана балдарда ден соолукту чыңдоого багытталган жашоо образын, туура көндүмдөрдү калыптандырууга жардам берет.

Педагогикадагы ден соолукту чыңдоочу технологиялар – бул окутуу жана тарбиялоо процессинде балдардын ден соолугун чыңдоого жардам берүүчү педагогикалык методдор жана технологиялар комплекси.

Баланын сак-саламаттыгын *социалдык-психологиялык жактан камсыз кылуу технологиясы* үй-бүлөдө чоңдор менен, балдар бакчасында курдаштары менен баарлашуу процессинде баланын эмоционалдык комфорттуулугун жана позитивдүү психологиялык абалын камсыз кылууга, мектепке бара элек баланын социалдык-эмоционалдык сак-саламаттыгын камсыз кылууга багытталган. Ушул технологияларды ишке ашыра тургандар: балдар менен атайын жолугушуу уюштуруу аркылуу педагог-психолог жана мектепке чейинки билим берүү мекемесинин учурдагы педагогикалык процессине тиешеси бар адистер менен тарбиячылар.

Мектепке чейинки билим берүүчү педагогдордун *ден соолукту сактоочу жана ден соолукту бакубаттандыруучу технологиялары* мектепке чейинки мекемелердин адистеринин ден соолук маданиятын, ошондой эле профессионалдык ден соолук маданиятын өнүктүрүүгө, сергек жашоо образына муктаждыкты өнүктүрүүгө багытталган. Ата-энелерди *валеологиялык агартуу технологиялары* мектепке чейинки мекемелердин тарбиялануучуларынын, атаэнелеринин валеологиялык сабаттуулугун камсыз кылуу маселесин чечет [48].

Мектепке чейинки мекемелердин ден соолукту сактай турган билим берүү технологияларынын негизги максаты «баланын адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна аң сезимдүү мамиле кылуусун турукташтыруу, ден соолук жөнүндө билим топтоо жана аны сактоо, колдоо жана коргоо көндүмдөрүн өстүрүү, мектепке бара элек балага сергек жашоо образы жана коопсуз жүрүмтурум

маселелерин, өзүнө өзү эң жөнөкөй медициналык, психологиялык жардам көрсөтүү менен байланышкан маселелерди өз алдынча жана эффективдүү чечүүгө мүмкүнчүлүк берген валеологиялык компотенттүүлүккө жетүү» болуп эсептелет. Мындай технологиянын мисалы болуп мектепке бара элек баланы личностко ориентирленген окутуу жана тарбиялоо технологиясы кызмат кылат, анын негизги идеясы окутуунун жана тарбиялоонун жүрүшүндө баланын инсандык өзгөчөлүктөрүн, анын өнүгүшүнүн жекече логикасын эсепке алуу, ишмердигинин мазмунундагы жана түрлөрүндөгү балалык кызыкчылыктарын жана артыкчылык берүүлөрүн эсепке алуу болуп эсептелет.

Медико-профилактикалык ден соолукту сактоочу технологиялар өзүнө балдардын ден соолугун сактоого багытталган көп түрдүү каражаттардын баарын камтыйт. Бул балдардын ден соолугунун мониторингин, МББМда санитардык-эпидемиологиялык режимди уюштуруу, балдар бакчасындагы балдардын жашоосуна гигиеналык шарттарды түзүү, балдардын тамактануусун уюштуруу, балдар мектепке чейинки мекемеде экенинде, алардын психологиялык коопсуздугун камсыз кылуу, бышыктыруу, кызматкерлер менен балдардын дарылоо-профилактикалык иштерин уюштуруу, ошондой эле балдарды дене-бой жагынан тарбиялоо жана ден соолукту сактоочу чөйрө уюштуруу. Ошол убакта дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялардын негизин түзгөн дене-бой маданиятынын каражаттары болуп эсептелет. Дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялар, сөздүн кеңири маанисинде, бакубаттандыруучу милдеттерди ийгиликтүү ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берген дене-бойду тарбиялоочу процессти уюштуруу методдорунун, формаларынын жана каражаттарынын жыйындысы катары мүнөздөсө болот. Дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялардын маанилүү базалык компоненттери, А. А. Гореловдун, В. Л. Кондаковдун пикирлери боюнча, 10 болот:

– дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялардын принциптери, милдеттери жана максаты камтылган *концептуалдуу компонент*;

– акыркы максатка жетүүнүн алкагында ишке ашырылуучу педагогикалык процесстердин системдүү механизмдерин ачып берүүчү *процессуалдык компонент*. Ал педагогдор менен тарбиялануучулардын ишмердигинин алгоритмин, педагогикалык процессти уюштуруунун өзгөчөлүгүн, методдорун, формаларын ачып берет;

– дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялардын педагогикалык процессин башкарууну камсыз кылган, өзүнө ишмердикти пландоону, педагогду даярдоону жана көзөмөлдү камтыган *башкаруучу компонент*;

– максаты анын акыркы натыйжасына ылайык келерин, денетарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялардын методдору менен каражаттарынын дифференциялануучу багыттарын, анын кийинки этапта иштешин аныктоочу *координациялоочу компонент*;

– дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялардын *материалдык техникалык* жана медико-биологиялык камсыздалышын блок дешет, ал предметтик-өстүрүүчүлүк чөйрөнүн, спорттук буюм-тайымдардын жана жабдуулардын, зарыл методикалык материалдардын ж.б. болушун болжолдойт

[27].

Жогоруда айтылгандарды жалпылап, биз дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологияларды балдардын дене-бойлук жана эмоционалдык сак-саламаттыгына жетишүүгө жана аны колдоого, дене маданиятынын каражаттары менен ооруунун пайда болуу коркунучун төмөндөтүүгө багытталган ишмердикти ишке ашыруу ыкмасы катары кароону

сунуш кылабыз. Дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялар өзүнө атайын билимдерди жана көндүмдөрдү пайдалануунун негизги эрежелерин, балдардын ден соолугун чыңдоого багытталган конкреттүү аракеттерди уюштуруу жана ишке ашыруу жолдорун камтыйт. Максатка жана милдетке жана бала бакчада түзүлгөн шартка жараша ар бир мектепке чейинки билим берүүчү конкреттүү мекеме ден соолукту сактоочу технологияларын тандайт жана практикага киргизет.

Педагогикалык ден соолукту сактоочу технологиялар өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялар;
- гигиеналык технологиялар;
- диагностикалык технологиялар;
- психологиялык технологиялар;
- экологиялык технологиялар;
- социалдык-педагогикалык технологиялар.

Дене-тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялар – бул балдардын дене-бой ден соолугун чыңдоого багытталган көнүгүүлөрдүн жана ишчаралардын комплекси. Алар дене-бойдун сапатын өстүрүүгө, иммунитеттин жогорулашына, оорууну профилактикалоого жана ден соолуктун жалпы абалын жакшыртууга жардам берет.

Гигиеналык технологиялар – бул балдардын гигиеналык туура көндүмдөрүн калыптандырууга багытталган иш-чаралардын комплекси. Алар өздүк гигиенанын эрежелери, бакубат тамактануунун негиздери, оорууну профилактикалоо жана коопсуз жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандыруу менен таанышууну өзүнө камтыйт.

Диагностикалык технологиялар – бул балдардын ден соолугунун абалын, ошондой эле алардын дене-боюнун өскүлөндүк деңгээлин ачканга

мүмкүнчүлүк берүүчү методдор жана ыкмалар. Ден соолукту сактоочу технологиялар концепциясы өзүнө жалаң эле дене-бойлук эмес, ошондой эле ден соолуктун психологиялык жана экологиялык аспектилерин камтыйт.

Балдардын ден соолугун сактоочу тармактагы *педагогикалык технологиялар* мектепке чейинки курактагы баланын ден соолугун чыңдоо проблемасына, анын психологиялык жана экологиялык абалын эсепке алуу менен, комплекстүү мамилени камсыз кылыш керек.

Психологиялык технологиялар балдардын психикалык жактан сопсоо болушуна психикалык бузулууларын өөрчүтпөй, алдын алууга, окутуу жана тарбиялоо процессинде ден соолугун психикалык жактан чыңдоого багытталган. Алар өзүнө ар кандай оюндар, долбоорлоочу методикалар, релаксация техникасы, психокоррекциялык, тренингдик программалар ж.б. сыяктуу методдорду жана ыкмаларды камтыйт. Психологиялык технологиялардын негизги максаты – группада жагымдуу психологиялык атмосфера түзүү, инсандык сапаттарды бекемдөө жана социалдык көндүмдөрдү өнүктүрүү.

Ден соолукту сактоочу технологиялар инсандын ден соолук маданиятын өркүндөтүүчү түйүндүү система түзүүчү ресурс катары болот, алар мектепке бара элек балдардын ден соолугун чыңдоого, сактоого, калыптандырууга багытталат, педагогикалык коллективдин мүчөлөрүнүн профессионалдык эмгекке жөндөмдүүлүгүнө жана профессионалдык узак жашоосуна жардам берет.

«Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялар» категориясын илимий-педагогикалык айлампага биринчилерден болуп киргизген Н. К.

Смирнов аларды мындайча караган:

- ден соолукту сактоочу педагогиканын технологиялык негизи катары;
- балдарды ден соолугунан айрылтпай, алардын окутуусун уюштуруу формаларынын жана методдорунун жыйындысы катары;

– окуп жаткандардын жана мугалимдердин ден соолугуна тийгизген таасиринин критерийи боюнча бардык педагогикалык технологиялардын мүнөздөмөсү катары [139].

Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялар окутуунун педагогикалык технологиялары катары (В. Р. Кучманыкы жана М. И. Степанованыкы боюнча) төмөнкүлөрдү эске алып колдонулат:

– окуучулардын таанып билүүчүлүк ишмердигинин жаш курактык өзгөчөлүктөрү;

– окутуу формалары менен методдорунун варианттуулук

татаалдыгынын оптималдуу деңгээли;

– кыймылдык жана статикалык жүктөрдүн оптималдуу айкалышы;

– чакан топтордо окутуу; маалыматты берүүнүн ар кандай формаларын айкалыштырууну жана көрсөтмөлүүлүктү пайдалануу; – эмоционалдык жагымдуу атмосфера түзүү;

– окууга жакшы мотивацияны калыптандыруу;

– окуучулардын ден соолук маселелери боюнча билимди пир тутуусуна жетишүү.

Ден соолукту сактоочу белгилери ылайык келүүчү педагогикалык технологиялардын бири деп эсептелгендер:

– *милдеттүү натыйжалардын негизинде окутууну деңгээлдик дифференциациялоо технологиясын* В. В. Фирсов иштеп чыккан (төмөнкүлөрдү эске алуу менен ишке ашат: таанып билүүчүлүк ишмердикти башкаруу типтеринин арасындагы чакан топтор системасы; ар бир окуучуну анын жеке мүмкүнчүлүктөрүнүн жана жөндөмдүүлүктөрүнүн деңгээлине ориентирленип, максаттуу окутуу);

– окутуу ишмердигинин индивидуалдуу стили технологиясын иштеп чыккан (окуп жаткандардын комфорттуу окутуучу чөйрөдө өнүгүшүнө жана

ийгиликтерине шарттарды түзүп, кооптонуулардан арылтуу үчүн окутуунун ден соолукту сактоочу шарттарын камсыз кылып, дидактикалык жана башкаруучулук ресурс катары болот) [47].

– Балдарды кичине кезинен тартып сергек жашоо образына көндүрүү, ден соолук маданиятын калыптандыруу, өз ден соолугунун баалуулугуна аң сезимдүү мамиле кылууга тарбиялоо зарыл. Азыркы коомдо адамга, ошонун ичинде балага да, жогорку талаптар коюлуп жатат. Биздин өлкөгө чыгармачыл, гармониялуу өнүккөн, активдүү, демилгелүү, анан арийне, дени сак инсандар керек. Билим берүүнүн улуттук доктринасында сергек жашоо образына тарбиялоо билим берүүнүн негизги милдеттеринин бири катары каралат. Балдардын ден соолугу жалаң эле алардын дене-боюнун өзгөчө абалына эмес, ошондой эле үй-бүлөдөгү жашоо шартына, адамдардын санитардык жана гигиеналык маданиятына, өлкөдөгү социалдык-экологиялык кырдаалдарга байланыштуу болот. Мамлекетте, коомдо жана билим берүүдө жүрүп жаткан өзгөрүүлөр мектепке чейинки мекемелер менен үй-бүлөнүн карым-катышына сапаттык жаңы талаптарды коюп жатат. Мектепке чейинки мекемелер концепциясынын башкы приоритети тарбиялануучулардын психологиялык жана дене-бой жүгүн оптимизациялоо, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо үчүн шарттарды түзүү болуп саналат. Бүгүнкү күндөгү мектепке чейинки мекемелердин ролу мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун сактоочу жана ден соолукка баалуулук катары мамиле кылууга тарбиялоочу педагогикалык процессти уюштурууда турат.

Мындан ары биз мектепке бара элек балдардын ден соолугун чыңдоо жана сактоо жөнүндө сөз кылабыз. Ден соолукту сактоочу технологияларга билим берүүдө колдонулган башка технологиялар сыяктуу эле курулган технологиялар колдонулат.

Ден соолукту сактоочу иш-чаралар улам кайталанганда, стереотиптерге варианттык өзгөртүүлөр кошулганда, акырындык менен принциби сакталганда

көбүрөөк эффективдүү болот, ал окутууну бир тепкичтен экинчи тепкичке өткөрүүнү ниет кылат.

Үзгүлтүксүздүк принциби бакубаттантуу педагогикасын бир бүтүн процесс катары куруу мыйзам-ченемдүүлүгүн туюндурат.

Түшүнүктүүлүк жана индивидуалдаштыруучулук принцибинин өз өзгөчөлүктөрү бар. Индивидуалдаштыруу принциби окутуунун жана тарбиялоонун жалпы мыйзам-ченемдүүлүктөрүнүн негизинде ишке ашырылат. Педагог баланын индивидуалдуу өзгөчөлүгүнө таянып, аны ар тараптан өстүрөт, анын өсүшүн пландайт жана болжолдойт. Баланын индивидуалдуу даяр болуу деңгээлин, кыймылдык жөндөмүн жана ден соолугунун абалын эске алып, анын билгендерин жана көндүмдөрүн өркүндөтүүнүн, кыймыл режимин куруунун, таанып билүү ишмердигинин ар кандай формаларына тартуунун жолдору белгиленет. Организмдин функционалдык мүмкүнчүлүктөрү, баланын кыймылдоо жөндөмүнүн, кыймыл-аракетти билгендеринин жана жөндөмдөрүнүн калып алышы балдардын жаш курактык жана жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу принцибинин негизинде ден соолукту сактоочу технологиянын каражаттарын пайдалануу процессинде өнүгөт. Ден соолукту сактай турган билим берүү технологиялары максатка жетиш үчүн төмөнкү каражаттар топтомун бөлүп көрсөтүшөт:

- кыймылдоого багытталган каражаттар;
- табияттын бакубаттандыруучу күчү; – гигиеналык факторлор.

Ушул каражаттарды комплекстүү пайдалануу бакубаттандыруучу педагогиканын маселелерин чечет деп эсептелет [75]. Кыймылдоого багытталган каражаттарга ден соолукту сактай турган билим берүү технологияларынын милдеттерин ишке ашырууга ылайыкталган аракеттерди киргизип жүрүшөт. Бул кыймыл-аракеттер, дене-бой көнүгүүсү, физкультминуткалар, эмоцияны жакшыртуу жана «бир мүнөттүк тынчтык», гимнастика, кыймылдуу оюндар, атайын уюштурулган баланын кыймылдык активдүүлүгү (бакубаттантуучу дене-

тарбия менен машыгуу, кыймылдык көндүмдөрдүн негизин өз убагында өнүктүрүү). Бакубаттантуунун салыштырмалуу өз алдынча каражаттары катары бышыктырууну, фитотерапияны, ароматерапияны, ингаляцияны, витаминотерапияны (тамак-аш рационун витаминизациялоо, ичүүчү сууну йоддоштуруу) ж.б. болуп көрсөтсө болот. Организмдин адаптативдик касиеттерин өнүктүрүүнү стимулдоого жана ден соолукту чыңдоого көмөк көрсөтүүчү, ден соолукту сактай турган билим берүү технологияларын окутууну максатына жеткирүүчү гигиеналык каражаттарга киргизип жүрүшөт: СанПиНам тарабынан регламенттелген санитардык-гигиеналык талаптарды аткаруу; жеке жана коомдук гигиена (дене тазалыгы, сабак өткөн жердин тазалыгы ж.б.), имараттарды желдетүү жана нымдап тазалоо; күндүк жалпы режимди, кыймылдык активдүүлүк режимин, тамактануу жана уктоо режимин сактоо; кол жуудагы эң жөнөкөй көндүмдөрдү, чүчкүргөндө жана жөтөлгөндө жүзаарчыны пайдаланууну балдарга үйрөтүү ж.б.; балдарды сергек жашоо образынын элементардуу ыкмаларына, бирдеме чакканда, куйгүзүп алганда, бир жери сыйрылганда, кесип алганда биринчи медициналык жардам көрсөтүүнүн эң жөнөкөй көндүмдөрүн үйрөтүү. Бир өкүнүчтүү жери, инсандык фактор тууралуу өтө сейрек эскерилет, анан балага индивидуалдуу мамиле кылуу деген, психоэмоционалдык туруктуулукту эсепке алуу зарылчылыгы, сезим органдарына таасир берүүчү факторлор, жыныстык социалдашуу, ошондой эле жергиликтүү жана климаттык шарттар, көнүп калган температуралык режим дегендер караманча унутулган. Дене-бой маданиятынын каражаттары менен балдарды бакубаттандыруу боюнча бардык изилдөөлөрдүн максаты уюштуруу системасын иштеп чыгууга, ден соолугу мыкты балдарды анын бакубаттандыруучу формалары менен мектепке чейинки мекемелердин мүмкүнчүлүгүн пайдалануу жолу аркылуу тартууга жана камтууга барып такалат. Жогоруда саналган каражаттарды пайдаланууга коюлган башкы талаптардын бири – функционалдык музыканы, аудио коштоону,

бакубаттандыруучу спорттук ийримдерди, тематикалык ден соолук майрамдарын, жаратылышка чыгууну, экскурсияны колдонуу аркылуу профилактикалык методикаларды пайдаланып, сабак түрүндө комплекстүү жана системдүү колдонуу [124].

Ден соолукту сактай турган билим берүүчү технологияларды **окутуу методу** дегенди *бакубаттандыруучу* педагогиканын маселелерин чечүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү каражаттарды колдонуу ыкмалары деп түшүнүшөт. Окутуу методу (грекче *metodos* – түз айтканда бир нерсеге жол) – бул педагогдун окутууда белгиленген максатка жетүүсүнө багытталган, тартипке салынган ишмердиги. Окутуу методу дегенди да көпчүлүк убакта билим берүү маселелеринин чечилиши, максаттарга жетүү ыкмаларынын жана жолдорунун жыйындысы деп чечмелешет. Ден соолукту сактай турган билим берүүчү технологияларды окутууда эки топтогу методдор колдонулат:

- *жалпы педагогикалык* (окутуунун жана тарбиялоонун бардык учурунда колдонулуучу);
- *спецификалык* (бакубаттантуучу педагогика процесси үчүн гана мүнөздүү) [122].

Бакубаттантуу педагогикасында методдордун бирин да эң жакшы деп чектөөгө болбойт. Жалпы педагогикалык жана спецификалык методдорду методикалык принциптерге ылайык оптималдуу айкалыштырганда гана ден соолукту сактай турган билим берүүчү технологиялардын маселелер комплексин ийгиликтүү ишке ашырууну камсыз кылса болот. Методдун структурасында курамдык бөлүк катары, методду ишке ашыруудагы өзүнчө кадам ыкмасы бөлүп көрсөтүлөт.

Ыкманы мындайча классификацияласа болот:

- коргоочу-профилактикалык (өздүк гигиена жана окутуу гигиенасы);

– компенсатор, бирок нейтралдоочу (физкультминуткалар, бакубаттандыруучу, бармактай, корригиралоочу, дем алуу гимнастикасы, дарылоочу дене-тарбия, массаж; өзүнө-өзү массаж жасоо; психогимнастика, стресстик кырдаалды жарым-жартылай нейтралдаштыруучу тренинг);

– стимулдоочу (чыңдоочу элементтер, дене-бой жүгү, психотерапия ыкмалары, фитотерапия ж.б.);

– маалыматтык-окутуучулук.

Бардык жеке-жеке иштеген ыкмалар бир бүтүндүккө бириктирилген шартта гана ден соолукту сактай турган педагогиканын идеяларын ишке ашыруучу билим берүү мейкиндиги калыптанды деп эсептөө керек. Ден соолукту сактоочу технологияны түзгөн, бакубаттандыруучу ар кандай ишчаралардын ден соолукка тийгизген позитивдүү таасиринин эффективдүүлүгү ушул ар бир ыкманын жана методдун сапаты менен эле аныкталбастан, алардын педагогдордун жана окуучулардын ден соолугунун жыргалчылыгына багытталган жана идеологиялардын, милдеттердин, максаттардын биримдигине жооп берген жалпы системага сабаттуу «кыналып курулгандыгы» менен да аныкталат. Жарыяланган максатка тигиндей же мындай тиешеси бар методдордун башаламан топтому эч кандай технологияны да, анын ичинде ден соолукту сактоочусун да түзбөйт [122].

«Ден соолукту сактай турган» деген түшүнүк, сын атооч катары, ар бир билим берүү технологиясынын сапаттык мүнөздөмөсүнө тиешелүү. Ушул технологияны ишке ашырганда, ал билим берүү процессинин негизги субъектилери делген окуучулардын жана педагогдордун ден соолугун сактоо маселесин канчалык чече ала турганын көрсөтөт. Ден соолуктун баалуулугун формалдуу түрдө баары, ошонун ичинде педагогдор да, моюндарына алышканы менен, педагогикалык технологияларды, методдорду, системаларды сыпаттап жазууга ден соолукту сактоочу маселе жөнүндө авторлор өздөрү санап өткөн

педагогикалык технология маселелеринин ичинде да, алардын обзор түрүндөгү сыпаттамасында да эске алынбайт, кезикпейт, маселен, Г. К. Селевконун монографиясында да [132].

Окуучулардын ден соолугун чыңдоочу жана коргоочу биздин өлкөдөгү комплекстүү иштер экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдүн билим берүү мекемелеринде пайдаланылган профилактикалык программаларга жакын.

В. И. Кучманын пикири боюнча, балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугун чыңдоо жана сактоо тармагындагы мамлекеттик саясаттын негизги компоненттери төмөнкүлөр болуш керек:

1. Илимий-методикалык камсыздоо.
2. Окутуу жана тарбиялоо процессинде ден соолукту чыңдоону жана сактоону камсыз кылуучу мыйзамдык база жана мыйзамдык актылар.
3. Балдардын мектепте өнүгүшү жана ыңгайлуу өсүшү үчүн шарттарды түзүү.
4. Ден соолукту сактоочу билим берүү технологияларын пайдалануу.
5. Өсүп келаткан жаш муундарга сергек жашоо образын калыптандыруу.
6. Эффективдүү медициналык камсыздоо [91].

Билим берүү системасында колдонулган ден соолукту сактоочу технологиялардын ичинен бир нече топ бөлүнүп турат, аларда ден соолукту коргоого ар кандай ыктар, ошого жараша иштин ар кандай формалары жана методдору колдонулат:

Коргоп профилактикоочу. Бул топко адамды ден соолук үчүн жагымсыз таасирлерден коргоого багытталган ыкмалар, методдор, технологиялар кирет. Бул, атап айтканда, СанПиНам регламенттеген санитардык-гигиеналык талаптарды аткаруу; инфекциянын алдын алуу максатында эмдөөлөрдү жүргүзүү жана тазалыкты кармоо; травмалардын алдын алуу максатында спорт залдарда коргоого ылайыктуу, коопсуз кылуучу каражаттарды пайдалануу ж.б.

Компенсациялоочу-нейтралдоочу. Аларды пайдалануу учурунда толук жашоо ишмердиги үчүн организмге эмне талап кылынса, ошол жетишпеген нерсени толуктоо же адамды негативдүү таасирлерден толук коргоп калуу мүмкүнчүлүгү болбой калган учурда, аны, жок дегенде, ошол таасирден жарым-жартылай арылтуу маселеси коюлат. Бул, айталы, кандайдыр бир чекте статикалуу сабактын, дене-бой жугүнүн жетишсиздигинин жагымсыз таасирин нейтралдаштырууга мүмкүнчүлүк берген физкультмүнөттү жана физкультпаузаны; стрессогендик таасирди жарым-жартылай нейтралдаштырууга мүмкүнчүлүк берген эмоционалдык тыныгууну жана «мүнөттүк тынчтыкты» өткөрүү. Ичкен сууну жана тузду йоддоштуруу өлкөнүн көпчүлүк региондоруна мүнөздүү болгон йоддун организмге жетишсиз келишин компенсациялоого мүмкүнчүлүк берет. Тамак-аш рационун витаминдештирүү организмге зарыл витаминдердин жетишсиздигин толуктайт.

Стимулдоочу. Бул ыкмалар, методдор, технологиялар организмдин өзүнүн күчүн активдештирүүгө, анын ресурстарын жагымсыз абалдан чыгуу үчүн пайдаланууга жол берет. Типтүү мисалдар – температуралык чындалуу, дене-бой жүгү.

Маалыматтык-окутуучулук. Алар балага өзүнүн жана өзүнүн жакындарынын ден соолугу жонүндө эффективдүү кам көрүү үчүн сабаттуулуктун зарыл деңгээлин камсыз кылат, ден соолук маданиятына тарбияланууга жардам берет. Салттуу педагогикалык мамилеге ылайык ден соолукту сактоочу технологиялар окутуучу, өнүктүрүүчү жана тарбиялоочу деп бөлүп көрсөтүлүшү мүмкүн. Уюштуруу өзгөчөлүктөрү боюнча билим берүү мекемелеринде пайдаланылган ден соолукту сактоочу ыкмаларды жана методдорду камсыз кылуучу жана реконструкциялоочу деп бөлүштүрүлүшү да ыктымал. Биринчилери билим берүү процессин өткөрүүгө зарыл процессти камсыз кылат жана көп жагынан СанПиНдерде регламенттелген. Экинчилери ченемдик документтерде каралбаган жаңы элементтерди, шарттарды киргизүүгө

багытталган. Маселен, фитобарды, физиотерапия кабинетин, аудиокоштомо сабактарды, балдар жана педагогдор үчүн бакубаттанткычпсихологиялык тренингдерди ж.б.

Окуу жайынын ишине ден соолукту сактоочу технологияларды киргизүү масштабы боюнча В. И. Ковалько мектептин ден соолукту сактоочу идеяларын жактаган 3 даражасын бөлүп көрсөтөт. Мектепке чейинки мекемелер жөнүндө да ошону айтса болот.

1. Патогендик факторлорду (жетишсиз жарыктандырылган, бийиктиги боюнча туура келбеген мебелди ж.б.у.с.) «чекиттеп» нейтралдаштырууга багытталган же айрым ден соолукту сактоочу таасирди активдештирген (физкультмүнөттү өткөрүүнү, фитобарды уюштурууну, дене тарбиядан кошумча сабак киргизүүнү ж.б.) айрым методдорду пайдалануу. Алар белгилүү бир (көбүнчө аз эле) эффект берет, бирок, экинчи жагынан: «Иш жүргүзүлүп жатат, кыжалат болуунун кереги жок!», – деп өзүн беймаралдыкка алып келет.

2. Айрым технологияларды киргизүү ден соолукту сактоонун конкреттүү маселелерин чечүүгө багытталат: аябай чарчоонун алдын алуу, көрүүнүн начарлашын, дене жүгүн оптимизациялоо, балдарды сергек жашоо образына үйрөтүү ж.б. Бул катталган натыйжаларга алып келет жана ушул окуу жайында пайдаланылган бардык башка технологияларга модификацияланган таасир берет.

3. Технологияларды бири-бири менен мазмундук байланышта жана комплекстүү пайдалануу. Мындай мамиле кылганда ар бир пайдаланылган педагогикалык технология бакубаттантчу багытка ээ болот, ал эми комплекстүү пайдаланылган ден соолукту сактоочу ишмердик жыйынтыгында балада сергек жашоо образына туруктуу мотивацияны, толук баалуу жана татаалданбаган өнүгүүнү калыптандырат [62].

Төрөлгөндөн жети жашка чейинки мезгил дене-бой жана психикалык жактан аябай ылдам өнүккөн, адамдын андан кийинки жашоосуна зарыл мүнөздүк белгилерди калыптандырган кез болот. Так мына ушул мезгилде кийинки өмүр үчүн каалаган адистик билимди алууга, көндүмдөргө, жөндөмдөргө ээ болууга пайдубал катары кызмат кылуучу жалпы психологиялык, физиологиялык жана когнитивдик сапаттар түптөлөт.

Мектепке чейинки уюмдарда аң сезимдүү эмгектин элементардуу көндүмдөрүн калыптандырууга чоң көңүл бурулат. Туугандар, үй-бүлө мектепке чейинки билим берүүгө активдүү катышуу керек. Мектепке чейинки билим берүүнүн бүгүнкү абалы, мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын балдарды камтышы жана тарбиялашы азыркы учурда 22,5 %ды түзөт. 2009жылы «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө» мыйзамы, 2017-жылы үчтөн алтыга чейинки балдарды өнүктүрүү боюнча «Балалык» программасы кабыл алынган. 2020-жылы «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды тарбиялоо» Мамлекеттик стандарты кайра иштелип чыгып, бекитилген. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин демилгеси менен «Баарына түгөл билим берүү» долбоорунун алкагында кандайдыр бир себептер менен билим берүү программасына камтылбай калган 6 жашка чейинки балдардын мектепке даярдыгын камсыз кылуу максатында «Наристе» программасы иштелип чыккан. Аны ошондой эле мектепке чейинки билим берүү уюмдарында пайдалануу сунушталган.

Ушул документтердин баары балдардын компотенттүүлүгүн аларды жаш өзгөчөлүгүнө жараша калыптандырууга, билим берүү процессинин бардык субъекттеринин мотивациялуу жана директивдүү катышуусун жана ден соолукту сактоо шартында конкуренцияга жөндөмдүү адистерди даярдоону камсыз кылган оптималдуу башкаруу механизмин түзүүгө ылайыкталган:

– ден соолукту чыңдоо жана сактоо боюнча билим берүү процессинин ар бир катышуучусунун милдетин жана укугун бекемдөөчү окуу жайынын нормативдик базасын түзүү;

– санитардык-гигиеналык нормага жана эрежелерге ылайык материалдык-техникалык база түзүү (объекти кармоо жана иштетүү, рационалдуу жана теңдештирилген тамактанууну камсыздоо, медициналык кызмат көрсөтүүнү уюштуруу);

– билим берүү процессинин субъекттерин коопсуздук техникасынын эрежелерине системалуу окутуу;

– педагог менен балдардын психофизикалык абалын диагностоону жана сергек жашоо образын болмуштун формасы катары ырастоо үчүн психологиялык-педагогикалык коррекциялоону жүргүзүү;

– мугалимдер менен кызматкерлерди мектепке чейинки курактагы балдардын, өдөрүнүн жана тегерегиндегилердин ден соолугун чыңдоочу көндүмдөргө үйрөтүү;

– физиологиялык жактан акталган оптималдуу окуу процессин уюштуруу; окуучулардын ар кандай адаптациялык жөндөмдүүлүктөрүнө жараша окуу-методикалык жактан камсыздоо; билим берүүнүн мазмунун коррекциялоо;

– дене-бой маданиятын инсандын дене-бой жана рухий сапатын гармониялуу өнүктүрүүнүн фактору катары калыптандыруу, ар кандай патологиядагы топтор үчүн дене тарбия сабагын уюштуруу [28].

И. П. Мавзютованын пикири боюнча, бул ден соолукту сактоочу билим берүү мейкиндигинин негизги түзүүчүсү [98]. Биздин көз карашыбыз боюнча ден соолук сактоочу чөйрөнүн субъектилери жалаң эле окуучулар менен мугалимдер болбостон, ошондой эле билим берүү мекемесинде иштеген бардык адистер жана, арийне, ата-энелер болуш керек. Ошондуктан биз билим берүү

чөйрөсүндөгү бардык субъекттердин, аларды үзгүлтүксүз окутуу аркылуу (5.1. таблицаны караңыз), ден соолуктун жана сергек жашоо образынын баалуулуктарына ориентирленүүсүн жана багытталуусун калыптандыруу зарыл деп эсептейбиз.

Билим берүү мекемелеринин баланын ден соолугун чыңдоо жана сактоо боюнча ишмердиги.

1.2. Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялардын типологиясы

Тематикалык адабияттардын анализи жыйырмадан ашык педагогикалык ден соолукту сактоочу технологияларды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берди. Айрым булактарда ден соолукту сактоочу технологиялар медициналык катары каралат (М. М. Безруких), ал эми башкаларында ден соолукту сактоочу көрсөткүчтөр боюнча анализдер караманча жүргүзүлбөйт (Г. К. Селевко). Тандаш үчүн биз бүгүнкү күндөгү МББМда көбүнесе комплекстүү же эпизоддуу пайдаланылган технологияларды карап чыгып, өзүбүздүн ден соолукту сактоочу технологияларыбыздын классификациясын түздүк (*1.2 сүрөт*).

№	Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу ден соолукту сактоо технологияларынын түрлөрү	
1.	Медикопрофилактикалык технологиялар	Медико-профилактикалык технологиялар медициналык персоналдын жетекчилиги астында балдардын ден соолугуна ден соолук кошууну жана сактоону камсыз кылат (<i>ооруунун алдын алуу, медициналык кароо, санитардык-гигиеналык</i>
		<i>ишмердик</i>).

2.	Дене тарбиялык бакубаттандыруучу технологиялар	Дене тарбиялык-бакубаттандыруучу технологиялар баланы дене-бой жагынан өнүктүрүүгө жана ден соолугун чыңдоого багытталган. Мында колдонулат: <i>чыңдоо, демди алуу гимнастикасы, массаж жана өздүк массаж, жалпак тамандуулуктун алдын алуу, спорттук майрамдар жана башка методикалар.</i>
3.	Билим берүү технологиялары	Билим берүү технологиялары валеологиялык маданиятка же мектепке чейинки курактагы балдарды ден соолук маданиятына тарбиялайт. Башкача айтканда, баланын өз денесине карата аң сезимдүү мамилесин билим берүү процесси аркылуу өстүрөт. Балдарга сергек жашоо образы тууралуу зарыл маалымат берет, аны колдоого жана коргоого үйрөтөт (<i>коммуникативдик оюндар, валеология боюнча сабактар, жомок терапиясы ж.б.</i>).
4.	Баланын социалдык психологиялык тынччылгын камсыздоо технологиясы	Баланын социалдык-психологиялык тынччылгын камсыздоо технологиясы. Бул технологиялар бала бакчада жана үй-бүлөдө баланын позитивдүү өздүк сезүүсүн жана эмоционалдык комфортун жаратууга жардам берет (<i>релаксация, психогимнастика, кумдук терапия, бий терапиясы ж.б.</i>).
5.	Мектепке чейинки билим берүүчү педагогдордун ден соолугун жакшыртуу жана ден соолугун сактоо.	Мектепке чейинки билим берүүчү педагогдордун ден соолугун жакшыртуу жана ден соолугун сактоо. Педагогдор да сергек жашоо образына керектөөсүн өнүктүрүшү жана ден соолук жөнүндөгү камкордукту өзүнүн жеке үлгүсү менен пропагандалашы керек (<i>семинарлар, тренингдер жана педагогдор үчүн консультациялар</i>).

6.	Ата-энелерди валеологиялык агартуу технологиялары	Ата-энелерди валеологиялык агартуу технологиялары маанилүү роль ойнойт, анткени баланын ден соолугу торөлгөндүн эң биринчи күнүнөн тартып, анын тегерегиндегилерге көз каранды болот. Мындай учурда бала бакча үйбүлөдө сергек жашоо образын пропагандалоонун өзгөчөлөнгөн борбору катары болот <i>(маалыматтык стенддер, аңгемелешүүлөр,</i>
		<i>биргелешкен иш-чаралар).</i>
7.	Ден соолук сактоочу мейкиндик	Медициналык кабинет. Спорттук зал. Музыкалык зал. Топтордун бөлмөлөрү. Таза абадагы ойноочу аянтчалар.

1.2-сүрөт. Ден соолукту сактоочу технологиялардын классификациясы

Педагогдор арасында «педагогикалык технология» деп эмнени айтабыз деген талаш көп. Көптөгөн аныктамалардын ичинен биз бир топ конкреттүүрөөгүн тандап алдык, мындан аркы изилдөөбүздө ошого таянабыз.

Максаттуу ориентирлердин спектри

Дидактикалык: кругозорду кеңейтүү, таанып билүүчүлүк ишмердик; практикалык ишмердикте ЗУНду колдонуу; практикалык ишмердикке зарыл белгилүү бир көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү калыптандыруу; жалпы окуунун жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүү; эмгектик көндүмдөрдү өнүктүрүү.

Тарбиялоочу: өз алдынчалыкты, эркти тарбиялоо; белгилүү бир мамилелерди, позицияларды, нравалык, эстетикалык жана дүйнөгө көз карашты турукташтыруу; кызматташтыкка, коллективизмге, коммуникативдүүлүккө, мамилечилдикке тарбиялоо.

Өнүктүрүүчү: көңүл бурууну, эс тутумду, кепти, ойломду, салыштыра билүүнү, аналогияны тапканды, кыялданууну, фантазияны, чыгармачылык жөндөмдү, эмпатияны, рефлексияны, оптималдуу чечим тапканды билүүнү, окуу ишмердигинин мотивациясын өнүктүрүүнү.

Социалдаштыруу: коомдун баалуулуктарынын жана нормаларынын жолун жолдоо; чөйрөнүн шартына адаптациялануу; стрессти көзөмөлдөө, өзүнөзү жөнгө салуу; тил табышканды үйрөнүү, психотерапия [11].

Ошентип, мектепке чейинки мезгил ичинде баланын таанып билүүчүлүк ишмердигинин интенсивдүү өнүгүүсү жүрөт, ал баланы мектепке даярдоонун ажырагыс бөлүгү жана азыркы коомго ийгиликтүү адаптациялануусу болуп эсептелет.

МББМдеги (ДОУ) билим берүү процессинде ден соолук сактоочу оюн технологияларын пайдалануу ушуга жардам берет, анткени ал баланын кызыгуусун жогорулатууга жана анын жаңы билим алуу мотивациясынын калыптанышына жана сергек жашоо образын карманышына шарт түзөт.

Тоскоолдуктарды жеңип өтүү, белгилүү бир милдеттерди аткаруу күчтүү эркти бекемдейт, максатка жетүүдө өжөрлүктү, чечкиндүүлүктү, токтоолукту тарбиялайт.

Алынган кыймылдык тажрыйба жана жалпы дене-бойдун жакшы даярдыгы андан аркы спорттук ишмердик үчүн зарыл өбөлгөлөрдү жаратат деп болжолдошот. Бирок мектепке чейинки куракта өтө ашынган спорттук даярдык өтө коркунучтуу. Али аягына чейин калыптана элек булчуңдар жана муунбайланыш аппараттары оор күчүркөнүүнү көтөрө албайт. Анын натыйжасы – омуртканын ийрейиши, муундардын оорушу, травмалар, балдардын дистрессстик жана невротикалык абалы.

Албетте, МББМда (ДОУ) пайдаланылган жана балдар сүйгөн спорттук оюндардын элементтерине өтө эле тескери мамиле кылбаш керек. Булар баскетбол, волейбол, лыжа, сууда сүзүү, шахмат, гимнастика. Эң маанилүүсү –

баланын калыптана элек организмнен алы жетпегенди талап кылбаш керек жана ден соолукту сактоочу технологиялардын «зыян кылба!» деген негизги эрежесин унутпаш керек.

Гимнастика. Азыркы учурда гимнастиканын ондон ашык түрлөрү белгилүү, ошолорду системалуу пайдалануу баланын организмдин чыңайт, ооруулардын өнүгүшүнүн алдын-алат жана жогорку педагогикалык эффект берет деп болжолдошот.

Ошолордун өтө популярдуу жана такай пайдаланылган түрлөрүнө токтололу.

1. *Манжа гимнастикасы.* Колдун майда булчуңдары бекемделет. Балдардын кептик өнүгүү деңгээли колдун манжаларынын кылдат кыймылынын калыптануу даражасына түздөн-түз көз карандылыкта турары ырасталды [152].

2. *Көз үчүн гимнастика.* Жалпы жана көрүү жөндөмүнүн чарчаганынан арылууга мүмкүнчүлүк берүүчү көнүгүүлөрдүн жана ыкмалардын ар түрдүү комплекстери бар, алар балдарда пайда болгон көрүүнүн начарлашынын алдын алууну камсыз кылат. Көрүү анализаторлорун оптимизациялоого түздөн-түз багытталган көнүгүүлөр комплекси сунушталат; көрүү органдарынын кан айлануусун жакшыртуучу, көздүн булчуңдарын чыңдоочу, аккомодация процессин жакшыртуучу, көрүүнүн чарчасынан арылтуучу көнүгүүлөр [34].

Пайдаланылган көнүгүүлөрдүн санын баланын жаш курагына, көрүүсүнүн иштөө узактыгына, көрүү жүгүнүн интенсивдүүлүгүнө жараша педагог аныктайт. Бирок көнүгүүлөрдү сунушталган бардык комплекстердин ичиндегилеринен пайдалануу милдеттүү шарт болуп эсептелет.

Үй шартында же атайын сабактарда пайдалануу мүмкүндүгү бар көнүгүүлөр комплекси бир топ популярдуу. Алар көз кыймылдатуучу булчуңдарды дифференциялап өнүктүрүүгө, алыстан көрө албастыкты

педагогикалык дарылоого, амблиопия болгондо көрүүнү өнүктүрүүгө багытталган. Жалпыга тиешелүү билим берүү мекемесинин шартындагы көзү начарлаган балдарга атайын педагогикалык колдоо алардын көзүнүн көрүүсүн өнүктүрүүчү жеке сабак формасында болушу мүмкүн.

3. *Дем алуу гимнастикасы.* Туура диафрагмалдык дем алууга, канды кислород менен каныктыруу үчүн өпкөнү вентиляциялоону күчөтүүгө көмөк көрсөтөт.

4. *Сергитме гимнастика.* Адатта күндүзгү уйкудан кийин өткөрүлөт. Жагымдуу жакшы эмоцияны жаратат, булчуң тонусун көтөрөт, келбеттин бузулушунун алдын алууга көмөк көрсөтөт.

5. *Корригиралама гимнастика.* Алмашуу процессин жакшыртууга көмөк көрсөтөт, балдарды чыңалтат жана организмдин тышкы чөйрөнүн жагымсыз таасирине туруктуулугун жогорулатат. Күнү бою жагымдуу эмоционалдык маанай жаратат.

6. *Ортопедиялык гимнастика.* Дене тарбиясы менен машыкканда же башка технологиянын бөлүгү катары пайдаланса болот. Булчуңдарды чыңдоого, омуртканын жана тамандын туура жайгашуусуна, жалпак тамандыктын алдын алууга көмөк көрсөтөт.

Ойномо стретчинг технологиясы. Ойномо стретчинг көнүгүүлөрүнүн методикасын А. Г. Назарова майда-чүйдөсүнө чейин сыпаттап жазган. Технология дененин булчуңдарын жана колдун, буттун, омуртканын муунактык-байланыштыруучулук аппаратынын чоюлуусуна негизделет, бүт организмге бакубаттантуучу таасир көрсөтөт. Ал дене тарбия көнүгүүлөрүнүн, мануалдык терапиянын ыкмаларынын, ритмиканын, хореографиянын белгилүү системаларынын анализине таянат. Булчуңдарды керип-чоюу көнүгүүлөрү массаж системасында, дарылоочу дене тарбиясында, өзгөчө булчуң тонусу бузулганда кыймыл иштен чыкканда коррекциялоо үчүн кеңири колдонулат [112].

Стретчинг көнүгүүлөрү релаксацияга жетүүчү каражат катары да популярдуу. Бул көнүгүүлөр жалпы дене-бой даярдыгы менен машыгууга врач тыюу салбагандардын баарына жарайт. Аларды жасоо үчүн спорттук снаряддар, чоң залдар, материалдык чыгымдар талап кылынбайт. Аларды балдар мекемелеринде жана үйдө, группа менен жана жеке аткарса болот.

Стретчинг методикасын төрт жаштан баштоону жана балдарды ойномо формадагы көнүгүүлөргө үйрөтүүнү сунушташат. Булчуңдардын бардык группасын камтыган көнүгүүлөр балдарга түшүнүктүү жана жакын жаныбарлардын же имитациялык аракеттердин атын алып жүрүшөт жана жомоктук материал боюнча сценарийге негизделген сюжеттик-ролдук оюндардын жүрүшүндө аткарылат. Балдар ар бир сабакта айбанаттарды, курткумурскаларды ж.б. туурап көрсөтүшөт, ушундай формада татаал көнүгүүлөрдү аткарышат [107].

Сабактарда физиологиялык процесстердин нормалдуу өтүшү үчүн зарыл дене-бой жүгүнүн көлөмү эске алынат. Ар бир сабактын көнүгүүсү бардык группадагы булчуңдардын пропорционалдуу иштеши эске алынуу менен тандалып алынат.

Мүмкүн болуучу тескери факторлор:

- дене-бой жүгүнүн чак келбегендиги;
- булчуңдарга пропорционалдуу эмес жүк;
- дене-бой көнүгүүлөрүнүн дозасынын көптүгү, нервдик-булчуңдук жана психикалык чарчашы.

Ритмопластика. Ритмопластика терапевтикалык методдордун бири катары жакында эле колдонула баштады. Бий искусствосу балдарга жакын, алардын сүйгөн нерсеси, анан хореография боюнча ар кандай чыгармачылык мастерскойлорго кирген балдар, демейде, бир топ узак убакыт бою сабакка катышышат. Ар бир ритмопластикалык сабакка анын көркөм баалуулугуна карата да, хореографиялык искусствону окуп жаткан балдардын ден соолугуна

карата да белгилүү бир талаптар коюлушу керек. Бул, эң оболу, дене-бой жүгүнүн чондугуна, анын баланын курактык-жыныстык көрсөткүчтөрү менен дал келерине тиешелүү.

Бул технологиянын натыйжалуулугу төмөнкүлөр менен аныкталат:

- эмоционалдык тонустун жогорулашы;
- жалпы бакубаттантууга багытталгандыгы;
- бузулууларды болтурбоо жана келбетти жакшыртуу;
- муундардын эластикалуулугун жогорулатуу, аларды ийкемдүү кылуу;
- чыдамкайлыкты иштеп чыгуу, кыймылды координациялоо; – музыкалык кулагы курчтукка машыктыруу.
- Мүмкүн болуучу тескери факторлор:
- дене-бой жүгүнүн чак келбегендиги;
- бийик чыккан музыка, ритм (мис. рок-музыка) ойлонуу ишмердигин төмөндөтүшү, кулагы курчтугун басаңдатышы мүмкүн.

Релаксациялык көнүгүүлөр. Релаксация (чыңалууну бошондотуу, азайтуу деген латын сөзүнөн – гекхайо) – интенсивдүү психикалык же денебойлук жүк менен шартталган нервдик-психологиялык чыңалуудан арылуу процесси. Релаксация аркылуу тынчтануу, алы кеткен, скелет булчуңдарынын төмөндөө абалына жетишилет.

Көпчүлүк балдарга сезими ойгонуу жана токтоп калуу, жогорку эмоционалдуулук, тынчы жок кыймыл процесстеринин ортосундагы тең салмактуулуктун бузулушу мүнөздүү. Кайсы гана, ал түгүл болор-болбос стресстик кырдаал алардын алсыз нервдик системасына күч келтирет. Булчуңдук жана эмоционалдык эркиндик – табигый кеп, туура дене кыймылы үчүн маанилүү шарт. Балдарга алардын өз эрки менен болуп жаткан булчуңдук чыңалуулары жагымдуу, алы кетүү жана токтоолук менен алмашылышы мүмкүн экенин сезгендей кылыш керек [80].

Баланы нерв системасындагы чыңалуудан арылтууга, аны тынчтандырууга, алсыздандырууга дене-бойду бошотуп сергитүүчү көнүгүүлөр жардам берет. Релаксацияга үйрөтүү процесси үч этапка бөлүнөт:

1. Чыңалуу менен контрасталуучу булчуң релаксациясы.
2. Тынчтануу абалын жана алсызданууну элестеткен булчуң релаксациясы.
3. Булчундук жана эмоционалдык релаксацияга ишендирүү, туура кеп формуласын киргизүү.

Биринчи этапта балдар колдун, буттун, дененин, моюндун, ичтин булчуңдарын бошоңдотконду үйрөнүшөт деп болжолдонот; экинчи этапта тынчтангандык жана бошоңдоо сезимин бекемдеген ишендирүү формуласы менен кептик аппараттын булчуңдарын бошоңдотууга өтсө болот. Элестетилген релаксация баланы өзүн-өзү бошоңдото алганга, тынчтанганга, б.а. өзүн-өзү жөнгө салуу мүмкүнчүлүгүнө алып келет. Үчүнчү этапта чыңалуу менен контрастталган бошоңдоо болбойт. Булчуң релаксациясы жалаң ишендирүү менен ишке ашат.

Динамикалык паузалар. Динамикалык паузалар же кыска убакыттык (1-3 мүнөттүк) дене тарбия минуталары – бул сабак учурунда чарчоонун алдын алуу максатында дене-бой машыгууларын аткаруу, акылдын ишке жөндөмдүүлүгүн сактоо жана келбеттин бузулушун профилактикалоо үчүн жасалган дем алыш.

Чарчаган мезгилде балдарда кыймылдык тынчы кеткендик жана көңүлдүн чаржайыттыгы башталат. Дене-бой машыгуулары өтүлүп жаткан сабактын спецификасын эске алуу менен тандалат. Динамикалык пауза өзүнө колдорду ийүүнү жана жазууну, манжаларды кошконду жана ажыратканды, колдун баш манжаларын эркин силкилдеткенди ж.б. кошо алат. Ошондой эле мурун менен терең дем алуу аркылуу тартылуу, түзөлүү практикаланат. Физкультминуткалар ойномо мүнөздө да боло алат. Эгерде көнүгүүлөр формасы жана мазмуну боюнча

ар түрдүү болсо, эң чоң эффектүүлүк жаралат. Көпчүлүк авторлор динамикалык паузалар менен физкультминуткаларда ырдын ритмин жана музыкалык коштоону пайдаланууну сунушташат [85].

Динамикалык пауза – бул эмоционалдуу нервденүүдөн бошотуучу, дене булчундарынын чыңалуусунан арылтуучу, колдун жана ийиндин чарчаганын унуткаруучу, келбеттин бузулушун профилактикалоочу каражат, маселен, колдорду жайгыла – учканга. Учакты жөнөтөбүз. Оң канат алдыга, сол канат алдыга. Бир, эки, үч, төрт – учагыбыз учуп кетти.

Эстетикалык багыттагы технологиялар. Искусство менен карымкатышта болуу балага күчтүү эмоционалдык таасир тийгизет. Балдардын искусство менен таанышуусу анын эң жаш курагында, балдар бакчасында башталат, мектепке чейинки балалыгынын аягына чейин уланат.

Арт-терапиядан айырмаланган бул технологиялар балдарга пассивдүү таасир көрсөтөт деп эсептелип жүрөт. Алардын милдети:

- көркөм кабыл алууну, сезимди жана эмоцияны, кыялды, ойломду, эс тутумду, кепти өнүктүрүү;
- искусство тармагындагы кызыгууну калыптандыруу;
- балдардын көркөм чыгармачылыктын ар кайсы түрлөрүндөгү чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
- инсандын көркөм-эстетикалык маданиятынын негиздерин калыптандыруу. Балдардын чыгармачылыктын ар кандай түрлөрүндөгү жөндөмдүүлүктөрүн ишке ашыруу алардын жандуу кызыкчылыгын туудурат, сезимин, эмоциясын өстүрөт. Искусство жөнүндөгү билиминин кеңейишине жараша балдарды бир жана ар кандай жанрдагы чыгарманы, ошондой эле искусствонун ар кандай түрлөрүндөгү чыгармаларды салыштырганды үйрөтүшөт. Иш курчаган дүйнөнү көркөм образдарда чагылдыруучу катарындагы «искусство» түшүнүгүн калыптандыруу менен аяктайт.

Мектепке чейинки мекемелерде эстетикалык өнүктүрүүчү чөйрөнү түзүү жөнүндө айтпай кеткенге болбойт. Мектепке чейинки мекемелерде балдар убактысынын көпчүлүк бөлүгүн өткөрүшөт, алардын өмүрүнүн бул мезгилинде интенсивдүү өсүү жана өнүгүү, инсандын калыптануусу, көптөгөн пайдалуу өнөкөттөрдүн калыптануусу, жаңы билимге ээ болуусу жүрөт, ден соолуктун негизи түптөлөт [118].

Т. Л. Богинанын пикири боюнча, МББМга (ДОУ) барган балдардын бакубат чөйрөсүнүн негизи – бул, эң оболу, жагымдуу гигиеналык, педагогикалык жана эстетикалык шарттарды жана коллективде комфорттуу психологиялык абалды түзүү. Ар бир группада уюштурулган эстетикалык чөйрө тарбиялануучулардын курактык өзгөчөлүктөрүн жана группанын стилин балдар ойногон, жашаган жана даярданышкан үй катары мүнөздөөчү жеке белгилерге ээ болуш керек [15].

Өзүн-өзү өнүктүрүү технологиясы (М. Монтессори). Монтессори Мария бала бакчада жана башталгыч класста эртелеп өнүктүрүү жана эркин тарбиялоо идеясын ишке ашырган. «Муну өзүм жасаганга мага жардам бер», «Ким баланы жападан жалгыз түшүнсө – ошол да бала», – деп жазган педагог [106].

Сейрек жашоо образына үйрөткөн технология. Педагогикалык ден соолукту сактоочу технологиялардын маанилүү бөлүктөрүнүн бири катары балдарга жеке ден соолук тармагында жетишерлик зарыл билимди берүүчү, коомду социализациялоо, балдардын сергек жашоо образын калыптандыруу милдетин алган, балдарды ден соолукта жана сергек жашоо образына үйрөтүүчү атайын технологияларды карап көрөлү.

XX кылымдын аягында, XXI кылымдын башында кеңири белгилүү технологиялар менен бирге, мектепке чейинки курактагы балдарды окутуунун көптөгөн жаңы технологиялары пайда болду. Ошолордун айрымдарына токтоло кетели.

Дене тарбия сабактарын пайдалануу технологиялары. МББМдагы (ДОУ) ар бир дене тарбия сабагы өзүнүн структурасына, өзүнүн милдеттерине, каражаттарына, формаларына жана методдоруна ээ. Эреже катары, МББМда негиз болуучу мааниси бар жалпы принциптерди эсепке алуу менен, дене-бой тарбиясынын милдеттерин чечүү тармагында балдар менен иштөөнүн так системасы орнотулган. Бул дене тарбия сабактарынын бакубаттантууга багытталгандыгы жана балдардын кыймылдын негизги түрлөрүн өздөштүрүшү.

Дене-тарбия сабагын өткөрүү процессинде педагогдор чечкен маселелердин баарын санап чыгуу мүмкүн эмес, өзгөчө жалпыларына токтололу:

- *келбетти калыптандыруу* (келбет дефекттерин болтурбоо, келбеттин туруктуу структуралык негиздерине ээ болуу, түз туруунун негизги позасын каттоонун рационалдуу көндүмдөрү, омуртка менен тамандын туура туруусуна көмөк көрсөтүүчү булчуңдарды чыңдоо);
- *дем алуу органдарын өнүктүрүү* (диафрагманы чыңдоо – дем алуучу негизги булчуңдар, кабыргалар арасындагы булчуңдар, ич көңдөй прессинин булчуңдары, канды кислород менен камсыз кылыш үчүн өпкөнү желдендирүүнү күчөтүү);
- *таяныч* – кыймыл аппаратын өнүктүрүү (кыймылдатуучу аппараттарды чыңдоо, сөөктүн өсүшүн стимулдоо);
- *координациялык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү* (ашыкча булчуң чыңалууларын болтурбоо жана алдын алуу, динамикалык позаларда тең салмактуулукту сактоо, координациялык кыйынчылыктарды жеңүү үчүн көңүлдү концентрациялоо, вестибулярдык аппараттын иштешин өркүндөтүү);
- *ылдамдуулук жөндөмдөрүн өнүктүрүү* (дененин айрым бөлүктөрү менен кыймылды ылдам аткаруу жөндөмдүүлүгүн интенсивдүү өнүктүрүү);

□ *күч жөндөмдөрүн өнүктүрүү* (кыймылдатма-таянма аппараттар тобунун бардык булчуңдарын өнүктүрүү);

□ *чыдамкайлыкты өнүктүрүү* (кыймыл ишмердигинин ар кандай түрлөрүнүн чарчашына каршы туруучу жөндөмдүүлүктү лимиттеген функционалдык мүмкүнчүлүктөрдү ж.б. теңдештирип жогорулатуу) [38]. Дене тарбия майрамдары, көңүл ачуулары жана эс алуулары жөнүндө азыноолак сөз (МББМларда).

Бул дайыма оюн-зоокко мол, кубанычтуу окуя. Аларды күтөт, ага даярданышат, алар көпкө балдардын эсинде калат. Дене тарбиялык эс алуу, эреже катары, көңүлдү жайдары кылган көнүгүүлөргө, сүйүктүү каармандар менен жолугушууларга, күтүүсүз окуяларга жык толот. Алар көңүл ачат, балдардын кыймылдык материалдарга кызыгуусун ашкере күчөтөт, өзүнүн кыймылдык тажрыйбасын ишке ашырганга, кыймылдык чыгармачылыгын көрсөткөнгө мүмкүнчүлүк берет.

Мектепке чейинки курактагы балдардан улуураактары кыймылга оюндук эксперимент катары мамиле кылуу мүмкүнчүлүгүн алышат. Алар жалаң эле кыймылдагы тааныш образдарды берүү менен чектелишпей, ошондой эле жаңы кыймылды жаратууну үйрөнүшөт [104].

Дене тарбиялык майрамдар жана эс алуулар балдардын көңүлүн ачканга, аларга ырахат бергенге ылайыкталган. Алар жалаң эле кыймылдын ар кандай түрлөрүндө кыймылдын өзгөчөлөнгөн формаларын көрсөтүү болуп эсептелбейт, алар ошондой эле коллективдүү аракеттердин шартында кыймылдык тажрыйбаны чыгармачылык менен аткарууга үйрөтөт.

Коммуникативдик оюндар. Баарлашуу баланын психикалык өнүгүшүндө өзгөчө роль ойнойт. Баланын психикасынын өнүгүшү – бул балдардын адамзаттын коомдук-тарыхый тажрыйбасын чоңдор – ошол тажрыйбаны алып

жүргөндөр – менен реалдуу пикир алышуунун контекстинде менчиктөө жолу менен өтүүчү процесс.

Кичине кезиндеги пикир алышуу дефицити инсандын андан кийинки тагдырына түбү жаман из калтырат, ал агрессивдүүлүктүн калыптанышын, коомго жат адаттарды жана жан дүйнөнүн жардыланышын шарттайт.

Оюн технологияларынын концептуалдык негизи. Оюн ишмердигинин психологиялык механизмдери инсандын өзүн-өзү көрсөтүү, өзүн-өзү бекемдөө, өзүн-өзү аныктоо, өзүн-өзү жөнгө салуу, өзүн-өзү ишке ашыруу сыяктанган фундаменталдуу керектөөлөргө таянат:

□ оюн – психогендик жүрүм-турум формасы, б.а. инсандын ички мүнөздүүлүгү, имманенттүүлүгү (Д. Н. Узнадзе);

□ оюн – баланын «ичтен социалдашуу» мейкиндиги (Л. С. Выготский);

□ оюн – инсандын кыялдагы эркиндиги, «ишке ашпоочу кызыкчылыктардын кыялда ишке ашырылышы» (А. Н. Леонтьев);

□ оюн – турмуш мектеби жана баланын өнүгүү практикасы (С. Л. Рубинштейн). Оюнга кошулуп кетүү жөндөмдүүлүгү адамдын жаш курагы менен байланышпайт, бирок оюн ар бир куракта өзүнчө өзгөчөлүккө ээ;

□ балдар оюндарынын негизги мазмуну предметтик ишмердик болуп эсептелген оюндардан, адамдар ортосундагы мамилелерди чагылдырган оюндардан, анан, башкы мазмуну адамдар ортосундагы мамилелердин жана коомдук жүрүм-турумдун эрежелерине баш ийдирилген оюндардан өсүп чыгат;

□ балдарды курактык мезгилдерге бөлүштүрүүдө ар бир курак үчүн өз мазмуну бар жетектөөчү ишмердикке өзгөчө роль берилет. Ар бир жетектөөчү ишмердикте ошого ылайык психикалык жаңы түзүмдөр пайда болот жана калыптанат. Оюн мектепке чейинки курактагылар үчүн ишмердиктин жетектөөчү түрү болуп эсептелет [157].

Оюн технологиясынын натыйжалуулугун баалоо:

- балдарда адамдык өз ара мамилелер искусствосу жөнүндө түшүнүк калыптана баштайт, диалогго, дискуссияга, аңгемелешүүгө үйрөнөт;
- өзүнө, тегерегиндегилерге, курдаштарына жана улгайган адамдарга карата эмоционалдык-мотивациялык көрсөтмө калыптанат;
- коомдо адекваттуу жүрүм-турум үчүн зарыл тажрыйбага жана жөндөмгө ээ болот;
- кепти өнүктүрүү, баланын өзүн-өзү төмөн баалоо проблемасы чечилет;
- жеке жөндөмү өнүгөт;
- тегерегиндеги адамдар менен өз ара сыйлашуу, өз ара ишенүү кызыкчылыгына тарбияланат.

Биз коммуникативдик оюндарды балдар менен өтүлүүчү сабактардын айлык сеткасына кошууну сунуштайбыз, ошондой эле аларды таанып билүүнү өнүктүрүү боюнча сабактардын бөлүгү катары пайдаланса болот.

Балдардын ден соолугун чыңдоо – өсүп бараткан организмдин нормалдуу жашоо ишмердигин камсыз кылуунун жана аларды өнүктүрүүнүн милдеттүү шарты. Баланын ден соолугу жакшы болсо, эреже катары, жайдары, активдүү, билгенге ынтызар, чыдамкай, бой-келбети да, интеллектуалдык деңгээли да жогору болору ырас. Ошон үчүн мектепке чейинки курак ден соолуктун пайдубалын түптөөчү фактор болуп эсептелет. Органдардын жана организмдин бардык функционалдык системаларынын активдүү өнүгүшү так ушул мезгилде жүрөт. Ден соолугу чың баланы тарбиялоо анын дене-бой өнүгүшүнө комплекстүү мамиле жасаганда гана мүмкүн болот. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарында бакубаттандыруучу бардык иш-чаралар комплексине көңүлдү топтоо зарыл: рационалдуу режим, теңдештирилген тамак, денени чыңоо жана ар кандай ооруулардын алдын алуу, ошондой эле дене-бойду өнүктүрүүгө үйрөтүү.

«Ден соолук сабактары» сериясындагы сабактарды пайдалануу технологиясы. Балдарды ден соолукка окутуучу ар кандай методикалардын авторлору бир топ программаларды сунуш кылышат, алардын максаты – курчаган дүйнө жөнүндө баланын элес-түшүнүгүн, өзүн адамзаттын өкүлү катары сезүүсү жөнүндө, Жер бетинде жашаган адамдар, алардын ар түрдүү ишмердиктери жөнүндө, укуктар жана милдеттер жөнүндө элес-түшүнүгүн калыптандыруу жана организмдин гармонияга карай жолдогу чексиз мүмкүнчүлүктөрүн ачуу үчүн педагогго «инструмент» (курал) берүү [60].

Программанын негизи Адам жөнүндөгү билим болуп саналат. Так мына ушул билим өзүн-өзү тарбиялоо процессине баланын аң сезимдүү кошулушуна мүмкүнчүлүк берет. Өзүн, өз мүмкүнчүлүгүн акырындап акылга салып баалаган бала өз ден соолугуна этият болгонго үйрөнөт, өзүнө окшотуп башка адамдарды баалаганды, алардын сезимин, кайгы-капасын, кылган-эткенин, ойлорун түшүнгөндү биле баштайт, анан кайсы чөйрө (үй, көчө), кандай шартта ден соолукка жана өмүр үчүн коопсуз экенине көзү жетет.

Ар бир бала өзү жөнүндө, өзүнүн организми жөнүндө билим алат. Ошентип, бала организмдин ар бир системасынын жашап кетүүсүн, ден соолукка кошкон салымын аңдап түшүнө баштайт. Балдар өз боюна, өзүнүн өнүгүшүнө жашоо процесси катары караганды үйрөнүшөт. Ал акыл-эстүүлүккө, туура жүрүм-турумга, б.а. алардын жашоо образы канчалык сергек экенине көз каранды [73].

С. А. Козлованын «Мен – Адаммын» программасынан мектепке чейинки курактагы балдар үчүн сабактын болжолдуу темаларын келтирели:

1. Мен жана менин ден соолугум.
2. Мен өсүп жатам.
3. Эмне үчүн өзүңдү өзүң бапестеп карашың керек?
4. Врачтар менен дос болуу керек.

5. Күндүк режим.
6. Мен жана менин органдарым (мээ, мен эмне үчүн угам, мен жытты кантип ажыратам, мен эмне үчүн көрөм, тиштер жана аларды кароо, биз кантип дем алабыз жана эмне үчүн, жүрөк кантип иштейт).
7. Мен жана менин маанайым.
8. Өз коопсуздугуңду кантип камсыз кыласың?
9. Дары чөптөр.

Программаны татаалдантпоо маанилүү. Балдарга анатомия менен физиология курсун «окуганга» жол берилбесин. Биздин маңдайыбызда көрсөтмөлүү-образдуу чөйрө аркылуу дүйнөнү таанып биле турган кичинекей бала олтурганын унутпашыбыз керек. «Сабактын» жөнөкөй жана түшүнүктүү, илимий терминдерге шыкалбаганы, бирок илимий жактан так болгону дурус. Ошол эле мезгилде педагогдун балдардын суроосуна сабаттуу жооп бергени, талкууланган тема боюнча квалификациялуу түшүндүрө алганы өтө зарыл [66].

Оюн терапиясы же оюн тренинги. Терапевттик процессти уюштурууда А. Н. Захаров оюндун негизги үч функциясын бөлүп көрсөткөн: диагностикалык, терапевттик жана окутуучулук.

Оюнга байкоо жүргүзүү педагогго бала жөнүндө керектүү маалыматты алганга мүмкүнчүлүк берет. Балдар куру сөзгө караганда бүйүрү кызып, өздөрү демилгелеген оюнда өздөрүн бүт дили менен, кандай болсо, ошондой көрсөтүшөт. Оюн ички дүйнөнү туюндурат, ага конкреттүү форма берет, балага өз тажрыйбасын уюштурганга жол ачат. Оюндун окутуучу функциясы балдарды мамилени кайра курганга, пикир алышуунун диапазонун жана турмуштук кругозорун кеңейткенге, реадaptациялап, социалдашканга алып келет. Бул реалдуу дүйнөдө, мейкиндикте, убакытта, заттарда, жаныбарларда, структураларда, адамдарда ориентир алуу жана изилдөө жолу.

Мектепке чейинки оюн технологиялары. Ролдук оюнга бала жашы үчкө караганда ээ боло баштайт, адамдык мамиле менен таанышат, кубулуштун ички

жана тышкы белгилерин айырмалай баштайт, өзүндө кайгы-кубаныч болорун ачат, ошолорго ориентир кыла баштайт. Балада элестетүү жана аң сезимдин символикалуу функциясы калыптанат, алар бир заттын белгисин экинчисине тиешелүү кылганга мүмкүнчүлүк берет, өз сезимдерине ориентирленүү пайда болот, ал ошолорду маданияттуу туюндуруу көндүмдөрүн калыптандырат да, баланын коллективдүү ишмердикке жана пикир алууга кошулуусуна жол ачат. Оюн ишмердигин мектепке чейинки мезгилде өздөштүрүүнүн натыйжасында окуунун коомдук-маанилүү жана коомдук-баа алуучу ишмердигине даярдыгын калыптандырат.

Оюн процессине аралашуу менен, балдар биздин символикалуу дүйнөдө – маанилер менен баалуулуктар дүйнөсүндө жашаганды, ошол эле учурда изилдегенге жана эксперимент жасаганга үйрөнүшөт [49].

Балдардын эң эле ар түрдүү проблемаларын чечүүдө оюн терапиясы эффективдүү экен:

- ар кандай жагымсыз жана стресстик кырдаалдарда бузулган эмоционалдык абалды жакшыртат, кооптонууну төмөндөтөт;
- жүрүм-турумдагы агрессивдүүлүктү басаңдатат; – кептик өнүгүүдө артта калууну коррекциялайт.

А. Г. Назарованын аныктамасы боюнча, оюн тренинги – бул мектепке чейинки жана мектеп курагындагы балдардын кабыл алуусунун бардык каналдарын өнүктүрүүгө эсептелген комплекстүү сабак. Оюн тренингинин иштөө методикасын практикада пайдаланууда төмөнкүлөр белгиленет:

- угуунун жана көрүүнүн курчтугу өнүгөт;
- угуучу, көрүүчү жана тактилдик эс тутум өнүгөт;
- элестетүү жана чыгармачылык фантазия, мейкиндиктик жана мезгилдик сезим, сөздүк жана инсандын башка психологиялык түзүмдөрү өнүгөт [112].

Өзүн-өзү массаждоо. Мындай алганда өзүн-өзү массаждоо технологиясы көбүнчө ден соолукту стимулдоочу жана сактоочу технологияга тиешелүү болмок, бирок МББМнын (ДОУ) педагогдору менен тарбиячылары балдарды ушул методикага окутуу керектиги себеп болуп жаткандыктан, биз өзүн-өзү массаждоону окутуу технологиясы бөлүмүнө киргиздик.

МББМдагылар (ДОУ) күндүк режимде ушул методиканы системалуу пайдаланса, ал баланын организмнин чыңдалышына көмөк көрсөтөт, айрым оорулардын өөрчүп кетишинин алдын алат, балдардын өз алдынчалыгын, активдүүлүгүн, өз ден соолугу жөнүндө кам көрүүсүн өнүктүрөт. Методика мектепке чейинки курактагы балдарга кызыктуу жана аны МББМдин ден соолукту сактоочу ишмердигине кошсо, педагогикалык эффект жогору болот.

Өзүн-өзү массаждоо методикасын балдар менен иштеп жатып пайдаланганда, жагымсыз абал жаратуучу факторлордун болушуна жол бербеш керек. Процедуранын олуттуу экенин балдарга түшүндүрүү зарыл жана бала канткенде өз организмине зыян келтирбей тургандыгы, өзүн-өзү массаждоо алдында ал сөзсүз түрдө кандай аракеттерди жасоо керектиги жөнүндө элементардуу билим бериш керек (кыймылды кандын агуу багыты боюнча жүргүзүү зарылдыгы жөнүндөгү билим, лимфатикалык түйүндөргө ж.б. массаж жасабоо).

Күтүлүүчү натыйжалар:

- теринин капиллярларын кеңейтүү, кан менен лимфанын циркуляциясын ылдамдатуу, тери жана май бездеринин функциясын күчөтүү;
- зат алмашуу процессине таасир берүү;
- байланыштыруучу аппараттардын ийкемдүүлүгүн жакшыртуу;
- эрежелерди өздөштүрүү, жөнөкөй ыкмаларды үйрөнүп алуу (сылоо, сүртүү, чоюлуу, чапкылоо);

□ гигиеналык талаптарды сактоо.

Точкалап жасама өздүк массаж. Суук тийгенге каршы точкалап жасама массаж өзүн жакшы көрсөттү. Адамдын денесинде өзгөчө точкалар бар, алар ички органдардын иштешин жөнгө салып турат. Ушул точкаларды массаждоо бүтүндөй организмди, мурундун былжырлуу кабыкчасын, тамакты, бронхторду коргоочу күчүн күчтөтөт. Өздүк массаждын таасири менен чоң адамдын да, баланын да организми өзүн-өзү дарылай баштайт.

МББМдын педагогдорунун арасында А. А. Уманскаянын методикасы боюнча биологиялык активдүү точкаларды массаждоо өтө популярдуу [149]. Массаждын бул түрү 1986-жылы СССРдин Саламаттыкты сактоо министрлигинин №1146 буйругу менен спецификалык эмес профилактикалоонун жана калктын ден соолугун чыңдоонун каражаты катары колдоого алынган жана уруксат берилген. Өздүк массаж жасоонун техникасы көптөгөн педагогикалык жана медициналык басылмаларда сыпатталган.

Точкалап жасама өздүк массажды аткаруу анча деле кыйын эмес. Балдарды точканы кантип басканды (активдүү точкалардын жайгашкан жерин схемадан же сүрөттөн көрсөтсө болот), анан тогуз жолу сааттын жебеси боюнча, тогуз жолу сааттын жебесине тескери айланма кыймыл жасаганды окутат. Точкалама өздүк массажды пайдалануу:

- суук тийме ооруларга каршы иммунитетти жогорулатат;
- зат алмашууну жөнгө салат, жүрөк-кан тамыр системасынын ишин нормалдаштырат;
- организмдин жалпы абалын жакшыртат;
- баш оорууну айыктырат;
- баш мээнин кабыкчаларынын, вестибулярдык аппараттын жана угуу органынын айрым бөлүмдөрүнүн абалынын жакшырышын камсыз кылат;
- тышкы чөйрө факторлорунун таасири менен байланышкан

бузулууларды компенсациялаганга мүмкүнчүлүк берет;

– сасык тумоодон айыкканга жардам берет, мурундан дем алууну жакшыртат, мурундун былжырлуу кабыкчаларынын жана гаймордук чөйчөлөрдүн кан менен жабдылышын жакшыртат;

– организмдин биологиялык активдүү антивирустук заттарды иштеп чыгуусун стимулдайт, биз аларды демейде дары менен алмаштырганга аракеттенебиз.

Коррекциялык технологиялар. Арт-терапия. Коррекциялык технологиялар арт-терапия менен бирге, балдардын өнүгүүсүндөгү жана жүрүм-турумундагы ар кандай проблемаларына жардам берүүгө ориентирленген. Арт-терапия балдардын социалдык, эмоционалдык жана психологиялык проблемаларын чечүү үчүн пайдаланылат жана искусствону (сүрөт, чаптоо, музыка, бий) пикир алышуу жана өзүн көрсөтүү катары пайдаланганга мүмкүнчүлүк берет.

Төмөндө балдар менен арт-терапевтик иш жүргүзүүнүн негизги этаптары келтирилди:

1. *Арт-терапиянын планын иштеп чыгуу:* арт-терапевт конкреттүү бала менен иш жүргүзүүдө чечиле турган максаттарды жана милдеттерди аныктайт.

2. *Иштөө методдорун аныктоо:* баланын жаш-курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу менен, иштөө методдору тандалат, маселен, боёк менен сүрөт тартуу, пластилинден жабыштырып жасоо, музыкалык оюндар ж.б.

3. *Жеке сабактар:* бала менен жекече сабак өтүлөт, ошонун алкагында арт-терапевт ага өзүнүн эмоциясын туюндурганга, чыгармачылык жөндөмүн өнүктүргөнгө жана өздүк аң сезимин жогорулатканга жардам берет.

4. *Группалык сабактар:* группалык сабактар социалдык көндүмдөрдү жогорулатуу жана коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүү үчүн өткөрүлөт.

Группалык сабактарга сүрөт тартканды, жабыштырганды, музыканы, бийди жана башка ишмердикти кошсо болот.

5. *Натыйжаларды баалоо:* байкоолордун жана маалыматтарды анализдөөнүн негизинде арт-терапевт иштин натыйжаларын баалайт жана андан аркы аракеттердин планын корректировкалайт.

6. *Ата-энелер менен консультациялык иш:* ата-энелер менен консультациялык иш арт-терапевттик иштин эффективдүүлүгүн аныктоо жана андан аркы кадамдарды пландоо үчүн өткөрүлөт [103].

Арт-терапия балдарды көптөгөн психологиялык, эмоционалдык жана социалдык проблемаларды чечүү үчүн, ошонун ичинде ар түрдүү неврологиялык ооруларды психологиялык коррекциялоо үчүн пайдаланышы мүмкүн. Бирок арт-терапиянын эффекти ар кайсы балада ар башка болушу мүмкүн, ошондуктан методиканы башка коррекциялык технологиялар менен комплекстүү өткөрүү маанилүү, ал эми аны колдонуунун мүмкүн делген керектөөсүн ар бир баланын жеке керектөөсүн жана мүмкүнчүлүктөрүн эсепке алуу менен чечиш керек.

Азыркы мезгилде «арт-терапия» деген түшүнүк дарылоону жана коррекциялоону пайдалана турган искусство түрлөрүнүн жыйындысы катары; арт-терапевттик методикалардын комплекси катары; психокоррекциялык практиканын багыты, методу катары каралат.

№	Арт-терапиянын түрлөрү	
1.	Жылмаюу терапиясы	Педагог жылмайса балдардын ден соолугу бекем болот деп эсептешет медиктер. Врачтардын айтымында жылмайган педагогдорду балдар досундай көрүшөт, ага көбүрөөк жакканды үйрөнүшөт. Сабакта баланын өзүнүн жылмайганы да өтө маанилүү. Көп өтпөй тышкы жылмаюу ички жылмаюуга айланат, анан бала дүйнөгө жана

		адамдарга ошентип карайт.
2.	Музыка терапия	Бул арт-терапиянын түрү, ал музыканы балдар өзүн жана өзүнүн эмоциясын туюндура алышсын деп пайдаланышат. Бул метод музыкалык аспаптарды, ырды жана музыкалык темадагы пикир алышууну да кошо камтыйт.
3.	Вокалдык терапия	Үн дарылоочу аспап катары пайдаланылат. Вокалдык терапия балдардын дем алуу функциясын жакшыртканга жана кан тамырдын кагышын, басымын жөнгө салганга жардам бере алат.
4.	Кинезотерапия (кыймыл менен дарылоо)	Өзүнө психологиялык коррекциялоого багытталган дене-бой көнүгүүлөрүн камтыйт. Технология балдарга шамдагайлыгын, ийкемдүүлүгүн, чыдамкайлыгын жакшыртканга жана чымыркануудан арылганга жардам берет.
5.	Музыка-түс терапиясы	Бул метод, мында балдар ар кандай түстөрдү жана боёкторду өзүн көрсөтүү жана терапевтикалык коррекция үчүн пайдаланышат.
6.	Имаготерапия (театрлаштыруу)	Балдар өздөрүнүн ойлорун жана сезимдерин импровизация жана ролдук оюндар аркылуу туюндура алыша турган оюндарды, театралдык постановкаларды өзүнө камтыйт.
7.	Куурчак терапиясы	Балдар куурчактарды өздөрүн көрсөтүү жана пикир алышыуу, эмпатия, боор ооруу сыяктанган социалдык көндүмдөрдү өнүктүрүү үчүн пайдалана алышат.
8.	Психодрама	Бул дарылоо методу, мында балдар кыймыл-аракет аркылуу өздөрүнүн эмоциясын туюндуруш үчүн скриптти репетиция кылат жана ролдорду аткарат.
9.	Изотерапия	Бул метод дарылаш үчүн жыттарды жана ароматтарды пайдаланууну камтыйт. Эфир майы жана ароматерапия бүтүндөй оорукчан балдарга стресстен, невроздон, депрессиядан арылууга жана психикалык теңдештикти сактоого жардам бере алат.

10.	Либропсихотерапия (дарылоочу окуу)	Китептин жардамы менен дарылоо. Китептин жардамы аркылуу балдар ар түрдүү эмоциялар жөнүндө, стрессти жеңип чыгууну жана инсан катары өнүгүүнү биле алышат.
11.	Жомок терапиясы	Дарылоо, мында медитация жана релаксация үчүн ар түркүн жомоктор колдонулат. Жомоктор балдарга акылды негативдүү ойлордон бошотууга жана позитивдүү ойлор менен образдарга концентрацияланууга жардам берет.

Акыркы жылдары арт-терапия мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин өнүгүү процессине улам көбүрөөк кошулуп баратат жана көптөгөн багыттар боюнча жакшы натыйжаларды берүүдө [103].

Арт-терапиянын негизги функцияларынан болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- катарсистикалык (тазалоочу, негативдүү абалдан куткаруучу);
- жөнгө салуучу (нервдик-психикалык беймазалануудан арылтуучу, психосоматикалык процесстерди жөнгө салуучу, жагымдуу психоэмоционалдык абалды моделдештирүүчү);
- коммуникативдик-рефлексивдик (пикир алышуу бузулганда, коррекцияны камсыз кылуучу, адекваттуу инсандар аралык жүрүм-турумду, өзүн баалоону калыптандыруу).

Музыка терапиясы менен жомок терапиясы мектепке чейинки курактагы балдар менен иштөөдө бөлүнүп, өз алдынча технологиялар катары көбүрөөк пайдаланылгандыгына байланыштуу аларды өзүнчө ден соолук сактоочу педагогикалык технологиялар катары бөлүп карашат.

Музыка терапиясы же музыкалык таасир берүүчү технология. Музыка терапевтикалык максатта көбүрөөк пайдаланылат. Бүгүнкү күндөгү бала бакчалардагы балдар менен иштеген педагогдор өз ишинде Ф.

Мендельсондун, Л. В. Бетховендин, П. И. Чайковскийдин, И. С. Бахтын, В. А. Моцарттын чыгармаларын пайдаланышат.

Ритмдүү мажордук музыка балдардын эмоционалдуу абалына жагымдуу таасир берет. Ошондой эле балдар репертуарындагы балдарга аябай тааныш ырлар жана мелодиялар кенири пайдаланылат.

Музыка сабагы баланын инсан катары жалпы өнүгүүсүнө жардам берет. Тарбиянын бардык тараптарынын ортосундагы өз ара байланыш музыкалык ишмердиктин ар кандай формаларынын жана түрлөрүнүн процессинде куралат. Эмоционалдык боорукердик жана өнүккөн музыкалык кулагы курчтук балдарга жакшы сезимдерге, кылган иштерге жетишерлик формада мамилесин билдиргенге мүмкүнчүлүк берет, акыл ишмердүүлүгүн активдештирүүгө жана такай кыймылды өркүндөтүп, мектепке чейинки курактагы балдардын денебоюнун чачырап өсүшүнө жардам кылат.

Угуу маалында бала эмнени сезет, анда кандай ойлор пайда болот, ушул музыкалык чыгарма ага канчалык жакты, анан, эмне үчүн мектепке бара элек бала өзүнүн бүгүнкү сезимдери менен тикеден-тике катышканын сыпаттайт. Ошондой эле ал эмне укканын жана эмне жөнүндө ойлогонун баалайт.

Музыканы баланын эмоционалдык абалында стресс, чыңалуу, кооптонуу басымдуулук кылган кезде жардамчы ыкма катары пайдаланышат. Балага тааныш, жөнөкөй ырлар анын бой жазып эс алганына, өз проблемаларын талкуулаганда ачыгыраак болушуна жардам берет [105].

Бүгүнкү күндө ырдын адамдын ден соолугуна таасир берери жөнүндө көп нерсе белгилүү. Медицинада вокалдык терапия деген бүтүндөй бир багыт бар. Ырдоо учурунда жаралган үндүн 15-20 %ы гана тышкы мейкиндикке кетип, калган бөлүгү ички органдарга сиңери, бул болсо аларды вибрация абалына алып келери эбак далилденген. Ушул өзгөчөлөнгөн ички массаж алардын ишин стимулдайт. Ошентип:

- үн түйүнү бекемделет;
- дем жөнгө салынат жана тереңдейт;
- жумшак таңдай менен тил массаждатат;

– кеп жакшырат (логопед-врачтар ырды кекечтикти дарылоодо пайдаланышат);

– вокалдык-үндүк координация иштелип чыгат.

Жомок терапиясы. Азыркы мезгилде педагогдор жомокту психологиялык, терапевтикалык жана өнүктүрүүчү иш үчүн пайдаланышат.

Жомок терапиясы көп пландуу. Автор аны бир нече багыттарга бөлөт. МББМда (ДОУ) адатта, айтып берүүнү, анализди, дил баянды, драмалаштырууну, жомоктордон сүрөт тартууну, белгилүү жомокко планды ойлоп табууну же көрсөтмөлүү негизде группалык жомок ойлоп табууну пайдаланышат. Жомокту чоңдор айтат же группа айтышы мүмкүн, анда айтуучу бир адам эмес, балдар группасы болуп эсептелет.

Ар бир жомок турган турушу менен дидактикалуу, андыктан сабактын «жомокко чөмүлүү» циклин пайдаланууда өтө этияттык зарыл. Али бекемделе элек баланын психикасы өтө жараланма болот, сабатсыз педагог пайданын ордуна, орду толгус зыян алып келүү коркунучуна кириптер кылышы мүмкүн. Орто жана жогорку мектеп курагындагы балдар менен иштөөгө эсептелген жомок терапиясы методикасын МББМдин ишинде пайдаланууга жол берилбейт.

Балдардын турмушуна жомокту сабаттуу киргизүү төмөнкүдөй натыйжаларды алууга мүмкүнчүлүк берет:

- интеллектуалдык жөндөмдү өнүктүрүүгө;
- фантазия менен элестетүүнү өстүрүүгө;
- өз оюн айта билүүнү өнүктүрүүгө (вербалдык тилди өстүрүү);
- уга билүүнү өнүктүрүүгө;
- сүрөттөө чыгармачылыгынын көндүмдөрүн өнүктүрүүгө; – конструктивдүү, позитивдүү ойломду өнүктүрүүгө [79].

Түс менен таасир берүү технологиялары. Түстүк гамма – бул өзгөчөлөнгөн шкала, ошону карап адамдын маанайы, кооздук сезими,

көндүмдөрү, мүнөзү жөнүндө билсе болот. Түс тоскоол да болот, жардам да берет, өзүнөн түртөт, өзүнө тартат. Ал түгүл ал дарылаганга да жөндөмдүү.

Түс функционалдык процесстерге жардам кылат же тоскоол болот. Мындай тандоо көбүнесе анын адамга тийгизген психофизиологиялык таасиринин мүнөзү менен шартталат. Ушул параметри боюнча түстөрдүн баары үч топко бөлүнөт: сезимди козгоочу, тормоздоочу жана нейтралдык. Табигый түстөрдүн негизгилеринин ичинен кызылы жана сарысы сезим козгоочуларга, көгү – тормоздоочуга, ак менен жашылы – нейтралдоочуга кирет.

Интерьердеги түс, чөйрөнүн компоненти катары, адамдын ишке жөндөмдүүлүгүнө таасир берет. Балдар мекемелерине сунуш кылынат: машыгуу маалында ысыктын аптабы сезилбеш үчүн спорттук залдардагы дубалдарды «салкын» делген көк түскө боёо керек; вестибюль менен ашкананын кооздолгон өңү жайдарылыкты, «жылуулукту» билдириш керек. Коридорлордогу, рекреациялардагы, тепкичтердин клеткаларындагы түстөрдү ритмикалуу кезектештирүү түстүк гамманы ажарлантат, чыңалууну басандатат, баланын эмоционалдык демин көтөрөт. Балдар мекемелериндеги имараттардын бирдей түскө боёлушу жакшы деп эсептелбейт, анткени бир түрдүү, монотондуу, көңүл чөгөргөн таасир калтырат [103].

Кичине балдар ачык түстү көбүрөөк жакшы көрүшөт: кызыл, кызгылт сары. Демек, алар өңү «жылуу» боёлгон жерде өздөрүн эң жакшы сезишет.

Психотерапевттердин жүргүзгөн изилдөөлөрү, маселен, көк-жашыл түстүн таасири менен холерик кадимки флегматикке айланат деп айтканга мүмкүнчүлүк берет. Тышкы түс ички түстү же жок кылат же начарлатат.

Сабаттуу жасалгаланган интерьер түстүн өздүк жөнгө салынышы боюнча сабактар жана сүрөт искусствосу боюнча сабактар менен айкалыштырылганда жардам берет:

- баланын эмоционалдык тонусун жогорулатууга;

– кооптонуу, коркунуч абалын, фобиялык реакциясын төмөндөтүүгө; – инсандар аралык мамилелердеги конфликттүүлүктү басаңдатууга.

Мүмкүн болуучу тескери факторлор:

– сабакта аз кыймылдагандык;
– көздүн булчуңдарынын жана көздү кыймылдатуучу булчуңдардын чарчашы.

Жүрүм-турумду коррекциялоо технологиясы. Балдарда алардын мүнөздөмөлүк өзгөчөлүгү болуп эсептелбеген жүрүм-турум формалары бар, алар адаптациянын бузулушунан же үй-бүлөдөгү негативдик кырдаалдардан пайда болгон ызакордук көрүнүштөр: бул каршылык жүрүм-турум же көңүл буруунун жетишсиздигинин синдрому, алар көбүнчө 5-6 жашта көрүнөт [61].

Көпчүлүк балдар кичинесинен эле караңгыдан, жомоктук шумпайлардан коркушат, анын үстүнө коркунуч сөзсүз эле тарбиядан кеткен жаңылыштыктан пайда болбойт. Мүнөздүн турукташы, баланын психикасынын өнүгүшү жана тажрыйбанын жетишсиздиги, эреже катары, конфликтсиз өтпөйт: ата-эненин тыюулары жана жеңип өтө алгыс каалоолор; ошолорду бузуп, өзүнүн өз алдынчалыгын сезүү; белгисиз жаңы нерсени таанып билүү эмоционалдык чыңалууну, кооптонууну күчүркөнтөт жана бардык белгисиздиктин, башкачалыктын алдында коркунучтун пайда болушуна түрткү болот.

Андан тышкары предметтерди, оюнчуктарды жандандыруу балдар үчүн мүнөздүү, ал эми алар үчүн жомоктор, фантастикалуу тарыхтар, ошолорду айтып берген апасы сыяктуу эле реалдуу көрүнүш. Кээде балдар өздөрүн түнкү жүрөк түшүргөн коркунучтан куткарыш үчүн Баба-Яганы же карышкырды өлтүрүүнү чын дилинен суранышканы педагогикалык адабияттарда айтылат.

Мындай суранычтарды кулак сыртынан кетиргенге, асыресе шылдыңдаганга болбойт, анткени баланын сокур сезиминде жашаган жомоктук персонаждар дайыма анын өмүрүндөгү кандайдыр бир кооптондурган, эреже

катары, үй-бүлөдөгү мамилелерге, бирде коргоп, бирде жазалаган апасынын мамилелерине байланышкан кырдаалдар жөнүндө айтып жатат.

Балдардын жүрүм-турумундагы ушундай формалар коррекциялоого, ошондой эле педагогдор тарабынан да, муктаж.

Программанын негизги милдеттери:

– кошо кайгырып-кубанган сезимдерди, өзүн жана өзгөлөрдү жакшы түшүнгөндү өнүктүрүү;

– инсандык жүрүм-турумдагы, маанайдагы жагымсыз өзгөчөлүктөрдү жөнгө салуу;

– балдардын ар кандай турмуштук кырдаалдардагы пикир алышуу көндүмдөрүн өнүктүрүү жана өз жүрүм-турумун, тегерегиндеги адамдардын кылган-эткендерин анализдөөгө багытталган адекваттуу баалоо ишмердигин калыптандыруу;

– пикир алышууда балдардын өз ара жакшы түшүнүүсүнө түрткү берүүчү мүнөздүн оң белгилерин өстүрүү;

– пикир алышуунун жүрүшүндө өзүнүн эмоционалдык абалын өзү көзөмөлдөө деңгээлин жогорулатуу, өзгөлөрдүн пикирин да уга билүүнү калыптандыруу;

– эс тутумду, көңүлдү, ойломду өркүндөтүү, кабыл алууну, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү, элестетүүнү, кепти өнүктүрүү. Балага өзүнүн реалдуу «Менин» аңдап түшүнгөнгө жардам берүү, өзүн баалоону жогорулатуу, кооптонууну, тынчсызданууну жана күнөөкордук сезимди азайтуу.

Коррекциялоонун негизги методдору:

– көнүгүүлөр (чыгармачылык, тууроочулук-аткаруучулук мүнөздөгү);

- эрежеси бар оюндар: сюжеттик-ролдук, оюндук-драмалаштыруучу, дидактикалык; өнүктүрүүчү оюндар: аңгемелешүү жөнүндө, мини-конкурстар жөнүндө;
- моделдөө жана берилген кырдаалдарды анализдөө, импровизация, тарых ойлоп жазуу, дискуссия жөнүндө;
- эркин демократиялык сүрөт тартуу;
- аутотренинг (ырларды, табияттын добушун жазууну, релаксациялык музыканы пайдалануу менен).

Психогимнастика. Психогимнастика – бул атайын сабактардын курсу (этюддар, көнүгүүлөр, оюндар), алар балдардын психикасынын ар кандай тараптарын коррекциялоого жана өнүктүрүүгө багытталган (анын таанып билүүчүлүк жагын да, эмоционалдык-инсандык чөйрөсүн да).

Психогимнастика баланы социалдашканга, азыркы татаал дүйнөгө адаптацияланганга, өз эмоциясын башкарганга, ойлордун, сезимдердин жана жүрүм-турумдардын ортосунда байланыш бар экенин аңдап түшүнгөнгө үйрөтөт

Ошентип, психогимнастика психолого-педагогикалык жана психотерапевтикалык методдорго кошулуп кетет, алардын жалпы милдети ден соолуктун психикалык түзүмүн сактоо жана балдардын эмоционалдык бузулуулардын алдын алуу болуп эсептелет.

Ушул технологиянын чечиле турган милдеттеринин арасындагылар – пикирлешүүдөгү тоскоолдуктарды жеңип өтүү, өзүн жана өзгөлөрдү жакшы түшүнүүнү өнүктүрүү, өзүн көрсөтүш үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүү.

Эреже катары, психогимнастиканын каражаттары болуп эсептелгендер таасирдүү кыймылдар – булар мимика, жаңдоо, пантомимика. Пикир алышуунун сабактарда пайдаланылган кошумча каражаттарына сүрөттү, музыканы киргизишет.

Психогимнастика сабагы учурунда, негизинен, сөз сүйлөнбөгөн материал пайдаланылат, анткен менен балдардын өз сезимин сөз менен туюндурганын педагогдор колдошот.

М. Н. Чистякованын пикири боюнча психогимнастика сабагы озүнө ритмиканы, пантомимиканы, коллективдүү оюндарды жана бийлерди камтыйт.

Ал үч фазадан турат:

1. Чыңалуудан арылуу.
2. Пантомимика.
3. Белгилүү бир группага тиешелүүлүк сезимин бекемдеген жыйынтыктоочу фаза [152].

Фонетикалык ритмика. Фонетикалык ритмика – бул кыймыл көнүгүүлөрүнүн системасы, анда ар түрдүү кыймылдар (дененин, баштын, колдун, буттун) белгилүү бир речтик материалдарды (фразаны, сөздөрдү, үндөрдү) айтуу менен айкалыштырылат.

Илимий адабияттарда кыймылдын өнүгүшүнүн жана айтуунун калыптанышынын ортосундагы филогенетикалык байланыш далилденген. Дене кыймылы менен кептик органдардын жыйындысы балдарга чыңалуудан арылууга жана кепти коррекциялоого жардам берет. Ритмикалык көнүгүүлөрдү денеси менен такай аткаруунун натыйжасында балдардын өздөрүн кысынбай ээн-эркин кармашы, речтик органдардын кыймылдоочу белгилерине оң таасирин тийгизет.

Фонетикалык ритмика методу биринчи жолу 1989-жылы тааныштырылган жана начар уккан балдардын речинин (кебинин) айтылуучу жагын коррекциялоо жана калыптандыруу боюнча иштин жаңы ыкмасы катары пайдаланылган.

Фонетикалык ритмика боюнча сабактарда кыймыл жана оозеки кеп кошулган көнүгүүлөрдүн баары төмөнкүлөргө багытталган:

- кептик дем алууну жана аны менен байланышкан кептин кошулуп айтылышын нормалдаштыруу;
- үндүн бийиктигин жана күчүн колдоно билүүнү калыптандыруу;
- үндөрдү туура жасап чыгаруу жана аларды өзүнчө бөлүп, муундар, сөз тизмектери, сөздөр, фразалар менен айкалыштыруу;
- кептик материалды белгиленген темпте кайра жаратуу;
- ар кандай ритмдерди кабыл алуу, айырмалоо жана кайра жаратуу;
- өзүнүн эмоциясын ар башка интонациялык каражаттар менен туюндура билүү.

Методиканын натыйжалуулугу боюнча төмөнкүлөрдү айтса болот: фонетикалык ритмика технологиясын демейки эле балдар менен, кичине курагынан баштап, иштегенде пайдаланса болот. Сабак процессиндеги кыймыл – бул кепти калыптандырууну же аны коррекциялоону көздөгөн максатка жеткирүүчү каражат. Сабактын акырындагы максат – фонетикалык жактан сабаттуу кыймылсыз кеп (Т. М. Власова, А. Н. Пфафенродт).

Бул маселени чечүү үчүн балдардын туурама жөндөмдүүлүгү (кыймылдык да, кептик да) жана алардын угуп кабыл алуусу максималдуу мобилизацияланат. Угууга айырмалоо, кабыл алуу жана ар кандай ритмдерди, логикалык басымдарды, интонацияларды кайра жаратуу боюнча ого эле көп материалдар сунушталат. Көнүгүүлөрдүн баары тууроо боюнча өткөрүлөт. Речтик материал алдын-ала жатталбайт. Өз көзүнө көрсөтүү жана кайра-кайра көп жолу кайталоо баланы так өзүндөй табигый тууроого стимулдайт [130].

1.3. Педагогдор менен ата-энелердин педагогикалык кызматташтыгы мектепке чейинки курактагы балдардын сергек жашоо образын калыптандыруучу шарт катары

Бүгүнкү күндүн чакырыктарынын шартында ден соолукту сактоочу педагогика XXI кылымдагы билим берүү системасынын маанилүү өнүгүү вектору болуп эсептелет. Мында медиктердин, педагогдордун, ата-энелердин көңүлү өсүп келе жаткан муундардын ден соолугун сактоо жана чыңдоо процессине топтоштурулат, балдардын жана жаштардын ден соолугун сактоодо жана чыңдоодо билим берүү уюмдарынын ролу жогорулайт, жаш муундардын рухий-нравалык ден соолугуна, профессионалдык-инсандык өнүгүүсүнө жана ден соолукту сактоочу технологияларды бүгүнкү күндөгү билим берүү процессинде пайдаланууга көңүл бурулат.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик билим берүү стандартына негиз болгон Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2020-жылдын 29-июнундагы «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо» аттуу № 363 токтомунун 16- бапсынын 73-пунктунда жазылып турат: «Мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үй-бүлөнүн жана мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын окутуу, тарбиялоо маселесиндеги өз ара тыгыз аракетине жана педагогикалык кадрлардын даярдыгынын деңгээлине түздөнтүз көз карандылыкта турат» [28].

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо, алардын дене-бойлук жана нравалык бакубаттуулугун сактоо педагогдор менен ата-энелер үчүн биринчи даражадагы милдет болгондуктан, ал маселенин актуалдуулугу улам өсүп отурат. Т. И. Шамова менен Т. М. Давыденко адаптивдик мектепте окушкан мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо функциясы негиз болуучу мааниге ээ, анткени ал жерде ден соолугунун абалы

менен кошо ар кандай жөндөмдүүлүктөгү жана мүмкүнчүлүктөгү балдар окушарын белгилешет [156].

Мен өзүм үчүн ден соолук сактоочу технологияларды 2 категорияга бөлүм:

- дене-бой ден соолугу;
- психологиялык ден соолук.

Тарбиялануучулардын дене-бойлук ден соолугун сакташ үчүн биз практикада ден соолукту сактоочу технологиялардын төмөнкүдөй шарттарын колдонобуз:

Психологиялык комфорт коллективде дене-бойлук ден соолуктай эле маанилүү. Бий сабактарынын учурунда ден соолукту сактоочу технологияларды пайдалануу эмоцияны жазганга чоң таасир тийгизет, балдардын нравалык ден соолугуна жардамы тиет, баланын активдүү ишмердикке керектөөсүн жаратат, башка балдар менен мамиле кылуучу жүрүмтурумду жаратат.

Жакшылыктын территориясы – муну «жакшылыктын башталышы» десе болот, «жакшылыктын идеясы» жөнүндө айтса болот, ал аткарылгандардын баарынын өтмө катарынан өтүш керек. «Жакшылык тилөөчүлүк» да, «мээрбандык» да – бүгүнкү биздин жашообузга жетпей, кемчил кылгандардын баары «жакшылык» деген уңгудан чыгат. Абстрактуулуктан баш тартууга аракеттенип көрөлү да, өзүбүздүн жакшылыгыбызды конкреттүү Аманбайга, Тинатинге белек кылалы, алар да сезсин, ошолор жөнүндө ойлорубузду, ошолордун кызыкчылыгына кам көрөрүбүздү, анан алар да өздөрүнүн тегерегиндеги адамдарга жакшылык белек кылышсын.

Ийгиликтин территориясы – башка адамдардагы (өздөрүндөгү да) бир нерсеге суктана турган шылтоону жана себепти тапканга даяр болууда жана умтулууда, чын дилден колдогонго да, суктанганга да чынында эмне арзый

турганын табууда турат, жашоо канчалык кыйын болбосун, кубанычка шылтоону дайыма тапса болот.

Кубанычтын территориясы – бул жалаң эле ден соолукту сактоонун натыйжасы көрүнүп турган билим берүү мейкиндигин уюштуруунун моделдеринин бири болбостон, ошондой эле педагогико-психологиялык тарбиянын эң сонун шарты.

Схема: «Педагогдун ата-энелер менен иштеши». Девизи: үй-бүлө бере алган бардык жакшы нерселерди, бала бакча өзүнө энчи кылып алыш керек. Балдар бала бакчадан алган бардык жакшы нерселердин үй-бүлөдө уландысы болуш керек.

Сергек жашоо образын адатка айлантуу – бул башкы, негизги, өмүр үчүн маанилүү адат; ал мектепке чейинки курактагы балдарды дене-бойлук тарбиялоонун колдогу каражаттарын пайдалануу натыйжаларын бакубаттантуу, билим берүү жана тарбиялоо маселелерин чечүү максатында өзүнө аккумуляциялайт. Ошондуктан мектепке чейинки мекемелер жана үйбүлө мектепке чейинки балалыкка ар кандай иштин формаларын пайдаланып, сергек жашоо образын түптөөгө чакырылган. Так мына ушул үй-бүлөдө, балдарга билим берүү мекемелеринде баланын алгачкы өнүгүү стадиясында ден соолуктун көөнөрбөс баалуулук экенин мүмкүн болушунча эрте түшүнүүгө, анын өз өмүрүнүн максатын аңдап билгенге, наристенин өз ден соолугун өзү активдүү калыптандырганга, сактаганга жана аны бекемдегенге жардам бериш керек. Биз балдарга эмнени үйрөтсөк, алар аны реалдуу турмушта колдоно билиш керек. Көңүлдү өзгөчө сергек жашоо образынын компоненттерине буруу абзел:

– дене тарбиясын жасоо, сейилдөө; рационалдуу тамактануу; өздүк гигиенанын эрежелерин сактоо; толук кандуу уйкуга шарт түзүү; бири-бирине жакшы мамиле жасоо; уга билгенди, сүйлөгөндү өнүктүрүү; чындыкты калптан ажырата билүү;

– айлана-чөйрөгө сарамжал мамиле, медициналык тарбия, өз убагында врачка көрүнүп туруу, айткандарды аткаруу, адис врачтардын кароосунан өтүү (стоматолог, хирург, лор, окулист ж.б.);

– «Өзүнө өзүң зыян кылба» түшүнүгүн калыптандыруу [41].

Сергек жашоо образы деген инсандын жеке жана коомдук ден соолугун чыңдоону жана сактоону калыптандырууга багытталганын билдирет. Ошондуктан эң эле эрте курактан баштап, балдарды өз ден соолугуна активдүү мамиле кылууга тарбиялоо, ден соолук деген тарбияттын адамга белекке берген эң бир баа жеткис баалуулук экенин түшүндүрүү.

Ден соолукту коргоо жана чыңдоо, сергек жашоо образына көндүмдөрдү тарбиялоо МББМнын (ДОУ) педагогдору үчүн эң биринчи милдеттерден болуп эсептелет. Алар балдардын ден соолугун сактоого багытталган ар тараптуу ишмердикти, ар кайсы курактык тепкичтер боюнча дарылоо-профилактикалоо, кубаттандыруу, тарбиялоо-билим берүү комплекстерин уюштурат.

Мектепке чейинки мекемедеги баланын бүтүндөй жашоо ишмердиги ден соолукту чыңдоого жана сактоого багытталыш керек. Ар жумадагы таанып биле турган, дене тарбия жана интеграцияланган сабактар педагог менен баланын эртеден кечке чейинки биргелешкен өнөктөштүк ишмердигинин негизи болуп саналат. МББМдагы бакубаттандыруучу иштин максаты – өздүк ден соолукту жана өзгөлөрдүн ден соолугун сактоочу туруктуу мотивацияны жаратуу.

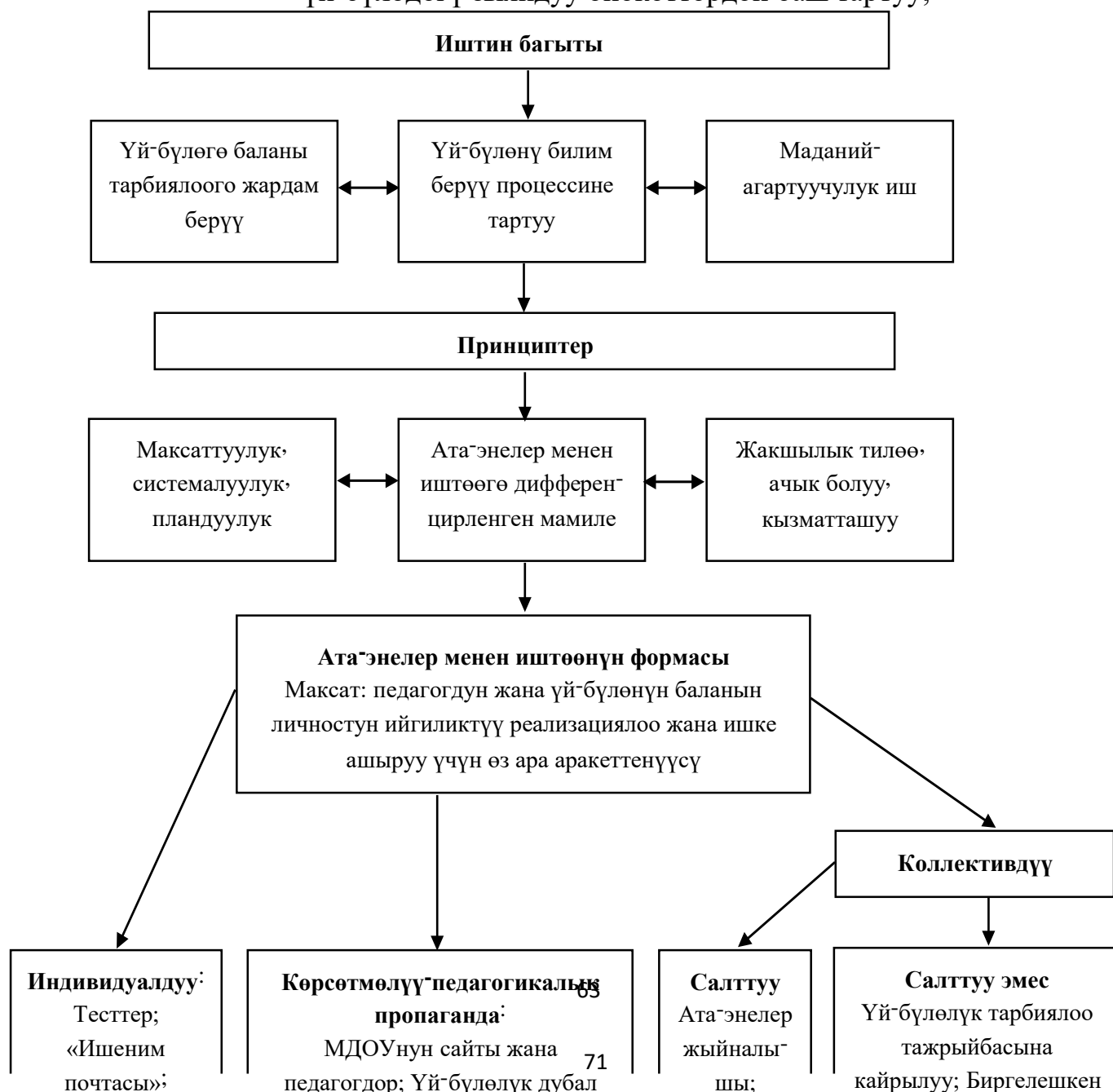
Балдардын ден соолугун чыңдоого багытталган педагогдун ишмердиги, эгерде ал «тарбиячы – бала» деген аспектте жүргүзүлсө, ийгилиги аз болот. «Бала – ата-эне – педагог» системасында өз ара активдүү аракет болбосо, баланы өнүктүрүү мүмкүн эмес. Бул иштеги зарыл звенелор: тарбиячы – ата-энелер, ата-энелер –

балдар. Ошондуктан МББДде сергек жашоо образын калыптандыруу боюнча ишти ата-энелер менен бирге өткөрүү керек.

Үй-бүлө менен биримдик принциби – программанын башкы принциби.

Программанын милдети:

- сергек жашоо образына ниеттендирүү;
- жетишерликтей кыймыл активдүүлүгү;
- өзүнүн психикалык абалын жөнгө салууну билүү;
- туура тамактануу;
- так күндүк режим;
- үй-бүлөдөгү зыяндуу өнөкөттөрдөн баш тартуу;

- гигиеналык талаптарды аткаруу;
- коркунучтуу кырдаалдардын алдын алганды жана андай абал пайда болсо, өзүн туура алып жүргөндү билүү.

МББМдин ишинин негизги приоритеттери – балдардын ден соолугун чыңдоо жана балдардын сергек жашоо көндүмдөрүн калыптандыруу. Аларды калыптандырууда маанилүү роль ата-энелерге берилет, ошолор менен өз ара аракеттенүү кызматташтык формасында болот.

Балдарда сергек жашоо образын калыптандыруу боюнча ата-энелер менен кызматташуунун негизги багыттары төмөнкүлөр: «Өзүн-өзү таануу», «Гигиеналык эрежелер жана инфекциялык ооруулардын алдын алуу», «Тамактануу жана ден соолук», «Өздүк коопсуздуктун негиздери жана травматизмдин профилактикасы», «Медициналык кызматты керектөө маданияты», «Үй-бүлөлүк салттар», «Үй-бүлөдө дене тарбиялык бакубаттануучулук климатты калыптандыруу».

Ден соолукту сактоочу технологиялардын башкы шарты – сабактарды так уюштуруу, педагогдун көрсөтмөлөрүн жана түшүнүктөрүн так сактоого негизделген тартип, алар тапшырманы аткарууда балдардын аракетине өз алдынчалыкты берүү менен айкалыштырылат.

Ден соолукту сактоочу технологиялар төмөнкүлөр формалар жана методдор аркылуу ишке ашырылат:

- *салттуу форма:* ата-энелер жыйналышы; үй-бүлөлүк спорттук мелдештер; «Сергек жашоо образы» акциясы; «Доктор Айболиттикинде мейманчылыкта» көңүл ачуу кечеси.

- *агартуучулук форма:* балдардын сергек жашоо образын калыптандыруу боюнча МББМнын ишмердигин чагылдыруу үчүн ММКны пайдалануу; маалымат баракчаларын чыгаруу; «Ден соолук бала чактан» стенди; группалардагы ден соолук бурчу.

– *интерактивдүү форма*: анкета жүргүзүү, интервью алуу; дискуссия, тегерек столдор; адистердин консультациясы.

Тарбиялоо, бакубаттантуу, күн тартиби, кыймыл активдүүлүгү, гигиеналык процедуралар, маданий-гигиеналык процедуралар, кыймылдык көндүмдөрдү өнүктүрүү маселелери боюнча үй-бүлөдө жана бала бакчада бирдиктүү талаптар сакталганда гана, дени сак баланы туура тарбияласа болот. Ошондуктан ата-энелерге керектүү жардамды көрсөтүү, алардын биргелешкен дене тарбиялык иш-чараларга – дене тарбиялык эс алууларга, майрамдарга, жүрүштөргө катышууга тартуу өтө маанилүү.

Ата-энелер менен педагогдордун педагогикалык кызматташтыгынын принциптери мектепке чейинки курактагы балдардын сергек жашоо образын калыптандыруунун негизи болуп эсептелет. Ушул принциптерди майдачүйдөсүнө чейин карап көрөлү:

Өз ара пайда: педагогдор менен ата-энелердин кызматташтыгы эки тарапка тең пайдалуу жана ар бир тараптын кызыкчылыгына ылайык келиш керек.

Сыйлоо: ата-энелер менен педагогдор бири-биринин көз карашын сыйлашы жана тепетең шартта өз ара аракеттениши керек.

Ачыктык жана ишеним: ата-энелер менен педагогдордун ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн ачыктыгы жана ишенимдүүлүгү эффективдүү кызматташтык үчүн маанилүү. Ата-энелер педагогдорго ишенсе болорун сезиш керек, педагогдор ата-энелерди аларга тиешелүү маселеде колдоого даяр болушу абзел.

Маалымат алмашуу: педагогдор менен ата-энелердин ортосундагы өз учурунда объективдүү жана ар тараптуу маалымат алмашуу – бул кызматташтыктын зарыл элементи, ал баланын ден соолугун оптималдуу өнүктүрүүнү камсыз кылууга да жардам берет.

Биргелешкен иш: кызыкчылыктарды обзорлоо процессинде аныкталган конкреттүү милдеттер биргелешкен ишти аткарууда ата-энелер менен педагогдордун күчүн бириктирет.

Колдоо: өз ара аракет балдарды алардын өнүгүүсүнө жана алар үчүн жагымдуу чөйрө калыптандырууга багытталыш керек.

Биргелешкен жоопкерчилик: педагогдор менен ата-энелер баланы тарбиялоо жана билим берүү үчүн өздөрүнүн биргелешкен жоопкерчилигин аңдап түшүнгөнү абзел.

Туруктуулук: ата-энелер менен педагогдордун ортосундагы күн сайын болуучу туруктуу байланыш баланын өнүгүшүн жана ден соолугун байкап турганга жардам берет.

Ийкемдүүлүк: кызматташтык ийкемдүү жана адаптивдүү болуш керек, б.а. өз ара аракеттенүү процессинде пайда болгон керектөөлөрдүн жана шарттардын өзгөргөнүн эске алуу.

Коммуникация: эркин маалымат агымын камсыз кылуу үчүн педагогдор менен ата-энелердин ортосундагы өз ара аракет кат, консультация, ата-энелер жыйналышы, электрондук почта ж.б. сыяктуу коммуникациянын ар кандай ыкмалары аркылуу ишке ашуу керек.

Программада үй-бүлө менен өз ара аракеттенүүнүн төмөнкү принциптери аныкталды:

1. *Өнөктөштүк, өз ара түшүнүшүү жана ишеним принциби* – бул принцип, ансыз ата-энелер менен маимилени жөнгө салуучу бардык аракеттер ийгиликсиз болот. Бири-бирин түшүнүү жана ага ишенүү деген бул биргелешкен аракетти баланы сергек жашоо образына тарбиялоого багыттоо. Педагог жолу болбогонуна, баланын жөндөмсүздүгүнө канчалык көп арызданса, ата-энелер тараптан колдоону жана өз ара түшүнүшүүнү табуу ошончолук кыйын. Ушуну менен педагог өзүнүн алсыздыгына, компетентсиздигине «кол коёт».

2. *«Активдүү угуучу» принциби* – бул педагогдордун ата-энелер менен болгон аңгемелешүүсүндө алар эмне айтса, аны ошо калыбында аларга «кайра кайтаруу» жөндөмү.

3. *Аракеттерди макулдашуу принциби*. Эрежелерди (чектөөчү, талап кылуучу, тыюу салуучу) педагогдор менен ата-энелер өз ара макулдашып алыш керек, антпесе бала сергек жашоо образын өздөштүрө албайт.

4. *Өзүн-өзү тарбиялоо жана өзүн-өзү окутуу принциби*. Улуулардын калп айтканын эч ким баладай сезе албайт. Баланын ишенимин жоготуу өтө жеңил, кайра ишендирүү кыйын, эгерде такай: «Тамеки тартпа!» – деп, өзү тартып жатса, анда кайра ишендирүү мүмкүн эмес десе да болот. Педагогдор менен ата-энелер өздөрүнүн жагымсыз адаттарын мойнуна алып, андан кутулганга аракеттенгени дурус.

5. *Асылбоо принциби*. Ушул принциптин шарапаты аркылуу педагогдор менен ата-энелер мектепке чейинки курактагы балдарды сергек жашоо образына тарбиялоодо өздөрүн өнөктөштөр катары сезе алышат.

6. *Турмуштук тажрыйба принциби*. Өз тажрыйбанарды бөлүшкөндөн, ата-энелердин тажрыйбасын уккандан коркпогула, балким биргелешкен аракетте анын кереги тиер, анан силер балдар менен сүйлөшкөндө ката кетирбессиңер.

7. *Шылтоосуз кабыл алуу принциби*. Ата-энелер менен бирге ушул теманы талкуулагыла. Бала кандай болсо, ошондой кабыл алуу – аны сулуу, акылдуу, жөндөмдүү ж.б.у.с. үчүн сүйүү дегендик эмес, аны жөн эле, бар экендиги үчүн сүйүү. Ошондо силер ата-энелердин жалаң эле ичи жылып, сыйлагандан тышкары силерди чыныгы Педагог деп урматтаганын сезесиңер.

Ошентип, педагогдор менен ата-энелердин биргелешкен иши мектепке чейинки курактагы балдардын сергек жашоо образын калыптандыруу үчүн маанилүү. Ал өз ара пайдага, сыйга, ачыктык менен ишенимге, маалымат

алмашууга, биргелешкен ишке, колдоого, биргелешкен жоопкерчиликке, туруктуулукка, ийкемдүүлүккө жана коммуникацияга негизделиши керек.

Өзүбүздүн изилдөөбүздүн проблемасы боюнча биз төмөнкү ишчараларды өткөрдүк:

1. *«Мектепке чейинки курактагы балдардын турмушунда күндүк режимдин мааниси»* темасында педагогикалык аңгемелешүү.

2. *«Бала дени сак болуп өсүшү үчүн»* темасында ата-энелер жыйналышы.

Максаты – балдардын ден соолугу маселесинде үй-бүлө менен бала бакчага бирдиктүү талаптарды жана тыгыз кызматташтыкты орнотуу.

Ата-энелерге балдар менен үй-бүлөдө иштөөнүн төмөнкүдөй формалары жана түрлөрү сунушталды:

– *балдар менен аңгемелешүү:* «дененин тазалыгы»; «менин таза оюнчуктарым»; «мен бөлмөдөгү өсүмдүктөрдү сүйөм»; «мен активдүү жана кыймылдуу жашоо образын жактырам»; «атамдын тулку бой сапаты»;

– *үй-бүлөдөгү дени сак кылуучу салттар:* токойго, паркка, бассейнге барабыз; лыжа менен сейилдөө;

– *үй-бүлөдөгү дени сак кылуучу оюндар:* сымбат профилактикасы; көрүү; жалпак таман; гиподинамиянын алдын алуучу оюндар;

– дем алыш күндөрү «Ден соолук» программасын көрүү;

– *шаардык иш-чараларга баруу:* футболдук жана баскетболдук матчтар; шаарда өтүп жаткан мелдештердин бардык түрүнө;

– *биргелешкен жүрүш учурунда оюндарды уюштуруу:* кубанычты жана ырахатты туюндуруучу этюддар: «Катып кал», «Ким чакырды», «Үндөрдү ук»,

«Короз мушташы»;

– ден соолук клубуна, «Спортмастер» спорт дүкөнүнө баруу.

Үй-бүлөдө ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүү боюнча кеңештер берилди:

- материалдык мүмкүнчүлүккө жараша балдардын дене боюнун өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү жөнүндө кам көрүү;

- сергек жашоо образын калыптандыруу боюнча бир нече столдукпечаттык оюндарды алуу (балдардын жашын эске алып);

- дем алыш күндөрү үйдө күн режимин аткарууну эртерээк

макулдашуу;

- өзүнүн балалыгы жөнүндө эстөө, спорттун кайсы түрү менен машыкканды жакшы көргөнүн, тентуштары менен кандай кыймылдуу оюндарды ойногонун айтуу;

- абанын температурасын $+20$ $+22^{\circ}\text{C}$ кармоону жана системалуу желдетүүнү караштырган жагымдуу гигиеналык шартты жаратуу;

- үйдө баланын жумушчу ордун жабдуу, аны терезеге карата туура жайгаштыруу;

- балдардын гигиеналык процедуралардын баарын өз алдынча аткаруусуна жетишүү;

- баланын столдо отургандагы маданиятына өзгөчө көңүл бөлүү;

- сууну, абаны, ден соолуктун абалына жараша күндүн нурларын, врачтын көрсөтмөлөрүн, үйдөгү шартты пайдалануу менен чыңалтуучу процедураларды ишке ашыруу;

- балдар жана энциклопедиялык адабияттар китепканасын түзүү, алардын мазмуну балдардын сергек жашоо образынын көндүмдөрүн калыптандырууга жардам берет;

- педагогдор менен улгайган ата-энелердин жеке үлгүсү – биз сергек жашоо образы үчүнбүз: зыяндуу адаттардан баш тартуу, спорттук мелдештерге

катышуу, жөө сейилдөө, жакшы тамактануу, күндүк режимди сактоо, кыймыл активдүүлүгү ж.б.;

– балдардын сергек жашоо образын карманган адамдардын өмүрү жана ишмердиги жөнүндөгү билимин байытуу, мүмкүн болушунча сергек жашоо образын карманган адамдар менен реалдуу контакт чөйрөсүн кенейтүү.

3. *Ата-энелер үчүн «Ден соолук бурчун» түзүү*, анда маалымат ай сайын өзгөрүп турат (туберкулёз, грипп, бронхалдык астма, сары котур, суу чечек, гепатит, гайморит ж.б.), ошондой эле «Дениң сак чоңой, бөбөк» темасы боюнча ар кандай консультациялар чогултулду. Темалар ар кандай: «Бат-бат ооруунун себеби», «Күндүк режим жана тамактануу», «Чыңдалуу», «Жалпак тамандын профилактикасы», «Жылдын ар кайсы мезгилиндеги балдардын кийими», «Көңүл бургула, витаминдер!», «Күн сайын ичкен жакшы тамагың – ден соолукка салым, жакшы маанайдын жана кубаттын салымы», медициналык темадагы маалыматтар илинет. «Кокустантуу: уулануунун профилактикасы, чыңдоо, дары чөптөр, травматизмдин профилактикасы, уулуу козу карындар жана жемиштер», сакаюунун табигый факторлору) ж.б. Ар бир ата-эне консультациянын керектүүсүн үйүнө ала кетет, шашпай отуруп, өзүнө зарыл материалды окуйт, маселен ОРВИни профилактоочу чекиттик массажды. Атаэнелер көбүнесе тигил же бул маселе боюнча жекече консультация берүүнү өтүнүшөт.

4. *«Психологдун кеңеши» бурчун түзүү*, ал жерге ата-энелерди көбүрөөк толкунданткан маселелер боюнча психологдордун консультациялары жана сунуштары чогултулган («Эгер бала гиперактивдүү болсо, эмне кылуу керек», «Уялчаактык жана аны жеңип өтүү методдору», «Баланы кантип эркек кылып тарбиялайбыз», «Жазадан кантип кутулуу керек» ж.б.). Консультациялар брошюра түрүндө чыккан, ата-энелер кененирээк таанышуу үчүн керек маалыматты үйүнө алып кетүүгө мүмкүнчүлүгү бар.

5. Ата-энелер менен жекече аңгемелешкенде балдардын ден соолугу маселеси козголот. Алар спортту сүйгөнгө үйрөткөн, келбетти келиштирип тарбиялаган тажрыйбаларын бөлүшөт, туура тамактануу, ден соолуктун абалын көзөмөлдөө жөнүндө айтып беришет. Тарбиячылар ата-энелер менен бирге балдардын ден соолугунун өзгөрүшү боюнча маселелерди талкуулашат, жаралган проблемалардын себебин издешет. Балдар күндүк режимди бала бакчанын режимине жакын сактоо керектигин көбүрөөк түшүндүрүүгө туура келет.

6. *«Атам, апам, мен – спорттук үй-бүлөдөн»* аттуу дубал гезетасын чыгаруу пландалат, анда тамашалуу жана олуттуу формаларда, ырларда жана прозаларда баланын сергек жашоо образын калыптандыруунун эң маанилүү багыттарынын бири – анын үй-бүлөсүнүн активдүү жашоо образы жөнүндө негизги маалымат берилет.

Үй-бүлө менен иш-чара өткөрүүнүн жүрүшүндө билинди: балдардын сергек жашоо образын педагогдор менен биргелешип калыптандыруу ишмердигинде ушул методдорду пайдалануу ата-энелердин активдүүлүгүн жогорулатты. Салттуу формада өткөрүлүүчү (ата-энелер чогулушу, педагогикалык аңгемелешүүлөр ж.б.) иш-чараларга ата-энелердин катышуусунун формалдуу деңгээли эле жогорулабастан, ошондой эле алардын алынган билимдерин колдонууга даяр экендиги бир топ өстү. Атап айтканда, балдарды бакубаттантууга жардам берүүчү педагогдун талаптарын аткаруу, МББМнын режимдик моменттерин колдоо.

Үй-бүлө – биринчи институт, анда келечектеги бакубат инсандын негизи түптөлөт. Балдардын дени сактыкка керектөөсүн тарбиялоодо эң чоң роль, албетте, үй-бүлөгө таандык. Ата-энелер жана педагогдор балдарга негизделген жана түшүнүктүү талаптарды коюш керек. Ата-энелер МББМнын жана группанын активдүү катышуучуларынан болуп калыш керек, алар балдардын

сергек жашоо образын өнүктүрүү жана калыптандыруу ишинде чын эле пикирлеш жана өнөктөш болгону артык.

Үй-бүлөлүк мамилелердин кризисин, аны менен кошо баланын ден соолугунун кризисин башынан өткөрүп жаткан Кыргызстан үчүн балдардын нормалдуу психосоциалдык өнүгүүсүн камсыз кылуунун, ден соолукка баалуулук катары мамилени калыптандыруунун социалдык мааниси өтө маанилүү болуп эсептелет. Жумушсуздук, ошону менен байланышкан миграция балдардын жана өспүрүмдөрдүн дене-бойлук жана психосоциалдык өнүгүшүндө түздөн-түз чагылып жатат. Мында башкы роль үй-бүлөгө да, билим берүү уюмдарына да тиешелүү. Инсандын жеке ден соолугу да, бүтүндөй жаш муундун ден соолугу да ушул жерде калыптанат. Ошентип, ден соолукка баалуулук катарындагы мамиле инсандын активдүү, аң сезимдүү катышуусу жашоонун объективдүү шарттарын өзгөртүп, адамдын жүрүмтурумунун негизи катары болгондо, сергек жашоо образы менен өмүр сүрүү көндүмдөрү өнүккөндө, анан бакубат жүрүм-турум табигый турмуштук зарылчылыкка айланганда калыптанган [8].

Ден соолукка баалуулук катары мамилени калыптандыруу – бул мындан аркы өмүрдө ден соолукта жүрүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кыла турган көндүмдөрдү, билимдер системасын, мотивацияны өнүктүрүү жана аларга ээ болуу процесси. Ден соолукту калыптандыруу жана өркүндөтүү үчүн өз ден соолугуна баалуулук катары карап, сергек жашоо образына муктаждыгын калыптандыруу зарыл. Мектепке чейинки курактагы балдардан дени сак инсанды жаратуу адекваттуу өздүк баалоонун, автономдуулуктун, өзүн-өзү башкаруунун өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүчү социалдык чөйрөдө дене-бойлук тарбия менен максат көздөгөн өнүгүүнүн ортосунда таасирдүү өз ара байланыш камсыз кылынганда гана мүмкүн. Мектепке чейинки мезгил ичинде талаптагыдай тарбиялык иш жүргүзүлсө, баланын өз ден соолугуна болгон мамилесинде позитивдүү динамика байкалат. Баланын өз ден соолугуна жана

мүмкүнчүлүгүнө аң сезимдүү мамиле кылганга ылайык мезгил 4төн 7ге чейинки курак. Баланын өз ден соолугуна карата жаратмандык позициясын калыптандыруучу маанилүү өбөлгө – анда сергек жашоо образына болгон муктаждыктын бар экени. Ал бир топ спецификалык шарттарды сактаганда калыптанары В. Г. Алямовская тарабынан формулировкаланган:

– *гигиенага ылайык уюштурулган бала жашоочу социалдык чөйрө.* «Гигиена» деген түшүнүк мында медицинада кабыл алынгандан алда канча кеңири трактовкаланат. Баланын ден соолукка жана сергек жашоо образына болгон керектөөсү өзү жөнүндө, өзүнүн физикалык жана инсандык мүмкүнчүлүктөрү, ден соолукка эмне зыян, эмне пайдалуу экени жөнүндө көрүп билгенде калыптанат. Маселен, тишиңди жуубасаң, тырмактарыңды албасаң, гимнастика менен машыкпасаң зыян. Бул билимге балдар атайын сабактарда ээ болушат.

– *балдардын дене-бой жактан тарбиясын уюштурганда резонанс принцибин ишке ашыруу.* Мунун маани-маңызы мында: балдар өсүп бараткан физикалык мүмкүнчүлүктөрүн тынбай көрсөтүш үчүн, чоңдор түгөнбөгөн кырдаалдарды жаратат. Актуалдуу мүмкүнчүлүктөргө адекваттуу баа берип, алардын өсүү перспективасын көрүп, бала өзүнүн «келечектеги» образын түптөй баштайт. Ал аз келгенсип, бала ошол образды сүйгөнгө өтөт жана ошол идеалга жетүүгө умтулат. Колдоону сезип, өзүнүн өсүп келаткан мүмкүнчүлүктөрүн көрүп, бала жаңы физикалык жана инсандык жетишкендиктерге умтулат же, психологиянын тили менен айтканда, өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү тарбиялоо жолуна түшөт. Ушундай пландан алганда эң эле жемиштүүсү дене тарбиясы менен машыгуу болуп эсептелет, анткени баланын өзүн өстүрүүгө жасаган ишинин натыйжасы бат эле көрүнөт. Мындан тышкары, дене-бой тарбиясында дене-бой даярдыгынын критерийи, денебойдун сапаттуу өнүгүүсү дегенди, алар жетebиз деп умтулган натыйжаларды балдар кадимкидей эле түшүнүшөт [2].

Балдар коомчулугунда дене-бой мүмкүнчүлүктөрүнө карата дайыма теңтуштарынын референттик группасы болот. Кимди кууп жетиш же ашып кетиш керек болгондо, балдар ошолорго ориентирленишет. Резонанс принцибинин ишке ашышы балдар менен иштеген дене-тарбиялык иштин ар кандай формаларында гана мүмкүн, бирок эң эле эффектүүлөрү спорттук мелдештер, дене-тарбиялык эс алуулар-зачёттор, зачёттук сабактар, денетарбиялык майрамдар болуп эсептелет. Мында бир шарт бар: балдардын жетишкендиктери протоколдонуш керек. Бул протоколдордон жалаң эле чоңдор эмес, балдар да өздөрүнүн өсүү динамикасын көргөндөй болсун. Ошентип, баланын өзү, өз ден соолугу, жашоо ишмердигин коопсуз кылуучу дене маданияты жөнүндөгү элес-түшүнүктөрү, алган билими ден соолукту сактаган жана чыңдаган жолду тапканга мүмкүнчүлүк берет. Ошол көндүмдөр сергек жашоо образын аң сезимдүү тандап алганга жардам берет. Алынган тажрыйба кырсыктан оолак кылат. В. А. Сухомлинский жазыптыр: «Мен уламулам кайталагандан коркпойм: ден соолук жөнүндө кам көрүү – бул тарбиячынын эң маанилүү эмгеги. Балдардын рухий турмушу, дүйнөгө көз карашы, акылынын өсүшү, билиминин бекемдиги, өз күчүнө ишеними анын жайдарылыгына, шаңдуулугуна көз каранды».

Ден соолукту калыптандыруу – процесс, ал бир катар факторлор менен жөнгө салынат, алардын негизгилери – адамдын жашоо образы же курчаган чөйрөнүн абалы. Жашоо образы үч категорияны камтыйт: жашоонун деңгээли, жашоонун сапаты жана жашоонун стили. Бүгүнкү күндө өтө курч коюлган проблема: коомдо оорууга караганда, ден соолуктун приоритетин калыптандыруу керек. Бул приоритет бала кезден тарбиялануучу ден соолук маданияты – дене-бойлук, психологиялык, нравалык – аркылуу калыптанышы мүмкүн.

Ошентип, педагогдор менен ата-энелердин педагогикалык

кызматташтыгы мектепке чейинки курактагы балдардын сергек жашоо образын калыптандыруунун маанилүү шарты болуп эсептелет. Анын мааниси чоңдордун колдоосунда, тажрыйба алмашуусунда, балдардын ден соолугуна көмөк көрсөтүүчү биргелешкен иш-чараларды уюштурууда турат.

1. *Педагогдор менен ата-энелердин педагогикалык кызматташтыгы* тең укуктуулукка жана бири-бирин сыйлоого негизделет, тараптардын ар биринин өздөрүнүн уникалдуу компетенциялары, тажрыйбасы жана билими бар, алар баланын өмүрүндөгү ар кандай аспекттерде ага жардам бере алат.

2. *Ачыктык жана ишеним.* Ата-энелер менен педагогдор, өз оюн, кооптонууларын, маселелерин жана башка балдарга жардам бере турган конструктивдүү сунуштарын айтыш үчүн өздөрүн эркин сезиш керек. Бул ишенимдүү мамиленин орношуна жардам берет.

3. *Өз ара аракеттенүү.* Мындай өз ара аракеттенүүнүн милдеттеринин бири педагогдор менен ата-энелердин ортосундагы маалымат алмашуу болуп эсептелет. Ата-энелер баланын жүрүм-турумундагы жана ден соолугундагы өзгөрүүлөр жөнүндө кабарлай алышат, алар кандайдыр бир моментте бала бакчада окуп жатканда анын окуусун өзгөртүшү мүмкүн, өз кезегинде педагогдор дагы ата-энелерге өздөрүнүн пикирин айтып, үйдө өз баласынын жүрүм-турумун, билим алуусунун үстүндө иштеш керек деген көрсөтмө беришет.

4. *Биргелешкен иш.* Эки тарап тең баланын дени сак өнүгүшү үчүн аракет кылуу планын иштеп чыгууга катышыш керек, ал сабактардын программасын, тамактануу жана башка күн ичиндеги активдүүлүктүн түрлөрүн камтыйт.

5. *Биргелешкен жоопкерчиликти түшүнүү.* Педагогдор менен ата-энелердин ортосундагы иш баланын ден соолугу жана жыргалчылыгы үчүн жалпы жоопкерчилик болорун түшүнүүгө негизделиш керек.

6. *Коммуникация.* Педагогдор менен ата-энелердин педагогикалык кызматташтыгы инновациялык гаджеттер жана мобилдүү тиркемелер аркылуу тыкан маалыматтык колдоо менен өтөт.

Биринчи бап боюнча тыянак

Мектепке чейинки курактагы балдарды өнүктүрүү өзүнө билимдин жашоо үчүн маанилүү бардык тармактары боюнча ишти камтыйт. Мектепке чейинки куракта ушул куракка зарыл өзү жөнүндөгү, өзүнүн ден соолугу жөнүндөгү, өздүк гигиена жөнүндөгү негизги теориялык билимдер түптөлө баштайт. мектепке чейинки курактагы балдардын личностун калыптандыра турган ден соолукту сактоо жана чыңдоо жөнүндө билим алат. Бул иште биз «ден соолук» деген терминди телегейи тегиз дене-бойдун, акылдын психикалык жана социалдык сак-саламаттыгы катары, адамга өзүнүн өмүрүндө активдүү болууга мүмкүнчүлүк берген организмдин гармониялуу абалы катары карадык. мектепке чейинки курактагы балдарды сейрек жашоо образына тарбиялоо, курактык өзгөчөлүктүн факторлорун сактоо (оптималдуу кыймылдоо жүгү, эртең мененки зарядка, өздүк гигиена, организмди чыңоо, рационалдуу тамактануу, жагымдуу эмоциялар) каралды. Биздин алдыбызга томөнкүдөй милдеттер коюлду:

1. Бүгүнкү күндөгү мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугунун проблемасы боюнча психологиялык-педагогикалык адабияттарга анализ жүргүзүү.

2. Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун сактоо жана чыңдоо боюнча балдар бакчасынын иштөө методун жана негизги формаларын бөлүп көрсөтүү.

3. Мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын балдардын ден соолугун сактоо жана чыңдоо боюнча ишинин мазмунун аныктоо.

4. Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо максатында ата-энелер менен иштөө боюнча долбоор иштеп чыгуу. Коюлган милдеттерди аткарыш үчүн биз биринчи бапда мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун теориялык негиздерин иликтедик. Балдардын ден соолугун сактоо жана чыңдоо боюнча формалар жана методдор. Балдар бакчасындагы бакубаттантуучу дене-тарбия бакубаттантуучу комплекс системасынын бир бөлүгү болуп эсептелет. Имитациялык кыймылдарды кеңири пайдалануу жана оюн методу негизин түзгөн дене маданияты сабагын өтүү процессинде балдардын жөндөмдөрү жана көндүмдөрү калыптанат. Бул балдарды кызыктырып, тартканга жардам берет, ден соолукту чыңдайт жана тартипти кармайт, жагымдуу эмоционалдуу фон жаратат.

Ошентип, билим берүү системасынын районунда окутууда жана тарбиялоодо ден соолукту сактоочу шарттарды түзүү, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун бекемдөөчү процесстерди практикада ишке ашыруу үчүн мүмкүн болгондун баары жасалып жатат. Райондун педагогикалык коллективинин аракети менен жаш муундарды турмушка даярдоо, бийик нравалуу, руху бай, келбет-бою өнүккөн, өз билимин өзү көтөргөнгө, чыгармачылыкка жана рынок шартында конкуренцияга жөндөмдүү адамды калыптандырууда зарыл шарттар түзүлүүдө.

Анткени менен бул багыттагы иштер токтоп калбаш керек. Алдыга жасалган кыймыл мындан да аң сезимдүү жана энергиялуу болуш үчүн басып өткөн этапты такай анализдөө, топтолгон тажрыйбаны жалпылоо маанилүү.

Эмнени жана кандай кылабыз деп сунуштарды күткөндүн ордуна чыгармачылыкка, эксперименттерге, кайра жаратууларга умтулуу улам күчөп баратат. Азыр балдарды тарбиялоодо топтолгон проблемаларды чечүүнүн оптималдуу варианттарын издөө зарыл. Бул мезгилдин реалдуу талабы. Тарбия кайсы багытта жана кандай темп менен өнүгөт – бул көптөгөн факторлорго, ошонун ичинде ар бир педагогдун ишине көз каранды.

ЭКИНЧИ БАП. ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛДАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Балдардын ден соолугун чыңдоо технологиялары жана изилдөө методдору

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда бир катар нормативдик-укуктук документтер кабыл алынды, анда өсүп келе жаткан жаш муундардын, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо приоритеттүү маселе катары каралган. Булар Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы [48], «Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин иштөө режиминин түзүлүшүнө, мазмунуна жана уюштурулушуна санитардыкэпидемиологиялык талаптар» [124].

Балдардын жана жаштардын ден соолугун чыңдоого эл аралык документтерде да зор көңүл бөлүнгөн: Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму, Баланын укуктары жөнүндөгү конвенция, Бириккен улуттар уюмунун Миң жылдык декларациясы. Эл аралык документтер: «Баланын укуктары

жөнүндөгү конвенция» (1989): өз ден соолугуна аң сезимдүү мамиле кылууга тарбиялоо; маалыматтуулук, ден соолукту чындоо маселеси боюнча окутуу. «Миң жылдыктын декларациясы» (2003) максаты: №2 «Өтө кедейликти кыскартуу»; №3 «Билим берүү». Бүткүл дүйнөлүк саламаттык сактоо уюмунун саясаты «21 жүз жылдыкта бүт баарына ден соолук» (1999) – жаш адамдардын дени сактыкты тандоо мотивациясын жогорулатуу.

2018-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү «Ден соолук – 2030» программасын бекитти (8). Кыргыз Республикасында улуттук программаларды саламаттыкты сактоонун узак мөөнөттүү реформасын жетекчиликке алуу үчүн пайдалануунун бай тажрыйбасы бар (11). 1996-жылдан баштап реформалардын үч ырааттуу программалары ишке ашты: «Манас» (1996-2006-жж.) (12), «Манас таалими» (2006-2011-жж.) (13) жана «Ден соолук» (2012-2016-жж., анан программа 2018-жылга чейин узартылды) (14). Алардын баары мурда Семашконуну моделинин негизинде иштеп келген саламаттыкты сактоо системасын жаңы модель менен кайра түзүүгө багытталган. Азыркы 2018жылы кабыл алынган «Ден соолук – 2030» программасын саламаттыкты сактоону реформалоонун чечкиндүү пландарынын улантылышы жана ылдамдатылышы катары кароо керек, аларды ишке ашыруу Кыргыз Республикасында 1996-жылы башталган (8). Өлкө өзүнүн мамлекеттик саламаттыкты сактоо системасында масштабдуу реформаларды жүргүзүү боюнча аракети менен таанылды, ал аракеттер улуттун жана кийинки муундардын ден соолугун чындоо максаттарын көздөйт.

Статистикалык маалыматтарда Кыргызстандагы балдардын ден соолугунун көрсөткүчтөрү төмөндөгөнү катталган. 2021-жылдын башталышында Кыргыз Республикасында 7 жашка чейинки 1 млн. 118 миң бала жашаган, алардын жарымынын көбүн балдар түзгөн (51%). 2020-жылдын башындагы көрсөткүчкө салыштырганда балдардын саны 56 миңге же 2,3%га көбөйгөн.

Ушул жылдын башталышындагы балдардын жалпы санынын 44%ы 7 жашка чейинки балдар (1млн. 118 миң). 2020-жылы 158 миңден ашыгыраак бала төрөлгөн, алардын 81 миңи балдар, 77 миңи кыздар, б.а. кыздарга караганда балдар көп төрөлгөн. Майыптар ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын жалпы санынын 16,5 %ын түзөт. Жыл сайын 4 миңге жакын бала майып деген статусту биринчи жолу алышкан (КРдин Улуттук статистика комитети, 2021-жыл, май).

Кыргыз Республикасы Европалык регионго мүчө мамлекет катары Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун «Ден соолук – 2020» регионалдык стратегиясынын алкагында кабыл алынган максаттарды колдойт. Алар калктын саламаттыгынын деңгээлин жогорулатууга, ден соолукка карата теңсиздикти кыскартууга, коомдун саламаттыгын бекемдөөгө, адамдардын муктаждыгына ориентирленген туруктуу саламаттыкты сактоо системасынын болушун камсыз кылууга багытталган. Ал социалдык акыйкаттуулугу, калкты бүтүндөй камтуу принцибинин сакталгандыгы жана жардамдын жогорку сапаттуулугу менен мүнөздөлөт. «Ден соолук – 2020» европалык саясаттын негизги принциптери ден соолук үчүн туруктуу коомчулукту жана жагымдуу шарттарды түзүү, өмүр бою балдардын, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо маселесиндеги лидерликти жана координацияны камтыйт. Стратегия принциби 2013-2017-жылдары туруктуу өнүгүүнүн улуттук стратегиясынын принциптерине жана 2012-2016-жылдары Кыргыз Республикасында саламаттыкты сактоону реформалоонун «Ден соолук» улуттук программасына толук ылайык келет.

Изилдөөнүн педагогикалык методдору – билим берүү процессин уюштуруунун механизмдери, структурасы, мыйзам-ченемдүүлүктөрү жөнүндөгү жаңы илимий билимдерди алууга багытталган илимий ишмердиктин процесси жана натыйжасы (В. И. Журавлев, В. И. Загвязинский, Н. Д. Никандров).

Изилдөөнүн педагогикалык методдору билим берүү практикасында кубулуштарды жана фактыларды түшүндүрөт жана алдын-ала айтат. Илимий педагогикалык изилдөөлөр үчүн изилдөөнүн атайын методдору, натыйжалардын ар кандай педагогикалык шарттарда кайра жаратылышы, алынган маалыматтардын объективдүүлүгү мүнөздүү [154].

Изилдөө методу түшүнүгүнө ориентирленсек – бул изилдөө жүргүзүү жолу, илимий-изилдөө маселелерин чечүүгө жана педагогикалык кубулуштарды иликтөөгө багытталган операциялардын жана ыкмалардын жыйындысы. Азыркы учурда педагогикалык технологияларды, башка гуманитардык илимдердегидей эле, изилдөө жүргүзүү методдорун ар кандай топторго бөлүү аракети жүрүп жатат.

Педагогикалык технологиялар үчүн өзгөчө кызыгууну туудурганы – методдордун *изилдөөчүлүк максатка* негизделип классификацияланышы.

Теориялык анализ методу – салыштырма-тарыхый анализ методу, педагогикалык кубулуштарды моделдөө методу, себеп-натыйжаны анализдөө методу ж.б.

Изилденүүчү маалыматтарды чогултуу методу – педагогикалык байкоо жүргүзүү, педагогикалык сурамжылама метод: аңгемелешүү жана анкеттөө жүргүзүү, баланы бакубаттандыруучу ишмердик продуктуларын анализдөө методу.

Изилденүүчү маалыматтарды иштеп чыгуу жана анализдөө методдору – чогултулган маалыматтардын сандык жана сапаттык анализи методу. Эгерде теориялык анализ методу ар кайсы гуманитардык илимдерде пайдаланууда окшош болсо, изилделүүчү *маалыматтарды чогултуу* методу педагогикалык технологияларда өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ. Мектепке чейинки курактагы балдардын жөндөмдөрүн, керектөөлөрүн, кызыкчылыктарын, көрүштөрүн иликтөө методу төмөнкүдөй шартта гана объективдүү натыйжа берет: эгерде изилдөөчү бала менен жакшы байланыш түзө алса, аны сунушталган

тапшырмаларга кызыктыра алса. Ошондуктан алардын көбүнүн оюндук оболочкосу болот, б.а. мектепке чейинки курактагы балдарга оюн жана оюндук көнүгүүлөр түрүндө сунушталат.

Педагогикалык технологияда маалымат чогултуу методдорун тандаганда биз балдар үчүн диагностикалык тапшырмалардын оңойлугун эске алдык. Бул оңойлук мектепке чейинки курактагы балдардын жаш курагы менен да, жекече өзгөчөлүгү менен да аныкталат. Педагог изилдөө методдорунун системасын аныктап жатып, ошолордун жардамы менен ал кандай максатка жеткиси келерин, кандай маселени чечерин түшүнүш керек. Педагогикалык технологияларда пайдаланылган илимий маалыматтарды чогултуу методдорунун ар биринин өзүнүн жакшы жагы жана уюштуруу кыйынчылыгы болот. Ошондуктан, эреже катары, ар бир илимий маселени чечүү үчүн методдор комплекси пайдаланылат. Илимий маалымат чогултуу методдорунун айрымдарына кененирээк токтололу.

Педагогикалык байкоо жүргүзүү педагогикалык технологияда баштапкы изилдөө методу катары каралат. Бул методду биз изилдеген проблемабызга биринчи ориентир жасаганда пайдаландык. Дегинкиси байкоо методу өзүнүн маңызы боюнча баланын жүрүм-турумундагы уникалдуулукту, индивидуалдуулукту иликтөөгө багытталган, ал көбүнесе иликтеген кубулуштун сапаттык мүнөздөмөлөрүн берет. Байкоо методу баланын ал үчүн табигый шарттардагы жашоосун чагылдыруучу көптөгөн жандуу, кызыктуу фактыларды берип, конкреттүү мектепке чейинки курактагы балдардын жүрүмтурумдук бейнесин сыпаттап жазганга мүмкүнчүлүк берди.

Өзүнүн бардык жакшы жактарына карабай, байкоо методунун – ташпиши көп, ал бизден натыйжаларды каттоодо көптөгөн убакытты жана күчтү талап кылды. Ойлонулган байкоо жүргүзүү программасы жана маалыматтарды каттоо жолдору (күндөлүк жазуу, таблицаны толтуруу, видео тартуу) объективдүү маалымат чогултууну камсыз кылды жана бул методду педагогикалык

технологиялардагы изилдөөлөр үчүн иш жүзүндө универсалдуу кылды. Байкоо методунун бир нече классификациясы бар:

1. Баштан аяк жана дискреттүү байкоо жүргүзүү.
2. Ачык жана конспиративдүү.
3. Лонгитюддук жана ретроспективдик.

Табигый эксперимент методу (эксперименталдык тапшырмалар) дагы азыркы педагогикалык технологияда кеңири пайдаланылат. Ал көп маселелерди чечкенге, мисалы, мектепке чейинки курактагы балдардын кызыкчылыктарын же алардын группада өз ара аракет кылууну билерин, теңтуштарына жана улууларга жан тартып, жардам берерин ачканга мүмкүнчүлүк берет.

Байкоого караганда педагогикалык эксперимент бизге баланын ар түрдүү реакциясын стимулдаганга же аларды ачуу үчүн атайын шарттарды түзүүгө жол ачат. Эреже катары, эксперименталдык кырдаалдар анча деле көп убакытты талап кылган жок, анын жүрүшүндө алынган материалдар *сандык жана сапаттык* анализге жеңил эле алынды. Ошону менен эле бирге атайын берилген эксперименталдык кырдаалдар (аткарылууга тийиш тапшырмалар; чечиш керек болгон проблемалар) чечкиндүү эмес, кооптонмо балдар менен чоңдордо кысынууну, коркунучту, өзүнө өзү ишенбөөчүлүктү жарата алды. Ошондуктан биз педагогикалык изилдөөдө экспериментти уюштуруу формасын (оюн бири-бирине айтып берүү, эстеп алып, сүрөт жаратуу) кылдат ойлонуштурдук жана сыналуучулардын эксперименталдык кырдаалга катышуусун мотивацияладык. Эксперименттин жүрүшүндө алынган натыйжалар байкоо менен аңгемелешүүнү уюштуруу процессинде толукталды.

Педагогикалык технологияда бардык *сурамжылама методдордун* ичинен (аңгемелешүү, интервью алуу, анкеттөө) аңгемелешүү көбүрөөк колдонулат. *Аңгемелешүү* – бул сыналуучулар менен алдын-ала ойлонулган суроолорду колдонуп, түздөн-түз пикир алышуу. Аңгемелешүүнү биз мектепке чейинки курактагы балдар менен да, чоңдор менен да, педагогдор менен да жана ата-

энелер менен да өткөрдүк. Аңгемелешүүнүн жакшы жагы сыналучулардын эмоциясын, интонациясын, пантомимикасын биздин эсепке ала алганыбыз, аларда пайда болгон суроолорду жана ой жүгүртүүлөрдү баалаганыбыз болуп эсептелет. Бул байкоолор аңгемелешүүчүлөрдүн проблемага кызыгаркызыкпасын, алардын ага карата мамилесин, тигил же бул тема боюнча маалыматы бары-жогун, ата-энелер, балдар, педагогдор кездешкен кыйынчылыктарды түшүнүү үчүн кошумча материал берди. Көптөгөн сандагы сыналучулардын – бир нече бала бакчалардагы педагогдордун, мектеп мугалимдеринин, бала бакчалардын ар кандай группаларындагы ата-энелердин – проблемага карата мамилесин жана элес-түшүнүктөрүн мүнөздөөчү маалыматтарды жыйноо зарыл болгондо, анкеттөөнү пайдаландык. Педагогикалык технологияларда анкеттөө балдардын өнүгүшүн – тарбиячылардын компетенттүүлүгүн, ата-энелердин кызыгуусун аныктоочу педагогикалык шарттарды иликтөө процессинде колдонулат. Анкетаны түзүүнүн жүрүшүндө ар кандай типтеги суроолор пайдаланылды: респондент өз көз карашын айта ала турган ачык; берилген суроолордун ылайыктуусун тандоо керек болгон жабык (жайылма жооп); берилген суроолордун бирин тандаган же өзүнүкүн сунуштаган жарым жабык. Азыркы учурда мектепке чейинки педагогиканын изилдөө аппараты курактык психологияда, социологияда колдонулган салттуу методдордун эсебинен бир топ толукталды. Мектепке чейинки педагогикада праксиметрия (балдар ишмердигинин продуктуларын – сүрөттөрдү, балдардын аңгемелерин иликтөө; билим берүү процессинин анализин иликтөө ж.б.), тестирлөөнүн ар кандай түрлөрү, лонгитюддук (узак убакыттык) метод, туурасынан кескен кесинди методу, социометрикалык методдор бекем орун алды, аларды биз диссертацияны жазуунун жүрүшүндө пайдаландык.

Педагогикалык технологиялар боюнча изилдөөлөрдө тестирлөөнүн ар кандай түрлөрү кеңири пайдаланылат: долбоордук тесттер, инсандык тесттер, ишмердиктин тести (кырдаалдык тесттер), жетишкендиктердин тести.

Тестирлөө – бул стандартташтырылган тапшырмаларды сыналуучуга аткарта турган метод, ошолордун аткарылышынын натыйжалары боюнча анын психологиялык же инсандык мүнөздөмөлөрү, билими, көндүмдөрү, кызыкчылыктары жана жөндөмдөрү жөнүндө сөз кылынат. Тесттердин натыйжасы сандык иштеп чыгууда ыкка жакшы көндү жана тактыгы жогорку деңгээлде болду, натыйжаларды так интерпретациялоо үчүн өзгөчө көндүмдү талап кылды. Ошондуктан тестирлөөнү, эреже катары, байкоо менен аңгемелешүүнү айкалыштырып, кошумча метод катары пайдаландык. Изилдөөдөн алынган натыйжалардын негизинде байланышты жана мыйзамченемдүүлүктөрдү аныктоого болорун билиш үчүн биз изилдөө маалыматтарын иштеп чыгуу жана анализдөө методдорун – сандык жана сапаттык анализ методдорун пайдаландык. Педагогикалык технологияда маалыматтардын сандык анализинин төмөнкү методдору өзгөчө бат-бат колдонулат.

Каттоо – класстагы кубулуштардын белгилүү бир сапатын таап чыгуу жана ушул сапаттын бар же жок экени боюнча санын эсептеп чыгуу (мисалы, ар бир эксперименталдык группадагы социалдык ишеними бар жана социалдык ишеними жок балдардын саны).

Даражасына карап чогултулган маалыматтарды белгилүү бир ырааттуулукта жайгаштыруу, иликтенген объекттердин ушул катардагы ордун аныктоо (мисалы, теңтуштары тараптан тандалып алынгандардын санына жараша мектепке чейинки курактагы балдардан улуураактарынын даражаланган тизмесин түзүү).

Шкалалоо – балдарды же изилденүүчү мүнөздөмөлөрдүн башка цифралык көрсөткүчтөрүн ыйгаруу. Муну менен чоң ачык-айкындыкка жетишет. Ченөөчү шкалалардын негизги төрт градациясы белгилүү:

1. Аталыштар шкаласы (же номиналдуулар).
2. Тартип шкаласы (же рангдык).
3. Интервалдык шкалалар.
4. Мамилелер шкаласы.

Бирок көпчүлүк убакта сандык анализ методу баланы анын көп түрдүү көрүнүшүндө көрүүгө, бүгүнкү мектепке чейинки курактагылардын өзгөчөлүгүн түшүнүүгө мүмкүнчүлүк бербейт. Ошондуктан бүгүнкү педагогикалык технологияда изилдөөлөр көбүрөөк алынган маалыматтардын сапаттык интерпретациясынын басымдуу болушуна карап курулат. Ал үчүн балдардын монографиялык портреттерин жана мүнөздөмөлөрүн түзүү методу, классификация методу (мектепке чейинки курактагылардын ишмердигинин ар кандай түрлөрүн мүнөздөгөн типологиялык жалпы белгилеринин негизинде бөлүү) ж.б. пайдаланылат.

Тестирлөө методу. Алар сыналучуларды психологиялык диагностоо методу катары трактовкаланат. Тестирлөө сыналучулардын индивидуалдуу айырмачылыгын табуу үчүн алардын маанисин шкалалар аркылуу тыкан иштелген стандарттуу суроолор жана мисалдар боюнча ишке ашырылат.

Тесттин ар кандай түрлөрү бар:

1. Баланын жетишүүсүн билүү үчүн тесттер.
2. Профессионалдык шыктуулугун аныктоо үчүн тесттер.
3. Интеллекттин деңгээлин билүү үчүн тесттер.
4. Креативдүүлүктү ачуу үчүн тесттер.

Педагогикалык изилдөөнүн структурасы төмөнкү этаптардан турду.

Биринчи этап – теориялык анализ этабы. Бул этапта жалпы проблема менен таанышуу ишке ашты, изилдөөнүн объектиси жана предмети, иштин жалпы максаты аныкталды. Ушул эле жерде изилдөө курулуучу концептуалдуу негиздемелер – философиялык, культурологиялык, психологиялык – тастыкталат. Теориялык жоболорду аныктай турган баштапкы концепция – методологияны тандоо ишке ашырылды. Арийне, бул маанилүү кадам, ал бүтүндөй изилдөө ыкмасынын өзгөчөлүгүн аныктап, педагогикалык кубулуштун бардык тарабын көрсөтөт. Ушул эле этапта педагогикалык изилдөөнүн негизги идеясын чагылдырган илимий жоромол – гипотеза алдыга чыгарылат. Изилдөөнүн милдетин биз ошонун негизинде формулировкаладык.

Изилдөөнүн ушул этабында көбүнчө теориялык булактарды иликтөө методу пайдаланылды, монографиялар, илимий-методикалык колдонмолор, макалалар анализденди.

Изилдөөнүн экинчи этабы – эксперименталдык. Анын жүрүшүндө карманган гипотезабыздын тууралыгы текшерилди: ал далилдейби же жокко чыгарабы. Педагогикалык изилдөөнүн ушул эксперименталдык бөлүгү үч баскычтан (этаптан) турат.

Эксперименттин констатациялоочу этабы реалдуу педагогикалык практикадагы педагогикалык кубулуштардын баштапкы өзгөчөлүктөрүн баалоого мүмкүнчүлүк берди. Биз маалымат чогултуунун ар кандай методдорун пайдаландык: байкоо жүргүзүү, балдар ишмердигинин продукттарынын анализи, анкеттөө.

Ачылган проблемалардын анализи жана аларды чечүүнүн мүмкүн болгон жолдорун аныктоо кийинки **калыптандыруучу (кайра жаратуучу)** эксперименталдык тепкичке өтүүгө жол ачты. Мында биз констатациялоочу эксперименттин жүрүшүндө алынган маалыматтардын теориялык анализинин негизинде педагогикалык процесстерди уюштуруунун шарттарын, технологияларын, жаңы мазмунун иштеп чыктык жана апробацияладык. Анан

биз иштелип чыккан технологиянын эффективдүүлүгүн баалаш үчүн үчүнчү тепкичте **текшерүү экспериментин** жүргүздүк, анын методикасы жалпысынан констатациялоочу эксперимент методун кайталайт. Констатациялоочу жана текшерүүчү эксперименттердин салыштырма маалыматтары кайра жаратуу этабынын жүрүшүндө сунушталган өзгөрүүлөрдүн эффективдүүлүгүн далилдеди.

Илимий изилдөөнүн үчүнчү этабы – аналитикалык. Анын жүрүшүндө алынган маалыматтардын сандык жана сапаттык анализи ишке ашырылды, мектепке чейинки мекемеде билим берүү процессин уюштуруунун мыйзамченемдүүлүктөрү, негизги байланыштары бөлүп көрсөтүлдү. Анализге таянып, негизги тыянактар жана сунуштар, педагогикалык изилдөөнү биротоло даярдоо формулировкаланды.

Бул этап маалыматтарды сандык жана сапаттык методдорду пайдаланууну божомолдойт. Булар натыйжаларды математикалык статистикалык кайра иштеп чыгуунун ар кандай деңгээлдерин камтыган методдор, кластердик, факторлук, корреляциялык анализ методдору. Ушул эсептөөлөрдү жүргүзүү үчүн тактоочу таблицалар колдонулду. Ушул методдордун жардамы менен кайра иштетилген натыйжалар сандык көз карандылыкты графиктер, диаграммалар, таблицалар түрүндө көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Төртүнчү этап – алынган натыйжаларды мектепке чейинки билим берүү практикасына киргизүү. Башка изилдөөчүлөр жана практиктер үчүн алган натыйжаларыбыз түшүнүктүү болсун деп, илимий жана илимий-практикалык семинарларда, конференцияларда, симпозиумдарда чыгып сүйлөдүк. Ушул этапта илимий изилдөөнүн проблемалары боюнча монографияларды, колдонмолорду, макалаларды даярдоо жана жарыялоо ишке ашырылды. Изилдөөнүн натыйжаларына негиздеп биз мектепке чейинки мекемелердин тарбиялануучулары жана мектепке чейинки курактагылардын ата-энелери үчүн

практикалык кеп-кеңештерди сунуштадык, программа иштеп чыктык жана аларды билим берүү практикасына жарым-жартылай киргиздик.

Мындан тышкары, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугунун чыңдалышын изилдөөдө *дене-бой диагностика методун* колдонсо болот. Алар балдардын ден соолугун жана дене-боюнун өнүгүшүн баалаганга, ошондой эле колдонулган педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүгүн аныктаганга мүмкүнчүлүк берет. Ошондой методдордун бири – мектепке чейинки курактагы балдардын дене-бойлук өнүгүшүн комплекстүү баалоо (Л. П. Матвеевдин методикасы боюнча) [112].

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоону изилдөөнү ошондой эле социологиялык методдорду, мисалы, сурамжылама методду, пайдаланып жүргүзсө да болот. Сурамжылоонун жардамы менен атаэнелердин жана педагогдордун колдонулуп жаткан педагогикалык технологиялары жана алардын балдардын ден соолугун чыңдоодогу эффективдүүлүгү жөнүндө пикирин билсе болот.

Ошондой эле мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоону изилдөөдө колдонулган педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүгүн баалоо үчүн маалыматтарды кайра иштетүүнүн корреляциялык анализ, фактордук анализ сыяктуу статистикалык методдорун пайдаланса болот.

Ошентип, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоону изилдөө үчүн маалыматтарды статистикалык кайра иштетүүнү, социологиялык, дене-бой диагностикасы, тестирилөө, байкоо жүргүзүү, анкеттөө методдорун кошуп, ар кандай материалдардын жана методдордун пайдаланылышы мүмкүн. Ушул методдордун комбинациясы балдардын ден соолугун чыңдоодо колдонулуучу педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүгү жөнүндө эң эле толук маалымат алганга мүмкүнчүлүк берет. Мындан тышкары мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо

тармагындагы изилдөөлөрдө материалдар жана методдор катары төмөнкүлөрдү пайдалана алат:

1. *Биомедициналык изилдөөлөр.* Балдардын ден соолугунун физиологиялык көрсөткүчтөрүн (мисалы, кан тамырдын кагышы, басымы, теринин абалы ж.б.) аныктоо үчүн ар кандай биомедициналык методдорду жана жабдууларды, маселен, электрокардиография, дерматоскопия, офтальмоскопия сыяктууларды, колдонсо болот.

2. *Дене-бойлук тесттер.* Балдардын дене-бой активдүүлүгүнүн деңгээлин жана бой-келбеттик формасын баалоо үчүн ар кандай тесттер, мисалы, чуркоо, секирүү, гимнастика тесттери сыяктуулар пайдаланылат. Кошумча инструменттер катары атайын сенсорлор жана приборлор, айталы, акселерометрлер, пульсометрлер колдонулганы дурус.

3. *Анкеттик сурамжылоолор.* Балдардын ден соолугун психологиялык көз караштан иликтөө үчүн ата-энелерди же педагогдорду анкеттеп сурамжылашат, анда балдардын ден соолугуна таасир бере турган күн режими, тамактануу, уйку ж.б. факторлор жөнүндөгү маалыматтар такталат.

4. *Жүрүм-турумга байкоо жүргүзүү жана анализдөө.* Балдардын жүрүмтурумуна байкоо жүргүзүү алардын дене-бой активдүүлүгүнүн деңгээлин, ошондой эле өзүн-өзү тейлөө, социалдык адаптация көндүмдөрү сыяктуу ден соолуктун башка дагы көрсөткүчтөрүн аныктоо үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

5. *Маалыматтар базасы.* Кийинки убактарда балдардын ден соолугу тармагындагы изилдөөлөрдүн көбүрөөгү ого эле көп маалыматтардын анализине негизделет, алар ден соолуктун абалы, социалдык-экономикалык статусу, генетикалык жана айлана-чөйрөдөгү факторлор жана башка параметрлер жөнүндөгү маалыматтарды камтый алат. Бул ар кандай факторлордун балдардын ден соолугуна тийгизген таасири жөнүндө так жана бир топ ишенимдүү маалыматтарды алганга мүмкүнчүлүк берет.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоодо ар кандай каражаттар пайдаланылат, алар материалдык да, материалдык эмес да болушу мүмкүн. Төмөндө анын айрымдары берилди:

1. *Дене-бой көнүгүүлөрү жана спорттук оюндар:* дене маданияты жана спорт менен машыгуу балдардын ден соолугун чыңдоого, кыймыл координациясын жакшыртууга, булчундун күчүн жана чыдамкайлыгын өнүктүргөнгө жардам берет. Ошонун каражаттары катары топторду, алкактарды, скакалжаларды, гимнастикалык дубалдарды жана башка спорттук шаймандарды пайдаланса болот.

2. *Туура тамактануу:* тамак рационуну балансталган болуш керек жана өзүнө бардык керектүү витаминдерди жана минералдарды камтыйт. Мектеп курагына чейинки балдардын ден соолугу чың болуш үчүн көп сандагы мөмө, жемиштерди, натуралдуу жемиш ширесин, майлуу эмес сүт продуктуларын, балыкты, эт жана дандарды көп санда керектөө сунушталат.

3. *Гигиеналык процедуралар:* гигиеналык процедураларды, колду жана бетти жуу, тишти тазалоо сыяктууларды үзгүлтүксүз аткаруу, ажатканга баргандан кийинки процедура ооруп калуу коркунучун төмөндөткөнгө жана балдарды инфекциядан коргоого жардам берет.

4. *Таза абада ойноо жана машыгуу:* таза абада сейилдөө балдарга ден соолугун чыңдаганга, алардын маанайын жакшыртып, иммунитетин жогорулатканга көмөгү тиет. Каражат катары аянтчалар, оюн комплекстери, батуттар жана көчөдө ойноо үчүн башка оюнчуктар пайдаланылат.

5. *Психологиялык методдор:* мектеп курагына чейинки балдардын ден соолугу чың болуш үчүн жалаң эле дене-бойдун эмес, ошондой эле психологиялык сак-саламаттыгы да маанилүү. Каражат катары музыкалык сабактар, релаксациялык техникалар, өстүрүүчү оюндар жана психологиялык методдор пайдаланылат.

Мектеп курагына чейинки балдардын ден соолугун чыңдоодо пайдаланылуучу башка каражаттар – оюндар жана спорттук мелдештер. Мындай активдүүлүк балдарга дене-бойдун күчүн, чыдамкайлыкты жана кыймылдардын координациясын өнүктүрүүгө жардамы тиет. Алар ошондой эле коммуникативдик көндүмдөр, кызматташтык жана лидерлик сыяктуу социалдык көндүмдөрдү өнүктүргөнгө көмөк көрсөтөт.

Мисалы, моториканы жана координацияны өнүктүргөн оюндар өзүнө чуркаганды, секиргенди, баланстоону жана өрмөлөп чыгууну камтый алат. Алар өзүнө топ менен ойногонду, столдун үстүндөгү оюндарды жана таза абадагы оюндарды кошсо болот. Баланын дене-боюнун өнүгүшү үчүн спорттук иш-чараларга, ошондой эле спорттук мелдештерге катышуу же спорт менен машыгуу пайдалуу.

Мектеп курагына чейинки балдардын ден соолугун чыңдоочу башка каражаттар туура тамактануу болуп эсептелет. Ден соолугун сактоо жана нормалдуу өсүү үчүн балдар минералдар, витаминдер, углеводдор, майлар, белоктор сыяктуу аш болумдуу заттарды алганы маанилүү. Туура тамактанууну камсыздоочу жолдордун бири балдар жеген тамактардын ар түрдүүлүгү болуп эсептелет.

Балдардын ден соолугунун абалын көзөмөлдөө үчүн кандын жана зааранын анализи, угууну жана көрүүнү текшерүү, бойду жана салмакты ченөө сыяктуу жыл сайын өткөрүлүүчү медициналык кароолорду кошуп, ар кандай методдорду пайдаланса болот. Бул методдор ар кандай оорууларды жана ден соолуктун проблемаларын эрте тапканга, аларды дарылоо жана профилактикалоо үчүн өз убагында чара көргөнгө мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн объектиси мектеп курагына чейинки балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялар болуп эсептелет, ал эми **изилдөөнүн предмети** мектеп курагына чейинки балдардын ден соолугун чыңдоо процесси болот. Ден соолукту сактоочу компетенттүүлүктүн негиздерин,

маңызын ачуу үчүн, мектеп курагына чейинки балдардын улуураактарынын ден соолугун сактоочу компетенттүүлүгүнүн негиздерин калыптандырууга көмөк көрсөткөн калыптануунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгып, алдыга коюлган милдеттерди чечүү үчүн биз, биринчиден, окутуу методунун салттуу классификациясын пайдаландык, ошого ылайык методдордун үч группасы бөлүндү: практикалык, сөздүк, көрсөтмөлүүлүк, маалыматтарды иштеп чыгуу: математикалык статистиканын методдорун пайдалануучу сандык анализ (Фишердин критерийи), натыйжалардын сапаттык анализи.

Ден соолукту сактоочу педагогиканын методдорунун бири деп атайын ден соолук күндөлүгүн жазууну эсептесе болот. Анда окуучу күн сайын өз ден соолугунун өзү байкаган натыйжаларын жазганга (адегенде ата-энесинин жардамы менен, анан – өз алдынча) үйрөнөт. Күндөлүктү толтурганда байкоо убактысы сакталат. Аларды бир мезгилде жүргүзүү керек, эртең менен уйкудан ойгонор замат, кечинде – уктаар алдында. Өзүн-өзү байкоонун маалыматтарын мүнөздөгөндө абалы жакшы организм үчүн типтүү көрсөткүчтөр, жашоонун режими бузулганда, алардагы өзгөрүүлөр эске алынат.

Ишке жөндөмдүүлүк көп себептерге байланыштуу болот: өздүк сезүүсүнө, маанайына, чарчаганына. Күндөлүккө жазышат: жогорку, демейки, төмөнкү.

Өзүн-өзү көзөмөлдөөнү уюштуруучулар, педагогдор, ошондуктан анын өзгөчөлүктөрүн жакшы билиши керек. Алар ден соолукту сактоо үчүн, күндүк режимди туура сактоо үчүн өзүн-өзү байкоонун мааниси жөнүндө окуучулар менен аңгемелешүү өткөрүшөт, зыяндуу өнөкөттөргө жол бербөөнү айтышат. Ар бир көрсөткүчтүн маңызы жөнүндө, анын жагымдуу жана жагымсыз өзгөрүүлөрү жөнүндө, мындай четке чыгууну оңдоонун жолдору жөнүндө кеп кылат. Балдардын ден соолугунун абалынан байкалган натыйжалардын динамикасын иликтеп, педагог ата-энелер менен бирге балдардын ден соолугун сактоо боюнча иштердин жыйынтыгын чыгара алат [41].

Ошентип, ден соолукту сактоо боюнча көндүмдөрдү, билгендерди, билимди өркүндөтүү үчүн ар түрдүү методдор жана ыкмалар пайдаланылат: практикалык метод, таанып билүүчүлүк оюн, кырдаалдык метод, оюн методу, мелдешме метод, окутуунун активдүү методдору, тарбиялоочу метод, агартуучу жана билим берүү программалары. Каражаттарды педагог иштин конкреттүү шарттарына ылайык тандайт. Бул сабак убагында элементардуу кыймылдар болушу мүмкүн; дене-бойлук машыгуу; физкультминуткалар жана кыймылдуу танапис; «мүнөттүк тыным», гимнастиканын ар кандай түрлөрү (бакубаттантуучу гимнастика, манжалык, корригирлөөчү, дем алма, суук тийгенди профилактикалоо үчүн, демдүүлүк үчүн); дарылама дене-тарбия; кыймылдуу оюндар; атайылап уюштурулган баланын кыймылдуу активдүүлүгү (бакубаттантуучу дене-тарбия сабагы, азыркы кыймыл көндүмдөрүнүн негизин өнүктүрүү); массаж; өзүн-өзү массаждоо; психогимнастика, тренингдер, ошондой эле фитотерапиянын, ароматерапиянын, витаминотерапиянын элементтери (тамак-аш рационун витаминдештирүү, ичүүчү сууну йоддоштуруу, глициндин аминокислотасын жылына эки жолу пайдалануу – декабрда жана балдардын эс тутумун бекемдөө максатында жазында), мектептин дубалдарындагы фитобарлар, физиотерапия кабинеттери, педагогдор жана балдар үчүн бакубаттантуучу тренингдер, ар кандай реабилитациялык ишчаралар; бакубаттандыруучу массалык иш-чаралар, спорттук-дени сактык майрамдар, ден соолуктун тематикалык майрамдары.

2.2. Мектепке чейинки куракта сергек жашоо образын калыптандыруучу педагогикалык шарттар

Биздин доор – жаркын эрдиктердин доору, аларды жадырап жашаган, өз ден соолугуна аяр мамиле кылган адамдар жасашат!

«Ден соолук – бул чоку, аны ар ким өзү багындырыш керек» – дейт чыгыш даанышмандыгы. Педагогдун милдети – балдарды ошол чокуну багындырууга үйрөтүү. Биздин дүйнөдө жашаш үчүн адам өзүн козөмөлдөгөндү билиши керек: өз ден соолугун, рухун, акылын. Гармониялуу болсоң, каалаган ийгиликке жетесиң, каалаган бийиктикке чыгасың.

В. А. Сухомлинский жазган: «Мен улам-улам кайталагандан коркпойм: ден соолук жөнүндө кам көрүү – бул тарбиячылардын эң маанилүү эмгеги. Балдардын жайдарылыгына, жигерине алардын рухий турмушу, дүйнөгө көз карашы, акылынын өсүшү, билиминин бекемдиги, өз күчүнө ишенгени көз каранды». Педагогдор балдарга жаш кезинен тартып өз ден соолугуна туура мамиле кылууну үйрөтүү, ал үчүн жоопкерчилик сезимин тарбиялоо керек. «Адам өз ден соолугунун жаратуучусу, ал үчүн күрөшүү керек» дегенди түшүнсүн [144].

Мектепке чейинки мезгил сергек жашоо образын калыптандыруу үчүн өзгөчө жагымдуу болуп эсептелет. Өзүнүн «Менин» баланын аңдап түшүнүшү, дүйнөгө, тегерегиндеги адамдарга түз мамилеси – ушунун баары тарбиячынын өз ишин канчалык сабаттуу, сүйүү менен, чын дилден уюштурганына байланыштуу болот. Педагогдун милдети баланы али аңдала элек маалыматка матабай, ага ой жүгүрткөнгө, ойлонгонго, өз организмдин «тыңшаганга» мүмкүнчүлүк берүүдө турат.

Сергек жашоо образына көнгөндүк – бул башкы, негизги, жашоо үчүн маанилүү өнөкөт; ал бакубаттандыруучу, билим берүүчү жана тарбиялык маселелерди чечүү максатында мектепке чейинки курактагы балдардын денебойлук тарбиясында бар каражаттарды пайдалануунун натыйжаларын өзүндө аккумуляциялайт. Ошондуктан мектепке чейинки мекемелер жана ата-энелер иштин ар кандай формаларын пайдаланып, мектепке чейинки балалыкка сергек жашоо образынын негиздерин түптөөгө милдеттүү.

2.2 сүрөт. Сергек жашоо образынын структурасы.

Так мына ушул үй-бүлөдө, балдарга билим берүү мекемелеринде балага алгачкы өнүгүү стадиясында ден соолуктун баа жеткис байлык экенин мүмкүн болушунча эртерээк түшүнгөнгө, өз өмүрүнүн максатын аңдап сезгенге, өз ден соолугун өз алдынча активдүү калыптандырганга, сактаганга жана бекемдегенге жардам бериш керек.

Сергек жашоо образы – бул жөн эле өздөштүрүлгөн билимдердин суммасы эмес, бул жашоонун стили, ар кандай кырдаалдардагы адекваттуу жүрүм-турум. Балдар үйдө же көчөдө ар кандай кырдаалдарга туш болушат. Ошондуктан башкы милдет ошолордун өз алдынчалыгын жана жоопкерчилигин өнүктүрүү. Биз балдарды эмнеге үйрөтсөк, алар аны реалдуу турмушта колдонушу керек. Өзгөчө көңүлдү сергек жашоо образынын төмөнкү компоненттерине бөлүү абзел:

- дене тарбиясы менен машыгуу, сейилдөө;
- рационалдуу тамактануу, өздүк гигиенанын эрежелерин сактоо; чындалуу, кана уктаганга шарт түзүү;
- бири-бирине жакшы мамиле кылуу, уга билүүнү жана сүйлөөнү үйрөнүү, чынды калптан ажырата билүү;
- курчаган чөйрөгө, табиятка аяр мамиле кылуу;
- медициналык тарбия, врачка өз убагында көрүнүү, ар кандай сунуштарды аткаруу, жыл сайын медициналык кароодон өтүү, бир беткей адистерден (стоматолог, хирург, лор, окулист ж.б);
- «өзүңдү өзүң бүлдүрбө» түшүнүгүн калыптандыруу [119].

Мектепке чейинкиден дени сак инсанды калыптандыруу анын личностун атайын түзүлгөн жана гигиеналуу уюштурулган социалдык чөйрөдө максатка багыттап өнүктүрүү менен дене-бой тарбиясынын өз ара таасирдүү байланышы камсыз кылынганда мүмкүн болот. Ал өзүн-өзү адекваттуу баалоонун, автономдуулуктун, өзүн-өзү башкаруунун өнүгүшүнө көмөк көрсөтөт. Мектепке чейинки курактын ичинде ылайыктуу тарбиялык иште баланын өз ден соолугуна жасаган мамилесинде позитивдүү динамика байкалат. 4төн 7ге чейинки курак балдардын өз ден соолугуна жана дене-бой мүмкүнчүлүктөрүнө аң сезимдүү мамилени калыптандыруунун эң ыңгайлуу мезгили болуп саналат. Баланын өз ден соолугуна карата жаратмандык позициясын калыптандыруунун эң маанилүү өбөлгөсү анда сергек жашоо образына муктаждыктын бар экени болуп эсептелет. Ал бир топ спецификалык шарттарды сактаганда калыптанат, аны В. Г. Алямовская формулировкалаган:

- *баланын гигиеналуу уюштурулган социалдык жашоо чөйрөсү.*
- «Гигиена» деген түшүнүк мында медициналык практикадагыга караганда кеңири трактовкаланат. Мектепке чейинки мекеменин микрочөйрөсү жалаң эле санитардык-гигиеналык талаптарга жооп бербестен, ошондой эле нерв системасынын гигиенасынын, психологиялык коопсуздуктун, социалдык

мамилелердин гигиенасынын талаптарына да жооп бериш керек. Мисалы, балдарды уктаганга убакыт режими боюнча ылайыктуу мезгилде жаткырса эле маанилүү болуп калбайт. Кеп ошонун кантип аткарылганында, жан жыргаткан жакшы уйку кантип камсыз кылынганында. Андан тышкары, балдарга комфорттуулукту алар ойгонгондо камсыз кылуу өтө маанилүү.

– *мектепке чейинки мекемеде атайын окутуучу программанын болушу.* Ал балдардын өзүнө, өз денесине, тегерегиндеги адамдарга аяр мамиле кыла турган көндүмдөр менен өнөкөттөрдүн зарыл комплексине ээ болуусун көздөмөк.

– *өз организми, ден соолугу жана сергек жашоо образы жөнүндөгү түшүнүктөр системасына ээ болуу.* Баланын ден соолукка жана сергек жашоо образына болгон муктаждыгы ошондой эле өзү, өзүнүн дене-бой жана инсандык мүмкүнчүлүктөрү жөнүндөгү, ден соолукка эмне пайда, эмне зыян экендиги жөнүндөгү элес-түшүнүгүнүн негизинде калыптанат. Маселен, тишти жуубаган, гимнастика менен машыкпаган зыян. Бул билимдерди балдар атайын сабактарда алышат.

– *балдардын дене-бой тарбиясын уюштурууда резонанс принцибин ишке ашыруу.* Мунун маңызы мында: балдар өздөрүнүн өсүп бараткан бойкелбет мүмкүнчүлүгүн чексиз көрсөтүү үчүн, чоңдор сан жеткис кырдаалдарды түзүшү керек. Актуалдуу мүмкүнчүлүктөрдү адекваттуу баалап, алардын өсүү келечегин көрүп, бала өзүнүн «келечектеги» образын кура баштайт. Ал аз келгенсип, ал ошол образды сүйө баштайт жана ошол идеалга жетүүгө умтулат. Колдоону сезип, өзүнүн өсүп бараткан мүмкүнчүлүктөрүн көрүп, бала жаңы дене-бойлук жана инсандык жетишкендиктерге умтулат же, психологиялык тил менен айтканда, өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү тарбиялоо жолуна түшөт

[2].

Ушул пландан алганда дене маданиятына машыгуу өзгөчө жемиштүү болуп эсептелет, анткени баланын өзүн өнүктүрүү ишинин натыйжасы көп күттүрбөй көрүнөт. Анын үстүнө, дене-бойду тарбиялоодо бой-келбеттин даяр болуу, бой-келбеттин сапаттык өнүгүү критерийлери балдарга түшүнүктүү, алар умтула турган натыйжалар айдан ачык. Балдар коомчулугунда денебойлук мүмкүнчүлүктөргө карата дайыма тентуштарынын *референттүү* группасы болот, балдар кимди кууп жетиш керек же ашып кетиш керек болгондо ошолорго ориентир жасайт. Резонанс принцибин ишке ашыруу балдар менен ар кандай формадагы дене маданияты боюнча иште гана мүмкүн, бирок өзгөчө эффектүүлөрү спорттук мелдештер, дене маданиятындагы эс алуулар-зечёттор, дене маданияты боюнча майрамдар, мындагы шарт – балдардын жетишкендиктери протоколдонушу керек. Мындай протоколдордон жалаң эле чоңдор эмес, балдар да өздөрүнүн өнүгүү динамикасын көрө алгандай болсун.

Ден соолукту калыптандыруу – бир катар факторлор менен жөнгө салынуучу процесс; алардын негизгилери – адам жашоосунун образы же курчаган чөйрөнүн абалы. Жашоо образы үч категорияны камтыйт: жашоонун деңгээли, жашоонун сапаты жана жашоонун стили. Бүгүнкү күндөгү өзгөчө курч проблема: коомдо оорууга салыштырганда ден соолук приоритети калыптанышы керек. Бул приоритет ден соолуктун бала кезден жадыга сиңирилген маданияты аркылуу калыптана алат.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча жүргүзүлгөн эксперименталдык иште биз мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарынын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды ачтык. Илимий адабияттарда «шарт» термини кырдаалдардын бар экени катары аныкталат, алар көздөгөн максатка жетүүгө көмөк көрсөтөт. Педагогикалык технологиялар, өз кезегинде, педагогикалык таасир берүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатууга багытталган «иш-чаралар комплекси», ошондой эле педагогикалык процесстердин жүрүшүнө таасир тийгизүүчү

тышкы кырдаалдар дегенди билдирет. Аны педагог конкреттүү натыйжага жетиш үчүн атайылап конструкциялаган [85]. МББМда ден соолукту чыңдоонун эффективдүүлүгүн жогорулатуу көптөгөн кырдаалдар менен шартталат, ошолордун ичинен педагогдор менен ата-энелердин компетенттүүлүгүн өстүрүүгө, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун эффективдүүлүгүн жогорулатууга максималдуу көмөк көрсөтөт. Илимий адабияттарды анализдеп отуруп, биз педагогикалык технологияларды эки группага бөлдүк, алар биз карап жаткан педагогикалык жана психологиялык проблемаларды чечкенге көмөк көрсөтөт.

Педагогикалык шарттарга биз төмөнкүлөрдү киргиздик: сейрек жашоо образынын принциптерине негизделген программаларды иштеп чыгуу жана колдонуу; педагогикалык технологиялардын интеграциясы; индивидуалдуу жана дифференцияланган мамиле; балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөткөн, окутуунун оюндук жана активдүү формасына негизделген педагогикалык технологиялар.

Педагогикалык технологиялар жетишерлик дем алууну жана уйкуну, гигиенаны, туура тамактанууну, дене-бойлук активдүүлүктү камтыган сергек жашоо образынын принциптерине негизделиш керек. Программа балдардын бой-келбетин, сергек жашоо образы менен гигиенанын көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган ар түрдүү активдүүлүктү алдын-ала караштырганы ылайыктуу.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун эффективдүү чыңдоонун *биринчи педагогикалык шарты* педагогикалык процесске илимий жактан негизделген ден соолукту бакубаттантуучу программаны иштеп чыгуу жана киргизүү болуп эсептелет. Анда мектепке чейинки курактагы балдарды гармониялуу өнүктүрүү үчүн атайын көнүгүүлөр комплекси каралган. Программаны иштеп чыгуу пландоону талап кылат: «дене-бой көнүгүүлөрүн жана ыкмаларын бөлүштүрүү, убаакыттын белгилүү бир бөлүгүндө сергек

жашоо образын калыптандыруу боюнча ишти ар кандай формаларда өткөрүү» [85]. Педагог пландаштырууда негизги кыймылдарды өздөштүрүүгө көмөк көрсөтүүчү көнүгүүлөр системасын тыкан ойлонуштурат. Программага сабактын ар кандай формалары белгиленди: эртең мененки гимнастика, кыймылдуу оюндар, физкультминуткалар, дене тарбия сабактары, балдардын өз алдынча кыймылдуу ишмердиги. Мектепке чейинки курактагы балдардын улууларынын ден соолугун чыңдоо маселесин эффективдүү чечүү үчүн окутуунун индивидуалдуу жана группалык ыкмасы пайдаланылды. Ар бир курактык группада дене-бой көнүгүүлөрүнө үйрөтүүнүн белгилүү бир спецификасы болот. Мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактары үчүн создук методдордун, салыштыруунун, ой жүгүртүүнүн, анализдөөнүн жардамы аркылуу үйрөтүүгө чоң маани берилет. Көнүгүүнү түшүндүргөндөн кийин, мектепке чейинки курактагы балдар алган билимдерин бекемдеш үчүн дароо аны аткарганга киришет. Көнүгүүлөрдү аткарууга кызыккандарын колдоо үчүн көнүгүүлөрдү мелдештик формада өткөрүүнү пайдаланууга, сабактын шарттарын өз алдынча уюштурууга жол берилет. Сабактардын музыка менен коштолушу мектепке чейинки курактагы балдарга аткарылган көнүгүүлөрдүн темпин жана ритмин жеңил өздөштүргөнгө мүмкүнчүлүк берет. Ден соолуктун бүтүндөй, бой-келбеттин жекече абалынын биринчи диагностикасын, окутуу үчүн группа топтоону ДФКнын инструктору врач менен бирге өткөрөт. Көнүгүүлөрдүн комплексин ошолор түзөт (бой-келбеттин жана диагноздун бузулушуна байланыштуу). Мектепке чейинки курактагы балдардан улуураактары үчүн дене-бой көнүгүүлөрүн тандоо жалаң эле бойкелбеттин бузулушун профилактикалоого айланчыктабай, гармониялуу өнүгүүгө, психофизикалык сапатты бакубаттантууга жана өркүндөтүүгө, анын ишке жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга ориентирленет.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун эффективдүү чыңдоонун *экинчи педагогикалык шарты* педагогикалык технологияларды

интеграциялоо болуп эсептелет. Балдардын ден соолугун чыңдоонун педагогикалык технологиялары жалпы билим берүү процессине интеграцияланышы абзел. Алар башка предметтик тармактар менен байланышта болушу жана башка педагогикалык методдор жана ыкмалар менен өз ара аракеттениши керек.

Дайыма жаңылануу жана өнүгүү. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялар жаңыланууга жана өнүгүүгө такай туш болуп турганы жакшы. Бул методикалар менен ыкмаларды өзгөрүлгөн керектөөлөргө жана балдардын ден соолугу тармагындагы жаңы илимий изилдөөлөргө адаптациялаганга мүмкүнчүлүк берет. Мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги 5-6 жашар балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялардын интеграциясы деген балдардын социалдык, психологиялык жана дене-бойлук сак-саламаттыгына активдүү таасир берүү максатында билим берүү практикасына ар кандай методдорду, ыкмаларды жана каражаттарды кошуу процессин билдирет.

Дене-бойлук активдүүлүктүн интеграциясы. Балдарга дене-бойлук активдүүлүк үчүн ар кандай мүмкүнчүлүктөр берилет. Алар оюндар, спорттук сабактар, таза абада машыгуу. Педагогикалык технологиялар дене маданияты майрамдарын, спорттук мелдештерди жана дене маданияты багытындагы жекече сабактарды уюштурууну камтыйт.

Туура тамактануу интеграциясы. Педагогикалык технологиялар балдарга туура тамактануунун негиздерин үйрөтүүнү, МББМда бакубат тамактанууну уюштурууну жана балдарды даамдуу тамак даярдаганга катышууга тартууну да камтыйт. Интеграциянын алкагында ар кандай ишчараларды, мисалы, жемиштер жана жашылчалар менен таанышууну, салаттарды же майрамдык тамактарды жасоону уюштура билет.

Гигиенанын жана ден соолукту сактоочу көндүмдөрдүн интеграциясы. Балдар колду жууп-тазалоо, тиштерди тазалоо, өздүк гигиенанын предметтерин

туура пайдалануу сыяктуу гигиенанын негиздерин үйрөнүшөт. Педагогикалык технологияларга оюндук кырдаалдарды уюштуруу, туура аракеттерди моделдөө жана өз ден соолугу жөнүндө кам көрүү адаттарын акырындап калыптандыруу да кирет.

Психологиялык колдоо интеграциясы. Педагогикалык технологиялар саксаламат психологиялык чөйрөнү түзүүнү караштырат, анда балдар өз эмоциясын туюндура алышат, эмоционалдык көндүмдөрүн өнүктүрүшөт жана башка бирөөлөр менен алакалашканды үйрөнүшөт. Балдарга пикир алышуу, командада ойноо жана конфликттик кырдаалдардан чыгуу мүмкүнчүлүгү берилет.

Экологиялык тарбиянын интеграциясы. Педагогикалык технологияларга балдардын курчаган чөйрө жөнүндө камкордук көрүүсүн калыптандыруу, экологиялык аң сезимди өнүктүрүү жана экологиялык жоопкерчиликти сезген жүрүм-турум көндүмдөрүн үйрөтүү да кирет. Мында балдар таштандыны сорттогонго, көчөт отургузганга, жаратылышка экскурсияга чыкканга жана башка экологиялык иш-чараларга катыша алышат.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун эффективдүү чыңдоонун үчүнчү педагогикалык шарты индивидуалдуу жана дифференциялуу ыкма болуп эсептелет. Педагог ар бир баланын жекече өзгөчөлүгүн жана анын ден соолугунун абалын эске алышы керек. Сабактарды пландоо жана аткаруу конкреттүү балага, анын дене-боюн жана эмоционалдык абалын эске алуу менен адаптацияланууга тийиш.

Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде (МББМ) 5-6 жаштагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануудагы индивидуалдуу жана дифференциалдуу ыкма деген ар бир баланын жеке керектөөлөрүн, жөндөмдөрүн жана өзгөчөлүктөрүн эсепке алууга багытталган методологияны билдирет.

Индивидуалдуу ыкмада ар бир баланын жекече өзгөчөлүгүн эске алуу, анын дене-бойлук жана психологиялык өнүгүшүн, ошондой эле анын керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын эсепке алуу божомолдолот. Индивидуалдуу ыкмага негизделген педагогикалык технологиялар билим берүү материалдарын, методдорун жана тапшырмаларын ар бир баланын мүмкүнчүлүгүнө жана деңгээлине жараша адаптациялоого жол берет. Педагог баланын ден соолугу жана өнүгүшү үчүн кайсы ыкмалар жана методдор көбүрөөк эффективдүү экенин аныкташ үчүн ар бир баланын өнүгүшүнө жекече байкоо жана баалоо жүргүзөт.

Дифференциалдуу ыкма балдардын жекече керектөөлөрүн жана артыкчылык берүүлөрүн эске алган окутуунун жана активдүүлүктүн ар кандай варианттарын көрсөтүүнү талап кылат. Дифференсациялоого негизделген педагогикалык технологиялар ар бир балага анын мүмкүнчүлүктөрүнө жана керектөөлөрүнө ылайык келген колдоонун жана иштин ар кандай формаларын, татаалдыгы ар кандай деңгээлдеги тапшырмаларды сунуш кылат. Бул ар бир балага өз темпинде өнүккөнгө, ден соолугун чыңдоодо ийгиликтерге жетишкенге мүмкүнчүлүк берет.

Индивидуалдуу жана дифференцияланган ыкма жекече сабактарды атайын программалар менен методикаларды, ылайыкташтырылгандарды жана материалдарды, ошондой эле ар бир баланын ден соолугун чыңдоонун максималдуу эффективдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн ата-энелер жана адистер менен жекече консультацияларды пайдалана алат.

МББМдагы 5-6 жашар балдардын ден соолугун чыңдоо үчүн жекече жана дифференцияланган ыкманы пайдаланууда педагог төмөнкү педагогикалык технологияларды колдонушу ыктымал:

1. *Сабактардын жекече планы.* Педагог ар бир баланын дене-бой активдүүлүгү, тамактануусу, гигиенасы жана ден соолугунун башка аспектери тармагындагы өзгөчөлүктөрүн жана керектөөлөрүн эске алып, сабактардын жеке

пландарын иштеп чыгат. Сабактардын планына ден соолукту чыңдоого жана конкреттүү көндүмдөрдү өнүктүрүүгө багытталган сабактар, оюндар жана жекече көнүгүүлөр киргизилиши мүмкүн.

2. *Дифференциацияланган группалык сабактар.* Группалык сабактардын алкагында педагог ар бир баланын жөндөмдүүлүгүн жана даярдык деңгээлин эске алуу менен, активдүүлүктөрдүн жана сабактардын ар кандай варианттарын сунуш кыла алат. Айрым балдарга кошумча колдоо же индивидуалдуу коррекция талап кылынышы мүмкүн, ал эми калгандары татаалыраак тапшырмаларга даяр боло алышат.

3. *Индивидуалдуу консультация берүү жана колдоо.* Педагог ар бир баланын өнүгүү өзгөчөлүгүн жана ден соолугун талкуулап, ата-энелер менен жекече консультация өткөрө алат. Ушундай консультациялардын жүрүшүндө педагог ата-энелерге өз балдарынын ден соолугун чыңдоого жана колдоого жардам беришсин деп, аракет кылуунун индивидуалдуу планын, кеңештерин, көрсөтмөлөрүн сунуш кылат.

Мектепке чейинки курактагы балдардын *ден соолугун эффективдүү чыңдоонун төртүнчү педагогикалык шарты* окутуунун активдүү жана оюндук формасына негизделген педагогикалык технологиялар болуп эсептелет, алар балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөтөт. Дене-бой көнүгүүлөрүн, спорттук оюндарды, таза абада эс алууну, ар кандай кыймылдык активдүүлүктөрдү уюштуруу балдарга дене-бой көндүмдөрүн өстүрүүгө жана өз ден соолугун бапестеп күткөнгө мүмкүнчүлүк берет.

Окутуунун оюндук формаларын жана методдорун колдонуу. 5-6 жаштагы балдар оюндук ишмердикке өтө куштар келишет. Ошондуктан педагогикалык технологиялар баланы дене-бойлук активдүүлүккө, туура тамактанууга жана жосундуу өнөкөттөргө мотивациялаган оюндук элементтерди камтышы керек.

Окутуунун оюндук жана активдүү формасы – бул балдарды окутуу жана өнүктүрүү үчүн интерактивдүү тапшырмаларды, дене-бой активдүүлүгүн жана

оюндарды пайдаланууга негизделген методология. Педагогикалык технологияларды, мектепке чейинки билим берүүдө окутуунун бул формасын 5-6 жаш курагындагы балдардын ден соолугун чыңдоо үчүн пайдаланса болот.

Окутуунун оюндук формасы оюндарды, ролдук оюндарды, оюндук кырдаалдарды жана тапшырмаларды камтыйт. Алар дене-бой көндүмдөрүн, кыймылдарды координациялоону, балдардын ийкемдүүлүгүн жана күчүн өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт. Бул оюндарга дене-бой көнүгүүлөрү, эстафеталар, спорттук оюндар жана башка активдүүлүктөр кирет, алар мотордук көндүмдөрдү жана дене-бойдун чыдамкайлыгын өнүктүрүүгө жардам берет.

Окутуунун активдүү формасы балдардын активдүү катышуусун талап кылган интерактивдүү тапшырмаларды жана көнүгүүлөрдү пайдаланууну божомолдойт. Бул көздүн жана колдун координациясын өнүктүрүүчү көнүгүүлөр, логикалык ойломду жана проблеманы чечүүнү өнүктүрүүчү оюндар, ошондой эле көңүлдү жана координацияны өнүктүрүүчү тапшырмалар болушу мүмкүн. Балдар окутуп үйрөтүүчү тапшырмаларга активдүү катышуу үчүн интерактивдүү доскаларды, компьютердик программаларды, планшеттерди жана ушулар сыяктуу башка каражаттарды пайдалана алышат.

Окутуунун мындай методдору балдардын жалаң эле дене-бойлук ден соолугун чыңдоого жардам бербестен, ошондой эле алардын акыл жөндөмдүүлүгүнө, координациясын жакшыртканга, социалдык көндүмдөрүнө, жалпы өнүгүүсүнө көмөк көрсөтөт. Алар ошондой эле сергек жашоо образын калыптандырганга, балалыгы башталгандан тартып дене-бой активдүүлүгүнө кызыгуусун ойготконго жардам берет.

Мектепке чейинки мекемелердеги, жашы 5-бдагы балдардын ден соолугун чыңдоочу окутуунун активдүү жана оюндук формасын пайдалануу процессинде педагогикалык технологиялар билим берүү программаларынын ар кандай аспектилерине кошулушу мүмкүн. Төмөндө биз өзүбүздүн изилдөөбүздүн

жүрүшүндө пайдаланылган конкреттүү активдүүлүктөрдүн жана ыкмалардын айрым мисалдарын келтиребиз.

Дене-бой активдүүлүгү. Оюндар жана дене-бой көнүгүүлөрү күн тартибине күн сайын киргизилди. Бул координацияны, ийкемдүүлүктү жана күчтү өнүктүрүүчү жөнөкөй көнүгүүлөр, топ менен ойноо, эстафета, тоскоолдуктар ж.б. Балдар командалык оюндарга катыша алышат, анда аларга бири-бири менен кызматташууга өз ара аракеттенүүгө туура келет.

Моториканы өнүктүрүү. Колдун моторикасын чындоо жана майда моториканы өнүктүрүү үчүн балдарга сүрөт тартуу, чаптоо, пазлдарды чогултуу, конструктор менен ойноо жана башка тапшырмалар сунушталган. Педагогикалык технологиялардын интерактивдүү доска же планшеттер интерактивдүү тапшырмаларды берүү үчүн пайдаланылганга жардам берди, алар моториканы жана координацияны өнүктүрөт.

Сергек жашоо образы. Балдар сергек жашоо образынын негиздери менен оюндар жана интерактивдүү сабактар аркылуу таанышкан. Алар туура тамактануу, гигиена, дене-бой активдүүлүгү жана коопсуздукту сактоо жөнүндө билип калышты. Педагогикалык технологиялар видеолорду, презентацияларды же анимацияларды көрсөтүү үчүн пайдаланылды. Алар балдарга сергек жашоо образынын маанилүүлүгүн түшүнгөнгө жардам берет.

Ролдук оюндар. Ролдук оюндар балдардын социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүсүнө жардам берүү, аларды эмоционалдык интеллектин негизин окутуу үчүн уюштурулган. Врач, өрт өчүрүүчү, мугалим болуп ойноо аркылуу балдар белгилүү бир кесиптин маанисин түшүнөт, бири-бири менен эриш-аркак мамиле кылганды үйрөнөт.

Интерактивдүү билим берүүчү программалар. Педагогикалык технологиялардын окутуучу программа жана тиркеме сыяктуулары балдарды ден соолук, дене-бой активдүүлүгү жөнүндө окутуу үчүн пайдаланылган. Бул программалар интерактивдүү көнүгүүлөрдү, оюндарды, викториналарды жана

тапшырмаларды сунуштай алышты, алар балдарга сергек жашоо образынын жана туура тамактануунун маанисин түшүнүүгө жардам берет.

Коопсуздук боюнча интерактивдүү сабактар. Педагогикалык технологиялар коопсуздук боюнча интерактивдүү сабактарды өткөрүү үчүн пайдаланылды. Балдар оюн аянтчаларында коопсуздуктун негиздерин, жолдо жүрүү эрежелерин, өрт коопсуздугунун эрежелерин жана өздөрүнүн күндөлүк турмушундагы коопсуздуктун башка дагы маанилүү аспектерин үйрөнө алышты.

Окутуунун оюндук жана активдүүлүк формасы педагогикалык технологияларды пайдаланганда балдардын билим берүү процессине катышуусуна көмөк көрсөтөт жана аны өзүнө көбүрөөк тартып, кызыктуу кылат. Ал балдарга жалаң эле билим алганга эмес, ошондой эле өздөрүнүн дене-бойлук жана социалдык көндүмдөрүн өнүктүргөнгө, сергек жашоо образын калыптандырганга жана дене-бой активдүүлүгүнө мамилени жакшыртканга мүмкүнчүлүк берет.

2.3. Балдардын ден соолугун чындоочу педагогикалык технологияларды пайдалануунун модели

Мектепке чейинки курактагы балдардын туруктуу ден соолугун калыптандырууда биз бул иште ар түрдүү ыкмаларга кайрылуу зарылчылыгын ачтык. Ошолордун ичиндегилер – системдик, баалуулуктук, структуралукфункционалдык жана башка ыкмалар. Педагогиканын эсебинде билим берүү – бул атайын уюштурулган жана кылдат ойлонулган жашоо ишмердигинин чөйрөсү, ал инсандык жана коомдук баалуулугу терең менталдык сапаттарды байытып жана бекемдеп, муундан муунга берет эле же, тескерисинче, кереги жок деген көз караш менен инсандын дагы, жалпы коомдун дагы менталдык мүнөздөмөлөрүн, тиешелүү критерийлер системасын оңдоп-түзөйт эле. Ушуга байланыштуу мектепке чейинки билим берүү программасында

кыргыз билим берүүсү, эгерде ал жаңы типтеги билим берүү системасын жаратууга жөндөмдүү болсо, эффективдүү болору белгиленет. Мектепке чейинки билим берүү руханий маданий умтулууларды, максат көздөөлөрдү, андап түшүнгөн ниеттерди жана мотивацияларды өнүктүрүүнүн биринчи зонасы болуш керек, ал бизди мектепке чейинки курактагы балдардын туруктуу ден соолугун калыптандыруу аспектисинин социомаданий негиздерин өнүктүрүүгө жана кайра түзүүнүн жаңы приоритеттерин издөөгө түртсүн. Биз илимий булактардан акыркы жылдары нравалык өнүктүрүүчү (В. В. Давыдов), системдик-ишмердиктик (В. В. Краевский, Н. В. Кузьмина), инсандын социомаданий чөйрөсүн калыптандыруу модели (Б. С. Гершунский, В. А. Сластенин) сыяктуу билим берүү чөйрөлөрүнүн моделдери түзүлүп жатканын билебиз. Билим берүү чөйрөлөрүнүн моделдерин түзүү ыкмаларынын айырмачылыктарына карабай, окумуштуулар интеграция принцибин айрым локалдык чөйрөлөрдүн, ишмердиктердин, мейкиндиктердин жана субъективдүү өз ара аракеттердин бириктирүүчү элементи катары аныкташат.

Япон окумуштуусу Т. Сакамото дидактикалык моделдөөлөрдүн ыкмаларын иликтептир. Ал бир топ практикалык көнүгүүлөрдү, ошолорго кошуп ойломду моделдөөнү, «ролдук оюндарды», «имитациялык ролдук моделдөөнү» ж.б. иштеп чыккан. Мындай көнүгүүлөр мектепке чейинки мекемелерде келечектеги педагогикалык процесстерди аң сезимдүүрөөк түзгөнгө жардам берет. Бирок ушул сунуштардын баары түздөн-түз педагогдорго адрестелбестен, ар бир маселе боюнча мектепке чейинки курактагы балдарды окутуу программаларынын өзүнчө технологияларын иштеп чыккан адистерге адрестелген. Мугалимдер менен тарбиячыларга аларды так ишке ашыруу сунушталат. Биз болсо ушул проблема боюнча сапаттуу жаңы ыкманы сунуш кылабыз: педагогикалык ишмердикке бөлүнгөн технологиялык аракеттердин негизинде педагогдорду окутуунун методикасын ден соолукту сактоону билгендей кылып куруп, ар бир педагог ушул технологияны балдардын

өнүгүү деңгээлин эске алуу менен колдонуп, өзүнүн ден соолукту сактоочу уникалдуу системасын түзгөндөй болсун.

Мектепке чейинки билим берүүнүн муктаждыгы менен балдардын жана алардын ата-энелеринин туруктуу ден соолукту орун алдырсак деген муктаждыгын калыптандыруу технологиясынын эффективдүүлүгүн жогорулатуу зарылдыгынын ортосунда карама-каршылыктын бар экенин теориялык изилдөөлөр көрсөттү. Бул, ден соолукту сактоо аспектисинде, мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын жогорулатуу шарттарын ачып берүү проблемасын актуалдаштырат.

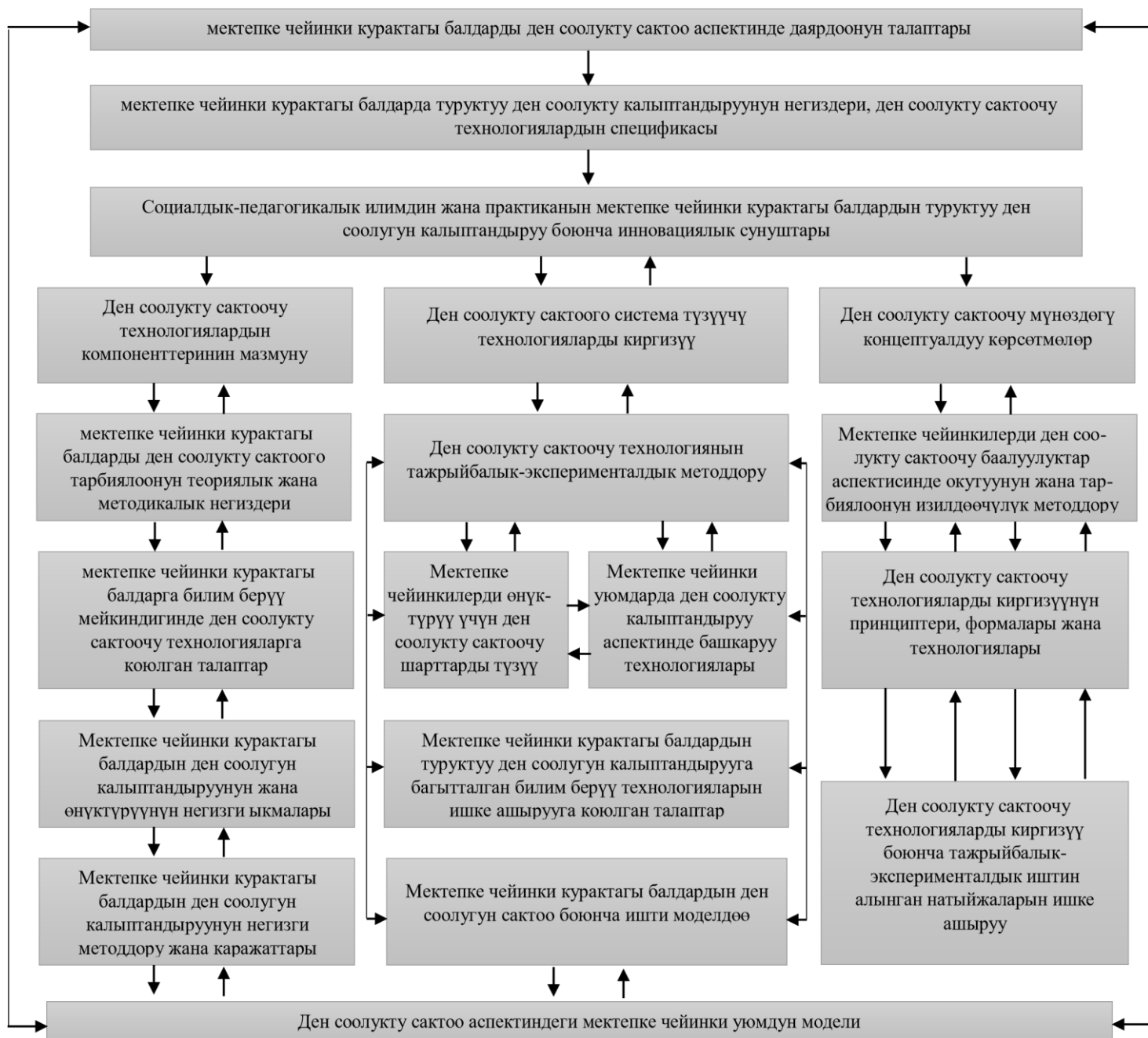
Биздин изилдөөбүздүн жүрүшүндө ушул проблемага олуттуу теориялык маани берүүнүн жоктугу, ошонун айынан педагог пайдалана турган методикалык багаждын жардылыгы аныкталып, ал бизди мектепке чейинки мекеме кызматкеринин туруктуу ден соолукту калыптандыруу боюнча ишмердик менен балдарды даярдоонун бүтүндөй системасынын бир бөлүгү катарындагы өз ара аракетинин илимий-теориялык өзөгүн негиздөөгө багыттады. Бул бизге ошондой эле жалпы билим берүүчү мектептердин билим берүү – өнүктүрүү мейкиндигинде ден соолукту андан ары сактоого мектепке чейинки курактагы балдарды даярдоонун бүтүндөй системасын аныктоо жана конструкциялоо үчүн да, тарбиялык иштин практикасы үчүн да теориялык ориентир берди.

Социопедагогикалык теория жана практика идеялардын, концепциялардын, билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын туруктуу ден соолугун калыптандыруу моделдеринин бай фондун топтогон, аларды ден соолукту сактоочу ишмердиктин ар түрдүү формаларына киргизүүгө шарттарды түзүү тажрыйбасы иштеп чыккан.

Биздин милдет окутуу системасын жана педагогдор менен мектепке чейинки курактагы балдарды тарбиялоону ден соолук маданиятын социомаданий аспектке калыптандыруу планы менен оңдоп-түзөө жана билим

берүү-тарбиялоо процессинин катышуучуларынын активдүүлүгүн илимий өнүктүрүү. Ата-энелердин, мектепке чейинки уюмдардын педагогикалык курамынын балдарды өнүктүрүүдөгү активдүүлүгү алардын мүмкүнчүлүктөрүн, жаңы ден соолук чыгармачылыгына муктаждыгын өнүктүрүүнү камсыз кылат. Жалпы билим берүүчү мектепте мектепке чейинки курактагы балдарды сергек жашоо образын карманууга даярдоо – бул социомаданий өнүгүүнү, аларды пландоону, прогноздоону, долбоорлоону жана нормалаштырууну башкаруунун нравалык-интеллектуалдык функциясын ишке ашыруу. Жаңы мезгил тарбиянын жана билим берүүнүн жаңы парадигмаларын, жаңы изилдөө программаларын жана ойлом стилине тиешелүү өзгөрүүлөрдү жаратат. Жаңыча ойлоону алдыңкы планга жалпы адамзаттык баалуулуктарды чыгарат, ал коомду дени сак муун менен камсыз кылууну көздөйт. Ден соолук маданиятын калыптандыруу дүйнөлүк социопедагогикалык тажрыйбаны өздөштүрүүнү талап кылат, ал эми социалдык педагогика жана психология салыштырма педагогиканын белгилерин алыш керек. Педагогикага, психологияга, социологияга, медицинага жана башка илимдерге карата колдонгондо, жалпы объект жогорку нравалык ден соолукту коргоочу сапаттар менен адамдын өз ара байланышы болот.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча биз жүргүзгөн эксперименталдык иш бизди белгилүү бир моделди түзүүгө, атап айтканда, билим берүүнү өнүктүрүүчү мейкиндикте мектепке чейинки курактагы балдардын туруктуу ден соолугун калыптандыруу моделине алып келди. Андай модель төмөндө, №4 схемада көрсөтүлдү.

Билим берүүчү-өнүгүүчү мейкиндикте мектепке чейинки курактагы балдардын туруктуу ден соолугун калыптандыруунун модели. мектепке чейинки курактагы балдардын өнүктүрүүчү билим берүү чөйрөсүндө туруктуу ден соолугун калыптандыруу моделинин структурасы төмөнкүдөй болот.

<i>Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоодо педагогикалык технологияларды пайдалануу модели</i>	
	Сыпаттоо
Максатты жана керектөөнү аныктоо	Балдардын максатын жана керектөөсүн аныктоо, ошол максаттарга жетүү үчүн пайдаланыла турган технологияларды жана методдорду аныктоо.
Сабактардын планын иштеп чыгуу	Өзүнө көнүгүүлөрдү жана оюндарды камтыган сабактын планын иштеп чыгуу, алар балдарга ден соолугун чыңдоого жана керектүү көндүмдөрдү өнүктүрүүсүнө жардам берет.
Сабактарды өтүү	Мурдагы этапта тандалып алынган ыкмаларды жана методдорду пайдаланып, сабакты планга ылайык өткөрүү.
Натыйжаларды баалоо	Сабактардын натыйжаларын баалоо жана алардын биринчи этапта белгиленген максаттарга канчалык ылайык келерин аныктоо.
Пландарды жана методдорду оңдоп-түзөө	Эгерде зарыл болсо, жакшы натыйжаларга жетиш үчүн планга жана методдорго өзгөртүү киргизүү.
Процесстерди кайталоо	Каалаган натыйжага жетпейинче планды жана методдорду оңдоп-түзөп, натыйжаларды баалап, процессти кайра-кайра кайталоо

Ал мектепке чейинки курактагы балдарды ден соолукту сактоо аспектисинде даярдоону талап кылуу менен башталат. Талап кылуулар ден соолукту технологиялардын спецификасын аныктоого, мектепке чейинки курактагы балдардын туруктуу ден соолугун калыптандыруунун негизине өтөт. Мында мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун калыптандыруу боюнча социалдык-педагогикалык илимдин жана практиканын инновациялык

сунуштары милдеттүү түрдө эсепке алынат. Туруктуу ден соолукту калыптандыруунун негиздерине биз ден соолукту сактоо мүнөзүндөгү концептуалдык көрсөтмөлөрдү эсепке алуу менен, ден соолукту сактоонун система түзүүчү билимдерин жана технологияларын киргизүүнү, ден соолукту сактоочу технологиялардын компоненттеринин мазмунун кошобуз. Ден соолукту сактоочу технологиялардын компоненттеринин мазмуну мектепке чейинки курактагы балдарды ден соолукту сактоого тарбиялоонун теориялары менен методикаларынын негизин эсепке алуу менен тандалат, алар мектепке чейинки курактагы балдарга билим берүү мейкиндигиндеги ден соолукту сактоочу технологиялардын учурдагы талаптары менен корреляциялайт.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун негизинде ден соолукту сактоо боюнча ишти моделдөө жүргүзүлөт, мектепке чейинки уюмдун ден соолукту сактоо аспектисинде иштөө модели курулат.

Биз жогоруда сыпаттаган моделдерден башка да ден соолукту сактоо мүнөзүндөгү көрсөтмөлөрдү калыптандырган бир катар концептуалдуу моделдер бар. Маселен, Э. Чарлтон беш концептуалдык моделдерди бөлүп көрсөтөт, ошолор боюнча профилактикалык программалар курулат: медициналык билим берүүчү, саясий моделдер, «өзүн-өзү күчөтүү модели» жана «ден соолуктун жыргалчылыгына аракет модели». Ушул моделдердин айрымдарын диссертациябызда карадык.

Медициналык модель окуп жаткандарга маалымдоо иретинде курулат жана жалаң когнитивдүү болуп саналат. Ал божомолдойт, эгерде адам жүрүмтурумдун белгилүү бир стилинин ден соолук үчүн коркунучтуулугу жөнүндө билсе, ал мындай жүрүм-турумга тескери мамиле кыла баштайт жана андан карманат. Мындай моделдин эффективдүүлүгүнүн өтө төмөн экенин чет өлкөлүк адистер белгилешет. Адамдын жүрүм-турумун аныктоого өтө көп факторлор катышат, бирок мындай маалымат чын эле чечим кабыл алуу үчүн

негиз катары зарыл, ошентсе да ал индивиддин жүрүм-турумун реалдуу өзгөрткөнгө чамасы жете бербейт.

Саясий модель билим берүүгө салыштырганда алдыга жасалган кадам, өзүнө сейрек жашоо образынын турукташына көмөк берет. Кээде, ден соолуктун көз карашы боюнча, туура чечим кабыл алууга жардам берүү үчүн тышкы шартты өзгөртүү талап кылынат. Мыйзамдык өзгөртүүлөрдү колдоо, тамак-ашка субсидиялар жана дагы башка чаралар рационалдуу жашоо образына түрткү берүүчү күн көрүү чөйрөсүн жаратканга жардам берет. Эгерде медициналык модель берген туура маалыматты, билим берүү моделинин алкагында өнүктүрүлгөн чечимдерди кабыл алуу көндүмдөрүн жана саясий модель камсыз кыла турган тегеректегилердин сергек жашоо образын колдоосун бириктирсе, өзүн-өзү күчөтүү модели пайда болот.

1997-жылы К. Тоунс *өзүн-өзү күчөтүү* жана ден соолуктун жыргалчылыгына аракет моделдерин иштеп чыккан. Бул адамдын жүрүмтурумунун өз ден соолугуна таасирин тийгизген факторлорду эске алган реалисттик модель. Бул моделде адам туш болгон бардык социалдык жана психологиялык таасирлер чагылдырылган жана аң сезимге адрестелген ден соолукка окутуучу система сунушталган. Аң сезим тарбиялоо менен түздөн-түз байланышкан, анын максаты өзүбүздүн ден соолугубузга аяр мамиле зарыл деген ишенимди калыптандыруу, ден соолукту коргоо жана өркүндөтүү боюнча өз алдынча билим алууну камсыз кылуу.

Бирок ден соолукту сактоого багытталган программаларды практикада колдонуу боюнча иш өтө эле кыйын. Анын негизги себеби – социомаданий аспекттеги кескин айырмачылыктар, идеологиянын дал келбегендиги, полимаданий мектептеги менталитеттин ар түрдүүлүгү. Проблеманын социалдык маанилүүлүгү, жаңы маалыматтык мейкиндикте билим берүүнүн сапатын ден соолукту сактоо аспектисинде жогорулатуу анын өз убагында жана максатка ылайыктуу изилденгенин аныктайт. Азыркы теория жана практика

карама-каршылыктардын бар экенин, алар илимий жана практикалык жактан чечилиш керек экенин көрсөтүп жатат. Окуп жаткандардын туруктуу ден соолугун калыптандыруу проблемасы көбүнчө сапаттык анализ методдорунун негизинде каралат, ал практикага киргизгенге ылайыктуу сунуш бергенге жол ачат. Биздин изилдөөлөр көрсөткөндөй, окуучуларды окутуу жана тарбиялоо механизмдерин радикалдуу өзгөртүүнү камсыз кылган, ден соолук маселелериндеги инновацияларды ишке ашырган, тарбиялануучунун колго тийген маалыматты кабыл алуу жана ден соолукту сактоочу ишмердикти практикада ишке ашыруу ниетин мүнөздөгөн психологиялык феномен жана көрсөтмө менен байланышат. Ушуга байланыштуу социалдык педагогдор менен психологдордун, методисттердин ден соолукту сактоочу активдүү ишмердиги коомдун келбет-бой жана нравалык жактан дени сак муунду тарбиялоо муктаждыгы, мотиви жана социалдык заказы менен стимулданат жана ишке ашырылат.

Бул муктаждыктарды дүйнөнүн картинасын бүгүнкү күндүн парадигмасынын стилинде түшүнүүгө, эң жаңы илимий-педагогикалык ойлоо стилинин белгилерин баамдоого жана ошонун чегинде жеке өзүнүн жүрүмтурум стилине багыттоо керек.

Изилдөөнүн этаптары жана базасы: изилдөө муниципалдык мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын базасында, Бишкек шаарындагы №172 балдар бакчасында 2019-2023-жж. жүргүзүлдү. Биринчи аналитикалык этапта (2019-2020-жж.) изилдөө проблемасы боюнча нормативдик жана окуупрограммалык документацияларга, окуу-методикалык жана илимий адабияттарга анализ жүргүзүлдү, анын мектепке чейинки билим берүү теориясында жана практикасында иштелип чыгуу даражасы аныкталды; изилдөө аппараты такталды.

Экинчи этапта мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо, эксперименталдык этапта (2021-2022-жж.) реалдуу билим берүү

процессинин шартында теориялык негиздөө жана моделди конструкциялоо жүргүзүлдү. Бул этапта сунушталган методикалык инструментарийди эксперименталдык текшерүү ишке ашырылды; эксперименталдык иштин маалыматтары жалпыланды, анын натыйжалары жарыяланды.

Үчүнчү, жалпылоочу, этапта (2021-2023-жж.) мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун маалыматтары статистикалык иштеп чыгуудан өттү жана теориялык жалпылоо жүргүзүлдү.

Эксперименталдык иш: басып жарыялоо даярдыгы ишке ашты, оңдоптүзөөлөр киргизилди жана диссертациялык иш даярдалды.

Экинчи бап боюнча тыянак

Ошентип, бала алган билими жана өзү, өзүнүн ден соолугу, дене маданияты, жашоодогу коопсуздугу жөнүндөгү элес-түшүнүгү ден соолукту сактоонун жана чыңдоонун ыктарын тапканга мүмкүнчүлүк берет. Үйрөнүп алган көндүмдөрү сергек жашоо образын түшүнүп тандаганга жардам берет. Алган тажрыйбасы бөөдө кырсыктардан сак болгонду үйрөтөт. В. А. Сухомлинский жазган: «Мен кайра-кайра кайталагандан коркпойм: ден соолук жөнүндө камкордук – бул тарбиячылардын эң маанилүү эмгеги. Балдардын жайдарылыгына, жигерине алардын рухий турмушу, дүйнөгө көз карашы, акылынын өсүшү, билиминин бекемдиги өз күчүнө ишенүүсү көз каранды». Ден соолукту калыптандыруу – бир катар факторлор менен жөнгө салынуучу процесс, ошолордун негизгилери – адамдын жашоо образы же айлана-чөйрөнүн абалы. Жашоо образы үч категориядан турат: жашоонун деңгээли, жашоонун сапаты жана жашоонун стили. Бүгүн өзгөчө курч проблема турат: коомдо оорууга караганда ден соолуктун приоритети калыптандырылышы керек. Бул приоритет ден соолук маданияты аркылуу бала кезден жадыга киргизилүүчү

дене-бойлук, психологиялык, нравалык сапаттар аркылуу калыптандырылышы мүмкүн.

Бүгүнкү күндө ден соолукту сактоочу технологияларды пайдалануу мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарынын ден соолугун чыңдоодо, бакубаттантууда мааниси зор, алар мектепке чейинки уюмдарда башкы маселелерди чечүүгө активдүү жардам беришет: мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын жогорулатат, балдарды тарбиялоодо, ден соолук сактоочу компетенттүүлүктүн негизин калыптандырууда зор роль ойнойт.

Жогоруда белгиленген педагогикалык шарттарды сактоо мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактагыларынын ден соолукту сактоочу компетенциясынын негиздерин калыптандыруу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга көмөк көрсөтөт.

Анын үстүнө азыркы социомаданий кырдаалда үй-бүлөнүн балдарды тарбиялоодогу жоопкерчилиги жана ролу жогорулап баратат. Бирок, практика далилдегендей, өз балдарын тарбиялоого активдүү катышууга ориентирленген ата-энелердин көбү педагогика жана психология тармагындагы билиминин жетишсиздигин сезип жатышат, алардын педагогикалык жана психологиялык маданияты төмөн.

Ошентип, ата-энелер менен өз ара аракеттенүүнү консультация берүүнүн жана агартуунун салттуу формалары иретинде, кызматташуунун, пикир алышуунун көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча биргелешкен (балдар жана ата-энелер) семинар-тренингдин бир топ жаңы формасы иретинде чечиле турган маанилүү маселе катары кароо керек.

Гармониялуу өнүккөн, дени сак инсанды калыптандырууда ден соолукту сактоочу билим берүү чөйрөсү принципалдуу мааниге ээ болот. Булар социалдык-гигиеналык, психологиялык-педагогикалык, моралдык-этикалык, дене-тарбиялык-бакубаттантуучулук, билим берүүчү системдик чаралар комплекси. Алар баланын психикалык жана дене-бойлук сак-саламаттыгын,

мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде жана үй-бүлөдө комфорттуу моралдык жана тиричиликтик чөйрөнү камсыз кылат.

Ошентип, мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарынын ден соолукту сактоочу компетенцияларынын негизин калыптандыруунун педагогикалык шарттарын сактоо балдардын өнүгүүсүндө сапаттуу өзгөрүүлөрдүн пайда болушун, педагогикалык процесстин бүтүндүгүн жана максаттардын комплекстүүлүгүн, билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын өз ара педагогикалык аракетинде тең укуктуу өнөктөштүгүн жана активдүүлүгүн камсыз кылууга көмөк көрсөтөт.

Экинчи бапта илимий изилдөөнүн төмөнкү методдору пайдаланылды:

Теориялык методдор: психологиялык-педагогикалык, философиялык адабияттарды, монографиялык материалдарды, окуу-методикалык адабияттарды анализдөө; салыштыруу; жалпылоо; моделдөө.

Эмпирикалык методдор: педагогикалык байкоолор, аңгемелешүүлөр, диагностикалык (сурамжылоо), мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын педагогдорунун алдыңкы тажрыйбаларын иликтөө жана жалпылоо, проблемалуу кырдаалдарды, чыгармачылык тапшырмаларды моделдештирүү, педагогикалык эксперименттер методу.

Статистикалык методдор: маалыматтарды иштеп чыгуу үчүн сандык жана сапаттык методика, эксперименттин материалдарын таблица түрүндө көрсөтүү, жаңы фактыларды жана конкреттүү шарттарды эсепке алуу менен изилдөөнүн натыйжаларын жалпылоо методдору пайдаланылды.

Мектепке чейинки уюмдардагы ден соолукту сактоочу, билим берүүчү технологиялар – валеологиялык маданиятты же мектепке чейинки дене маданиятын тарбиялоо технологиясы. Анын максаты: баланы ден соолукка жана адам өмүрүнө маани берип мамиле кылууга тарбиялоо, ден соолук жөнүндө билим топтоо жана аны сактоону, колдоону жана кам көрө билүүнү өнүктүрүү.

Ушуларды улап айтсак, азыркы ден соолук сактоочу технологияларды пайдалануу мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарынын ден соолугун чыңдоодо, бакубаттантууда жана ден соолукту сактоодо зор мааниге ээ болот, мектепке чейинки уюмдарга башкы маселени чечүүдө активдүү жардам берет: мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын жогорулатат, педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндөгү негиздерди калыптандырууда, балдарды тарбиялоодо мааниси жогорулайт. Дени сак мектепке чейинки курактагы бала гана ишмердиктин бардык түрүнө жан дили менен катышат, ал жаркылдап жайдары, оптимист, теңтуштары жана педагогдор менен пикир алышканга ачык. Азыркы ден соолук сактоочу технологияларды пайдалануу – баланын инсандык чөйрөсүнүн баарын, анын бардык сапаттарын жана мүнөздөрүн, өнүктүрүүнүн кепилдиги.

ҮЧҮНЧҮ БАП. МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ДЕН СОЛУГУН ЧЫҢДООДО ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНГАН ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ

3.1. Констатациялоочу эксперименттин мазмуну

Бул бапда мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды колдонуунун эффективдүүлүгүн ачуу максатында жүргүзүлгөн эксперименталдык изилдөөлөрдүн натыйжалары берилет. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган сандык көрсөткүчтөр да, сапаттык көрсөткүчтөр да каралат.

Эксперимент бир жыл бою Бишкек шаарындагы № 172 жана «ЖАС ТЕРЕМОК» балдар бакчасында жүргүзүлдү, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу боюнча иш ошол жерде уюштурулган. Экспериментке 5-6 жаштагы 40 бала катышты, алар эки группага бөлүнгөн: контролдук жана эксперименталдык.

Констатациялоочу экспериментти жүргүзүүнүн максаты – зарыл мазмунду, азыркы методдордун жана формалардын негизинде мектепке чейинки уюмдарда ден соолукту сактоо технологияларын ишке ашыруу процессин башкаруунун жолдорун иштеп чыгуу.

Контролдук группадагы (КГ) № 172 балдар бакчасынын балдары сабактын салттуу программаларын алышты, ага ден соолукту чыңдоочу, ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялар кошулган жок. Эксперименталдык группада «ЖАС ТЕРЕМОК» балдар бакчасынын балдары болушту, алар балдардын ден соолугун чыңдоочу, ден соолук сактоочу педагогикалык технологиялар киргизилген программаны пайдаланышты.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүгүн баалоо үчүн изилдөөнүн төмөнкүдөй методдору пайдаланылды:

Медициналык кароо балдарды экспериментке чейин жана кийин анын дене боюндагы өзгөрүүлөрдү аныктоо үчүн.

Сергек жашоо образына окуткан педагогдордун ишинин эффективдүүлүгүн аныкташ үчүн экспериментке чейин жана кийин сергек жашоо образынын эрежелерин билер-билбеси боюнча *балдарды тестирлөө*.

Балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча педагогдордун ишинин эффективдүүлүгү жөнүндө пикирлерин аныктоо үчүн экспериментке чейин жана кийин балдардын *ата-энелерин тестирлөө*.

Сандык натыйжалар. Балдардын экспериментке чейинки жана кийинки медициналык кароосу эксперименталдык группада, контролдук группага караганда, балдардын дене-бойлук абалында бир топ маанилүү өзгөрүүлөр табылды. Атап айтканда, эксперименталдык группада дене-бой активдүүлүгүнүн бир топ бийик деңгээли, дене-бой даярдыгынын эң жакшы көрсөткүчү жана бүтүндөй организмдин абалынын жакшырганы катталды.

Сергек жашоо образынын эрежелерин билер-билбеси боюнча балдарды тестирлөө эксперименталдык группадагылардын сергек жашоо образын бир топ терең түшүнөрүн жана аны күндөлүк турмушунда колдоно аларын көрсөттү. Мындан тышкары, балдардын когнитивдик көңүл буруу, эс тутум, кеп сыяктуу жөндөмдүүлүктөрүнүн жакшырганы байкалды. Ошондой эле эки группадагы балдардын стресстик деңгээлдерине иликтөөлөр жүргүзүлдү.

Эксперименталдык группадагы балдар, контролдук группадагыларга караганда, стресстик деңгээлди көп сезишкен эместигин натыйжалар көрсөттү. Балким бул эксперименталдык группадагы балдардын чоңдордон кошумча колдоо алганына жана стресстик кырдаалдардан чыга билгенине байланыштуу чыгар.

Ошентип, эксперименталдык изилдөөлөрдүн натыйжалары мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоодо педагогикалык технологияларды пайдалануу эффективдүү болорун ырастап турат. Мындай ыкма дене-бойлук активдүүлүктү жогорулатууга, дене-бойдун даярдыгын жакшыртууга жана сергек жашоо образынын эрежелерин билүүгө көмөк көрсөтөт. Андан тышкары мындай технологияларды пайдалануу балдардын стрессти жеңүүсүнө жана алардын когнитивдик жөндөмдүүлүктөрүнүн жакшырышына алып келет.

Диссертацияны жазыш үчүн биз мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялар темасына арналган бир катар илимий макалаларды жана басылмаларды, ошондой эле Бишкек шаарынын № 172 балдар бакчасында мектепке чейинки курактагы балдар менен иштегенде педагогикалык технологияларды пайдалануунун негизинде жүргүзүлгөн өз изилдөөлөрүбүздүн натыйжаларын пайдаландык. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануунун натыйжасында балдардын дене-бой абалы жакшырды, дене-бой даярдыгынын, шамдагайлыгынын жана чыдамкайлыгынын жакшырганы ачып берилди.

Социалдык көндүмдөрдү өнүктүрүү. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу балдардын социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, коммуникативдик көндүмдөрүн жакшыртууга, коллективдүү өз ара аракетти өнүктүрүүгө, ошондой эле өзүн-өзү көзөмөлдөөнүн жана өзүн-өзү жөнгө салуунун деңгээлин жогорулатууга түрткү берет.

Балдардын мотивациясын жогорулатуу. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу алардын сергек жашоо образына мотивациясын жогорулатууга, балдардын дене-бой көнүгүүлөрүнө кызыгуусун калыптандырууга, активдүү дем алууга жана жакшы тамактанууга алып келди.

Балдардын ден соолугун жакшыртуу. «Ден соолукту сактоочу чөйрө» педагогикалык технологиясын пайдаланып, сабак өткөрүлдү, ал өзүнө бакубаттантуучу ишмердик үчүн шарттарды түзүүнү, сергек жашоо образын калыптандырууну, ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүүнү жана оюн технологияларын пайдаланууну камтыйт. Балдардын дене-бой жана психикалык абалынын бир топ жакшырганын натыйжалар көрсөттү. Изилдөөнүн жүрүшүндө балдардын ден соолугунун көрсөткүчтөрү олуттуу жакшыргандыгы жөнүндө маалыматтар алынды. Маселен, жалпы бойкелбеттин өнүгүүсү жакшырды, ден соолуктун жөлөнмө-кыймылдама системасы бекемделди, чыдамкайлык өстү жана жүрөк-кан тамыр системасы бакубаттанды. Ушундан балдардын маанайы жакшырды, алар көбүрөөк активдүү жана шайыр боло башташты, алардын өзүн-өзү баалоосу жана өздүк тартиби жогорулады. Мурда жүргүзүлгөн изилдөөлөр дагы мектепке чейинки

курактагы балдардын ден соолугун чыңдоодо педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүгүн ырастайт. Атап айтканда, М. В. Молчанованын жана Е. И. Хрущеванын (2019) методикасына таянып айтсак, «Йоганын жана пилатестин элементтери менен оюн» педагогикалык технологиясын пайдалануу мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдап, алардын бой-келбеттик сапатын өнүктүрүүгө түрткү берерин жана ийкемдүүлүгүн, координациясын жана балансын өнүктүрүүгө жардам кыларын, ошондой эле стресстин басаңдашына жана азайышына алып келерин биз жүргүзгөн изилдөө көрсөттү. Төмөндө мектепке чейинки курактагы балдар үчүн йоганын жана пилатестин элементтери менен оюндун бир нече мисалы келтирилди:

1. *«Гүлдүк дем алуу».* Балдар тегерете отуруп, дем алышат, алар гүлдү үйлөп толтуруп, үйлөп чыгарып жаткандай элестетишет. Дем алганда колду өйдө көтөрүшөт, дем чыгарганда колду төмөн түшүрүшөт.

2. *«Чымчык отуруш».* Балдар бир бутуна турат, экинчисин тизеден бүгөт да, жогору көтөрөт, өздөрүн чымчык болуп калдык деп элестетишет.

Анан буттарын алмаштырып, көнүгүүнү кайра кайталашат.

3. «Кеме». Балдар чалкасынан жатышат, буттарын тизеден бүтөт да колу менен кармап жогору көтөрөт. Анан өздөрүн кемедегидей элестетишип, чайкалышат.

4. «Дарак». Балдар бир бутуна турат, экинчи бутун көтөрүп, аны биринчи бутунун санына коёт. Алар колдорун бирге көкүрөктөрүнүн алдына кармап, өздөрүн дарак деп элестетишет.

5. «Көпөлөк». Балдар полго отурат, малдаш урунгандай тизелерин бүгүп, аларды эки жакка багыттап отурат, тамандары бири-бирине тийип турат. Алар колдорун тизелерине коюп, өздөрүн канаттарын жайган көпөлөктөрдөй элестетишет.

Ошентип, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоодо педагогикалык технологияларды пайдалануу эффективдүү экенин эксперименталдык изилдөөлөр көрсөттү. Балдардын дене-бой жана психологиялык жактан толук баалуу өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн мектепке чейинки мекемелердин билим берүү процессине ден соолукту сактоочу технологияларды киргизүүнүн зарылдыгын натыйжалар ырастап жатат. Боголюбова О. А. (2018). Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологиялар. Азыркы билим берүү: тенденциялар жана перспективалар.

Эксперименталдык группада окуган балдардын келбет-бой формасы бир топ жакшырганын эксперименталдык изилдөөлөрдүн натыйжалары да көрсөттү. Окуу жылынын башталышында жана аягында өткөрүлгөн денебойдун сапатын тестирилөөнүн натыйжалары боюнча эксперименталдык

.....

Мектепке чейинки курактагы балдар менен ден соолукту сактоочу ишти жүргүзүү боюнча толуп жаткан методикалык рекомендациялар бар. Ошолордун ичинен өзгөчө эффективдүү жана популярдуу методдордун бири дене

маданиятынын жана спорттун комплекстүү сабактарын пайдалануу болуп саналат. Бул сабактар балдардын келбет-бой формасын жакшыртканга эле жардам бербестен, ошондой эле алардын сергек жашоо образын калыптандырат. Ден соолукту сактоочу иштин дагы бир маанилүү элементи болуп балдардын бакубат тамактануусунун уюштурулушу эсептелет. Тарбиячылар балдардын тамагынын сапаттуу жана ар түрдүү болушуна, ошондой эле алардын туура тамактануусуна жана тамактануу гигиенасын сакташына көз салыш керек. Ден соолук сактоочу иштин *маанилүү элементи* – таза абада оюндарды жана көңүл ачууларды уюштуруу. Бул балдардын ден соолугун чындайт, алардын иммунитетин жана маанайын көтөрөт. Таза абада оюндарды уюштуруу дагы балдардын өнүгүшүнө жана алардын социалдык көндүмдөрүнүн калыптанышына көмөк көрсөтөт. Андан тышкары, мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун бекемдөө үчүн такай медициналык кароолорду жана консультацияларды өткөрүү, ошондой эле балдарды гигиенанын негиздерине жана өз ден соолугу жөнүндө кам көрүүгө үйрөтүү маанилүү (Булак: Максимова Н.А. «Мектепке чейинки билим берүүдө ден соолукту сактоочу ишмердик боюнча методикалык рекомендациялар»). Жалпысынан мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чындоону эффективдүү жүргүзүү үчүн комплекстүү ыкманы пайдалануу зарыл.... Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чындоочу сабактарды өткөрүү боюнча конкреттүү методикалык рекомендациялар пайдаланылган педагогикалык технологияларга жана сабактардын конкреттүү максаттарына жараша ар кандай болушу мүмкүн. *Мындай принциптердин бири* – бул ар бир балага жекече мамиле. Анткени ар бир бала уникалдуу жана дене-боюнун, психикасынын өнүгүшүнүн өз өзгөчөлүгү, ошондой эле өз кызыкчылыгы жана муктаждыгы бар. Ошондуктан ден соолукту чындоо боюнча сабактарда ар бир баланын жеке өзгөчөлүгүн эске алуу жана алардын кызыкчылыгына жана мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык келген сабактарды жана көнүгүүлөрдү тандоо маанилүү. Булак: Балдардын ден соолугу жана билим

берүүнү өнүктүрүүнүн улуттук институту (БДБӨУИ). *Экинчи маанилүү принцип* – бул балдардын сабак процессине активдүү катышуусу. Балдар окуу процессине өздөрү активдүү катышканда гана жаңы материалды жакшы өздөштүрүшөт жана эстеринде сактап калышат, анан өз алдынча жаңы бир нерселерди изилдөөгө жана ачууга мүмкүнчүлүк алышат. Ошондуктан ден соолукту чыңдоо боюнча сабактарда өз ден соолугун өз алдынча изилдегенге, оюн ойногонго, көнүгүүлөрдү аткарганга ж.б. мүмкүнчүлүк берген маанилүү. *Дагы бир принцип* – бул материалды берүүдөгү системдүүлүк жана ырааттуулук. Балдар жаңыдан билгендерин, көнгөндөрүн акырындап өздөштүрүп, өздөрүнүн дене-бой жана психикалык ден соолугун жакшыртыш үчүн, ден соолукту чыңдоо боюнча сабактар системдүү жана ырааттуу болушу абзел. Ошондуктан ден соолукту чыңдоо боюнча сабактарда тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн ырааттуулугун, байланышын көзөмөлдөө маанилүү.

3.2. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануу боюнча эксперименталдык иштин натыйжасы

Констатациялоочу эксперименттин максаты – балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдалануунун деңгээлин ачуу.

Ушул этапта диагностикалык тапшырмалар, көрсөткүчтөр жана критерийлер менен сунушталган критериалдык-диагностикалык инструментарий иштелип чыккан. Системдүүлүк түшүнүгүнүн маңызын (балдардын жашоо образына жана ден соолугуна таасир берүүчү педагогикалык технологиялардын элементтерин бир бүтүндүктө кароо жана таанып билүү жөндөмдүүлүгү) жана А. А. Ошкина иштеп чыккан калыптангандыктын критерийлерине жана көрсөткүчтөрүнө таянып, биз педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндөгү

билимдин системдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүн аныктадык жана диагностикалык тапшырмаларды тандадык.

3.1-таблица. Констатациялоочу эксперименттин диагностикалык картасы

Көрсөткүчтөр	Диагностикалык тапшырмалар
«Ден соолук» жана «сергек жашоо	«Педагогикалык технологияларды
образы» айтылыштарынын мазмунмаңызы жөнүндө элестүшүнүктүн бар экени	пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндө» аңгемелешүү. «Эмне болот эле, эгерде»
Ден соолук менен ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндө элес-түшүнүктүн бар экени	«Качан, эмнеге жана эмне үчүн» деген аңгемелешүү
Сергек жашоо образын кармануу ыкмалары жөнүндө элес-түшүнүктүн бар экени	«Дени сак адам» деген сүрөттүү тест
Ден соолуктун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндө элес-түшүнүктүн бар экени	«Ашпозчулар» деген дидактикалык оюн
Ден соолуктун маданий-гигиеналык ишчараларга көз карандылыгы жөнүндө элес-түшүнүктүн бар экени	Диагностикалык
Ден соолуктун күндөлүк режимге көз карандылыгы жөнүндө элестүшүнүктүн бар экени	«Эмне болот эле, эгерде» деген аңгемелешүү
Ден соолуктун кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндө элестүшүнүктүн бар экени	«Эмне болот эле, эгерде» деген аңгемелешүү

Ден соолуктун оорууну профилактикалоого жана ооруулууга биринчи жардам көрсөтүүгө көз карандылыгы жөнүндө элестүшүнүктүн бар экени	«Качан, эмнеге жана эмне үчүн» деген диагностикалык методика
Ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндө элес-түшүнүктүн бар экени	«Зыяндуу-пайдалуу» деген сүрөттүү тест
Ден соолуктун чыңдап турганга көз карандылыгы жөнүндө элестүшүнүктүн бар экени	«Эмне болот эле, эгерде» деген аңгемелешүү

Эксперименталдык иш Бишкек шаарынын № 172 «ЖАС Теремок» бала бакчасында жүргүзүлдү. Изилдөөгө жогорку группалардын 20 баласы катышты.

Ар бир көрсөткүч боюнча натыйжаларды баалоо бүтүндүк, көз карандылык критерийлерин жана себеп-натыйжа байланыштарын аныктоо аркылуу ишке ашырылды.

«Педагогикалык технологияларды пайдаланган сергек жашоо образы жөнүндө» аңгемелешүүнүн максаты балдардын «ден соолук» жана «сергек жашоо образы» жөнүндөгү элес-түшүнүктөрүнүн калыптанып калганын билүү болчу (А тиркемеси).

Жогорку деңгээл – баланын педагогикалык технологияларды пайдаланган сергек жашоо образы жөнүндөгү жана ден соолук жөнүндөгү элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөздү алып жүрөт.

Ортоңку деңгээл – балада педагогикалык технологияларды пайдаланган сергек жашоо образы жөнүндөгү жана ден соолук жөнүндөгү элес-түшүнүк бирди-жарымдан.

Төмөнкү деңгээл – балада педагогикалык технологияларды пайдаланган сергек жашоо образы жөнүндөгү ойлоп-билгени жана жашоо образынын адамдын ден соолугуна таасири жөнүндөгү элес-түшүнүк үзүл-кесил, системасыз.

Биз ар бир балага жекеме-жеке аңгемелешели, төмөнкү суроолорго жооп бергиле деп сунуш кылдык:

1. Сергек жашоо образы деген эмне?
2. Ден соолукта болуш үчүн эмне кылыш керек?
3. Адам сергек жашоо образын эмне менен жүргүзүш керек?
4. Зыяндуу өнөкөттөр деген эмне?
5. Сенин жашоо образыңды дени сактык деп айта алабызбы? Эмне үчүн?
6. Сен өз жашооңду жана ден соолугуңду кантип коопсуз кылышты билесиңби?

Ушул этапта 15 %ы (үч бала) жогорку деңгээлди көрсөттү. Алар ден соолукту чыңдоону туура тамактануу, оорууну профилактикалоо, чыңалтуу, күндүк режимди сактоо, зыяндуу өнөкөттөрдүн жоктугу, спорт менен машыгуу, маданий-гигиеналык көндүмдөрдү сактоо ж.б. катары мүнөздөштү (Аяна Б. «Ден соолук – бул адамдын оорубаганы, бактылуулугу, спорт менен машыкканы, жемиштерди жана жашылчаларды жегени», Нургуль Т. «Ден соолук оорубасаң, кимдир бирөө жөнүндө кам көрсөң, бири-биринди сүйсөң болот»).

Балдар сергек жашоо образынын компоненттерин бөлүп көрсөтүштү: тамактануу (Аня Ц. «Ден соолукту бузуп албаш үчүн, ботко, жашылча жеш керек», Нургуль Т. «Ден соолукту сакташ үчүн, муздак нерсени ичпеш керек»); кыймылдуу активдүүлүк (Нургуль Т. «Сөөктөр бекем болсун үчүн, күчтүү болуш үчүн спорт менен машыгуу керек, өзгөчө тартылуу менен», Аяна Б. «Сулуу болуш үчүн, бир туугандарыңды коргош үчүн спорт менен машыгуу керек», Аня Ц. «Эгер кыймылдабасаң, арка-белиң бузулат»); күндүк режимди сактоо (Аня Ц. «Ден соолукту сакташ үчүн, колу-бутуң оорубаш үчүн аз иштөө керек, бирок

иштен бат качпа, жалкоолук кылба», Аяна Б. «Эртең менен зарядка жасаш үчүн мен уйкум канганча уктайм», Нургуль Т. «Чарчабаш үчүн кичине ойнош керек, андан кийин сейилдөө, таза абада дем алуу»). Бул С. В. Поповдун сергек жашоо образына берген аныктамасына ылайык келет («бул инсандын ишмердигинин индивиддин да, коомдун да ден соолугун чындоо, сактоо жана калыптандыруу багытына ориентирленгендик»).

Ортоңку деңгээл 50 %ды (10 бала) көрсөттү. Балдар 2-3 жаңылып алышты, бирок жетелеме суроолордон кийин биз аларды өз алдынча оңдоого даяр элек, күн режимин компонент катары бөлө алышпады. Мисалы, Аманбай Ж. анын жашоо образын сергек деп айта алабызбы деген суроого жооп бергенден кыйналды, бирок «оорубоо, бакчага баруу, достору менен пикир алышуу үчүн ден соолукту чындоонун зарылчылыгын белгиледи. Артем О. өз өмүрүн жана ден соолугун коопсуз кылса болот, эгерде «врачтардын кароосуна барып турса, ботко жесе», – деп эсептейт; Соня Б. «Менин деним сак, анткени мен жотолбөйм»; Диана Р. «Мен спорт менен машыгам, анткени ойногонду, чуркаганды жакшы көрөм, бирок бакчада уктаганды жаман көрөм»; Рустам Ш. «Мен тренировкага барганды жакшы көрөм, боткону болсо жакшы көрбөйм, сүттү дагы».

Төмөнкү деңгээл 35 % (7 бала) болду. Алар жашоо образы жөнүндө түшүндүрө алышкан жок, өздөрүнүн ошого болгон мамилесин түзүктөп айта алышпады (Мирек Ш. «Менин жашоо образым сергек, анткени мен жөтөлбөйм», Раяна Ж. «Менин жашоо образым сергек, анткени менде ден соолук бар», Влад К. «Мен башыма туруп турганда»).

«Педагогикалык технологияларды пайдаланган сергек жашоо образы жөнүндө» жүргүзүлгөн аңгемелешүүнүн натыйжалары 3.2-таблицада берилди.

3.2-таблица. «Педагогикалык технологияларды пайдаланган сергек жашоо образы жөнүндө» диагностикалык тапшырмасынын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	«Ден соолук», «сергек жашоо образы» түшүнүктөрү жөнүндөгү элес-түшүнүктөрдүн калыптангандыгынын деңгээли		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40 (100 %)	6 (15 %)	20 (50 %)	14 (35 %)

Диагностикалык «Болот – болбойт» методикасынын максаты – ден соолуктун маданий-гигиеналык иш-чараларга көз карандылыгы жөнүндө элестүшүнүктөрдүн калыптанган деңгээлин ачып көрсөтүү болчу (*Б тиркемеси*).

Жогорку деңгээл – ден соолуктун маданий-гигиеналык иш-чараларга көз карандылыгы жөнүндө баланын элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөздөмөнү алып жүрөт.

Ортоңку деңгээл – ден соолуктун маданий-гигиеналык иш-чараларга көз карандылыгы жөнүндө балада бирди-жарым гана элес-түшүнүк бар.

Төмөнкү деңгээл – балада маданий-гигиеналык иш-чаралар жөнүндө жана алардын адамдын ден соолугуна таасири жөнүндө үзүл-кесил, системасыз элестүшүнүк бар.

Биз ар бир балага предметтердин топтомун (тиш щёткасы, тарак, сүлгү, карандаш, тор, топ, сызгыч) жеке-жеке кароону сунуш кылдык. Анан берилген предметтердин ичинен баладан өздүк керектөөгө тиешелүүсүн гана тандап алуусун өтүндүк. Предметти тандап алгандан кийин биз баладан эмне үчүн аны тандаганын сурадык. Ошондон кийин балдарга өздүк керектөөгө тиешелүү предметтердин топтомун өз алдынча толуктоо сунушталды.

Методиканын анализи жаш курагы улуу балдарда жеке өзү жана коом пайдаланган предметтердин сергек жашоо образына таасири жөнүндө элестүшүнүк бар экендигин көрсөттү.

Жогорку деңгээл 20 %ды (8 бала) көрсөттү. Балдар жеке пайдалануучу предметтерди жаңылбастан, өз тандоосун аргументтештирип аныкташты: таракты (Диана А. «Эгерде адамдын баш териси түлөсө, мындайча айтканда, какачы болсо, анан менин тарагым менен таранса, анда менде да какач пайда болот, мурда жок экенине карабай»); Нургуль Т. «Ар кимдин өз тарагы болуш керек, анткени ар кимдин чачы ар башка: кимдир бирөөнүкү узун, кимдир бирөөнүкү кыска, кимдир бирөөнүкү таза, башканыкы кир»); Аяна Б. «Эгерде кимдир бирөөнүн башы кытышса, аны тарак менен тараса, анда сенин да башың кытышат, анткени анын микробдору сага өтөт»); Артём О. «Өзүңдүн тарагыңды башкага бербешин керек, анткени чачың түшө башташы мүмкүн»); тиш жуугуч щётканы (Артём О. «Мына менин тиштерим сапсары, эгер кимдир бирөө тишин менин щёткам менен тазаласа, анда анын да тиши саргаят»); Аяна Б. «Башканын тиш щёткасы менен чоочун микробдор берилет»); Диана А. «Мен щёткамды эч кимге бербейм, анткени менин тиштерим оорубайт, мен тиш доктурга баргым келбейт»); сүлгү жеке өзү пайдалануучу предмет катары (Аяна Б. «Менин сүлгүм таптаза, анткени мен колумду жууым, а башка бирөө жуубайт да, менин сүлгүм менен сүртүнөт. Ал анын кир-когун сактап калат, анан анысы мага жугуп калат»); Аня Ц. «Эгер мен чүчкүрүп, мурдумду сүлгүгө сүртсөм, анда ага сүртүнгөн башка бирөө да чүчкүрөт»); Артём О. «Ар кимдин териси өзүнүкү, ошого зыян кылбаш үчүн өзүнүн сүлгүсү болуш керек»). Балдар жеке өзү пайдалануучу предметтер топтомун өз алдынча толукташты: Артём О. Менен Нургуль Т. жүзаарчыны тандашты («Чүчкүргөндө башкаларга жукпасын үчүн, мурунду жүзаарчы менен жабуу»); Диана А. ашкана приборлорун тандады («Эгерде мен тамак ичкен, бирок жуулбаган кашык же вилка менен жесем, анда мен ооруп калам, тиштерим бузулат»); Аяна Б. бут кийимди тандады («Тар туфли кийүүгө болбойт, манжалар ооруйт, чоңдорун кийсең бир нерсеге илинип, кулап кетесиң, тизеңди кокустатып аласың»).

Ортоңку деңгээл 40% ды (16 бала) түздү. Алардын өздүк жана коомдук предметтерди пайдалануу жөнүндө элес-түшүнүктөрү бар, бирок алардын сергек жашоо образына таасирин дайыма туура аныкташа албады (Сумая Б. «Тарак жана тиш щётка өзүнүкү болуш керек, чачты тараш үчүн, тишти тазалаш үчүн, карандаш башкалар сындырбаш үчүн»; Тамара Г. «Башкалардын тарагын, сүлгүсүн, тиш щёткасын албаш керек, анткени аларда микроб көп, топту болсо кокус жоготуп аласың, анан сени менен достошпой калышат», Аманбай Ж. «Сүлгүнү бергенге болбойт, ооруп калбаш үчүн», Диана Р. «Мен тарагымды башкага берет элем, анткени мен кең пейилмин», Миша Т. «Башка балдарга тарагыңды, сүлгүңдү, тиш щёткаңды, сызгычыңды, карандашыңды бербей эле кой, анткени аларда мунун баары бар», Акыл П. «Тиш щетканы берүүгө болбойт, анткени оозума ооруу жугузат, сызгычты бербеген себебим, ал адам каардуу болушу мүмкүн, аны сындырып салат»); ооруу жана соо адам жөнүндө (Полина Е. «Ооруу адамга сүлгүнү бербеш керек, анткени анын териси кир», Илья Ч. «Эгерде адам тишин өз щёткасы менен тазалабаса, ал ооруп калат, анткени тиши карайып кетет», Аня Ц. «Топ менен баары ойносо болот, ал жугуштуу эмес, эгер ооруган бирөө ага чүчкүрүп койсо, анда жуумайынча болбойт»); оорунун алдын алуу ыкмаларын аныкташты (Сумая Б. «Оорубаш үчүн ит мурунду өз кружкаңдан ичиш керек», Илья Ч. «Тишти жакшы тазалап, микробдорду кетириш үчүн тиш щетканы кээде алмаштырат», Акыл П. «Эгер сенин сүлгүңө кимдир бирөө кир колун аарчыса, аны алмаштырыш керек»).

Төмөнкү деңгээлди 40 % (16 бала) көрсөтүштү, анткени алар предметтерди өздүк жана коомдук пайдаланууну аныктай алышкан жок (Рустам Ш. «Алар бардык балдар үчүн», Раяна Ж. «Мунун баары башкаларда бар, ошондуктан бербейм», Игорь К. «Сындырып коёт деп мен тиш щеткамды, тобумду, сызгычымды, карандашымды бербейм»).

Диагностикалык «Болот – болбойт» методикасынын натыйжалары *3.3 таблицада берилди.*

3.3-таблица. «Болот – болбойт» диагностикалык тапшырманын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	Ден соолуктун маданий-гигиеналык иш-чараларга көз карандылыгы жөнүндө калыптанган элестүшүнүктөрдүн деңгээли		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40 (100 %)	8 (20 %)	16 (40 %)	16 (40 %)

«Дени сак адам» диагностикалык тапшырмасынын жардамы менен сергек жашоо образын кармануу ыкмалары жөнүндө калыптанган элестүшүнүктүн деңгээли ачып көрсөтүлдү (В туркемеси).

Ушул максатта биз ар бир баладан сүрөттү карап, анда балдар эмне кылып жатканын айтып берүүсүн сурандык. Биз суроо бердик: «Мында сүрөттөлгөндөрдүн ичинен сен кайсынысын такай тартасың?» Анан сергек жашоо образын кармануу үчүн эң маанилүү деп эсептеген сүрөттөгү тегеректерди боёосун өтүндүк.

Биз балдардын тандагандарын сөз менен активдүү коштогонуна, алар эмнеге тигил же бул аракетти сергек жашоо образын карманууда маанилүү деп эсептери тууралуу ойлоруна өзгөчө көңүл бурдук.

Жогорку деңгээл – сергек жашоо образын кармануунун зарылчылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгүнө бүтүндүк мүнөздүү.

Ортоңку деңгээл – сергек жашоо образын кармануу ыкмалары жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бирди-жарымдан.

Төмөнкү деңгээл – сергек жашоо образын кармануу ыкмалары жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү үзүл-кесил, системасыз.

Диагностикалык тапшырмалардын анализи төмөнкү натыйжаларды көрсөттү: 20 %ы (8 бала) сергек жашоо образын карманууга умтуларын билдиришти (Артем О. «Апам айтпаса деле мен дайыма тишимди тазалайм», Нургуль Т. «Мен зарядка жасаганды жакшы көрөм, анткени ал мага ойгонгонго жардам берет», Илья Ч. «Мен өзүбүздүн мышыкка тамак бергенде, ал бырылдайт, бул мага аябай жагат. Менин маанайым чөгүп турганда, ал келип, мага сүйкөнөт, ыр ырдайт, менин көңүлүм ачыла түшөт, анан аны алып алып, сейилдейм»); башка адамдардын жүрүм-турумун өз алдынча баалашты (Диана А. «Чачынды тарабасаң, алар чатышып калат, анан тарай баштаганда, аябай ооруйт, ал түгүл чачың да жулунуп кетет», Нургуль Т. «Игордун уйкусу канбай калган, ошон үчүн анын маанайы жаман, балдарды капа кылып жатат», Артем О. «Тимур эртең менен боткону жеген эмес, ошондон көчөдө ичи ооруду»). Бул өнүгүүнүн жогорку деңгээлине ылайык келет.

Ортоңку деңгээл 55 %ды (22 бала) көрсөттү. Алардын сергек жашоо образына карманууга умтулуусу туруктуу эмес, шартка жараша болот (Сумая Б. «Апамдын убактысы болбой калганда, идиш-аякты өзүм жууым»; Тамара Г. «Эгерде мен үйдө отуруп эриксем, сейилдегенге чыгам», Диана А. «Апам мени идиш-аякты жууп кой дегенде, мен идиш-аякты таптаза кылып жууп коём», Аманбай Ж. «Мен манная кашаны гана жакшы көрөм, башкаларын жебейм», Тимур Т. «Мен эртең менен тамак жегенди жакшы көрбөйм, жегим келбейт», Диана Р. «Эгерде мен гүлдүн куурап баратканын көрсөм, анда ага суу куям, анткени ал пайдалуу, абаны тазалайт»); сергек жашоо образын кармануу зарылчылыгы жөнүндөгү билимдерине таянып, башка адамдардын жүрүмтурумун баалаганда, 2-3 жаңылыштык кетиришет (Полина Е. «Апам зарядка жасабайт, бирок баары бир оорубайт», Тамара Г. «Менин мышыгым, итим жок, анткени алар үйгө жугуштуу ооруу алып келишет», Акыл П. «Мен дем алыш күнү үйдө уктабайм, анткени биздикинде эч ким уктабайт», Диана Р. «Мени ойгонгондон кийин тарабай эле коюш керек, анткени чачтарым саксайып

калат», Раяна Ж. «Мен зарядка жасаганды дайыма эле жактыра бербейм, эгер ойносом, уктаганга кеч жатып калам»).

Төмөнкү деңгээл 25 % (10 бала) болду, анткени балада сергек жашоо образын карманууга умтулуу жок (Игорь К. «Мага муну жасаган жакпайт, анткени мен ойногонду гана жакшы көрөм», Сумая Т. «Мен ооруулуу эмесмин, сергек жашоо образынын мага кереги жок», Влад К. «Муну жасаганга мени апам мажбурлайт, а мен каалабайм», Мирек Ш. «Мен эртең менен уктагым келет. Зарядка жасаганды эмес, уктагым келет», Аяна Б. «Эмне үчүн гүлгө суу куям? Аларга апам суу куят», «Апам микробдор болбосун деп, дайыма үйдү тартипке келтирип турат»).

«Дени сак адам» диагностикалык методикасынын сандык натыйжалары 3.4-таблицада берилди.

3.4-таблица. «Дени сак адам» методикасынын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	Калыптануу деңгээли		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40 (100 %)	8 (20 %)	22 (55 %)	10 (25 %)

«Зыяндуу – пайдалуу» сүрөттүк тесттин жардамы менен ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндө калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээли ачып берилди (Г тиркемеси).

Жогорку деңгээл – ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөздү алып жүрөт.

Ортоңку деңгээл – ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бирди-жарым мүнөздө.

Төмөнкү деңгээл – баланын психологиялык комфорт жөнүндөгү жана анын адамдын ден соолугуна таасири жөнүндөгү элес-түшүнүгү үзүл-кесил, системасыз.

Биз ар бир балага курчаган чөйрөнүн пайдалуу жана зыяндуу факторлорун сүрөттөгөн бир барак кагазды жеке-жеке кароосун өтүндүк. Анан балага көк фломастер менен «пайдалуу» факторлорду, кызылы менен «зыяндууларын» белгилөөнү сунуштадык.

Тапшырманы аткарып жаткан убакта, балдар ойлорун топтоп, тапшырманы кызыгуу менен аткарышты. Кыйынчылыкты туудурган транспорт, инсандар аралык мамилелер сыяктуу факторлор болду.

20 %ы (8 бала) курчаган чөйрөнүн пайдалуу жана зыяндуу факторлорун өз алдынча аныкташты (Нургуль Т. «Заводдон чыккан түтүндөр абаны булгайт, демиңди ала албайсың», Артем О. «Таштандыны таштаган зыян, анткени андан суу булганат»); алардын сергек жашоо образына таасирин мүнөздөштү (Нургуль Т. «Паркта элдер эс алат, балдар ойнойт, көңүл ачышат, ошондуктан оорушпайт», Аяна Б. «Күчтүү жана сулуу болуш үчүн адамдар спорттук майрамдарга барышат», Артем О. «Токойдогу өрт өтө коркунучтуу, анткени дарактардын баары күйүп кетет, алар кислород жасайт», Диана А. «Биз, атам, апам болуп, дачага алма отургуздук, кийин алар бизге алмадагы витаминдерди тартууласын деп»). Бул жогорку деңгээлдеги өнүгүүгө жооп берет.

45 %ы (18 бала) ортоңку деңгээлди көрсөттү, курчаган чөйрөнүн пайдалуу жана зыяндуу факторлорун чоңдордун жардамы менен аныкташты (Сумая Б. «Апам бороондор, суу ташкындары өтө коркунучтуу деп айткан, алардан кийин суунун баары булганат», Раяна Ж. «Эгер таштанды жок болсо, ал тоскоолдук кылбайт, эгерде ал көп болсо, ал жаман жыттанат, абаны булгайт», Акыл П. «Самолёт бийик учат, ал адамга зыян кылбайт, эгерде жапыс учкан болсо, биз дүлөй болуп калмакпыз»; Мирек Ш. «Тамак көп болсо, жүрүшкө чыккан жакшы, эгер аз болсо, анда жакшы болбойт»); сергек жашоо образына таасир берген

факторлорду аныктоодо ката кетиришти, бирок жөлөп-таяма суроолордон кийин аларды оңдоду (Тимур А. «Завод пайдалуу, анткени машинелерди чыгарат», Акыл П. «Шашки ойногондо, көпкө отурасың, демек, алар ден соолукка зыян»; Игорь К. «Жол ден соолукка жакшы, анткени мен велосипед тепкенди жакшы көрөм»).

Төмөнкү деңгээл 35 %ды (14 бала) камтыды. Алар курчаган чөйрөнүн пайдалуу жана зыяндуу факторлорун, алардын сергек жашоо образына таасирин аныктай алышкан жок (Влад К. «Машина пайдалуу, анткени аны минип жүрсө болот»; Сумая Т. «Көп чуркаган зыяндуу, жыгылышың мүмкүн»; Миша Т. «Мен кандай суу ташкыны экенин билбейм, аны көргөнүм жок»; Диана А. «Гүлдү апам сүйөт»; Тамара Г. «Машинада бараткан ыңгайлуу, анткени отуруп барасың»; Аяна Б. «Балдар талашып кирсе, бири-бирин таарынтат»).

«Зыяндуу – пайдалуу» сүрөттүк тесттин натыйжалары 3.5-таблицада берилди.

3.5-таблица. «Зыяндуу – пайдалуу» методикасынын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	Ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктүн деңгээли		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40 (100 %)	8(20 %)	18 (45 %)	14 (35 %)

«Ашпозчулар» диагностикалык методикасынын максаты – ден соолуктун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктү ачып берүү.

Жогорку деңгээл – ден соолуктун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөздө.

Ортоңку деңгээл – ден соолуктун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бирди-жарым мүнөздө.

Төмөнкү деңгээл – баланын рационалдуу тамактануу жөнүндөгү жана анын адамдын ден соолугуна таасири жөнүндөгү элес-түшүнүгү үзүл-кесил, системасыз мүнөздө.

Биз ар бир балага өз-өзүнчө тамак-аш продуктылары тартылган сүрөттөрдүн топтомун берип, арасынан «пайдалууларын» тандап алууну сунуштадык. Анан биз балдарды өзүнөр ашпозчу деп элестеткиле да, продуктыларды кострюлдарга: «Эртең мененки», «Түшкү», «Кечки» деп жайгаштыргыла да, өзүнөр тандап алганды түшүндүргүлө дедик. Балдарды өтө кыйнаганы – убакыттын ар кандай учуруна тамак-аш продуктыларынын рационун тандап алуу болду.

Жогорку деңгээлге 20 %ы (8 бала) ылайык келерин методиканын анализи көрсөттү (Д тиркемеси), алар тамак-аш продуктыларынын пайдалууларын жана зыяндууларын өз алдынча аныктоого жөндөмдүүлөр (Диана А. «Жашылча менен жемиштер пайдалуу, анткени аларда витаминдер көп, ботко болсо ашказандын иштегенине жардам берет»; Аня Ц. «Мен лимонадды бат-бат ичип турам, лимонадда газировка, анан биздин ичибизде газ пайда болот»; Аяна Б. «Апам мага туура тамак берет – салаттарды»; Артем О. «Жашылча, быштак, колбаса, балык жеш керек, сөөктөр бакубат болот»); аларды жегенде ырааттуулукту жана гигиенанын эрежелерин сакташат (Аяна Б. «Сулуу болуш үчүн, эрте менен ботко жеш керек»; Диана А. «Жемиштерди, жашылчаларды жууш керек, антпесен көрүнбөгөн микробдорду жеп аласың»; Артем О.

«Түнкүсүн жатарда тамакты көп жебеш керек, моочолор түшүнө кирет»).

45 %ы (18 бала) чондордун жардамы менен пайдалуу жана зыяндуу тамакаш продуктыларын аныкташты (Нургуль Т. «Колбаса пайдалуу, анткени даамдуу, бирок көп жегенге болбойт»; Тамара Г. «Конфет маанайынды көтөрөт, бирок тишти бузат»; Игорь К. «Кант пайдалуу, ал кошулса, чай таттуу»; Аманбай

Ж. «Жаңгактар зыяндуу, аларды жемиштердей жууй албайсың»; Диана Р. «Нандан семирп кетишиң мүмкүн»; Тимур Т «Апельсиндер зыяндуу, алардан аллергия болом»); жемиштер менен жашылчаларды дайыма эле жээрдин алдында жуубайт (Миша Т. «Суу болсо алмаларды жууш керек, апельсиндерди жуубаса деле болот, алардын кабыгы бар»; Рустам Ш. «Эгер бадыраң кир болсо, жууш керек»); продуктыларды керектөөнүн ырааттуулугу сакталбайт (Тамара Г. «Мага картошка менен салат жеген жагат»; Акыл П. «Мен адегенде сабизди, анан боткону жейм»; Полина Е. «Уктаар алдында макарон менен колбаса жегенди жакшы көрөм»; Павел Ж. «Мен түшкүсүн шорпо ичким келбейт, картошка менен тоокту же сосисканы гана жейм»; Сумая Б. «Мен адегенде салатты жейм, анан шорпо ичем»). Бул ортоңку деңгээлге ылайык келет.

Төмөнкү деңгээлдегилер 35 % (14 бала) болду. Булар пайдалуу жана зыяндуу тамак-аш продукцияларын аныктай албаган балдар (Влад К., Мирек Ш. «Алардын баары пайдалуу»; Рустам Ш. «Мен мунун баарын жейм»; Игорь К. «Эмне таттуу болсо, ошо пайдалуу»; Сумая Т. «Эмне жесек, ошо пайдалуу, эмнени жебесек, ал зыяндуу»); аларды жегенде ырааттуулукту жана гигиенанын эрежелерин сакташкан эмес (Рустам Ш. «Мен кандай кааласам, ошондой жейм»; Сумая Т. «Кааласам шорпо ичем, каалабасам – ичпейм»; Мирек Ш. «Адегенде мен йогурт жейм, анан эт менен макарон жейм»; Влад К. «Эгерде алма дарагынан алынса, аны жуубайт, алмурутту да, алчаны да»).

«Ашпозчулар» диагностикалык методикасынын натыйжалары *3.6-таблицада* берилди.

3.6-таблица. «Ашпозчулар» методикасынын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	Ден соолуктун рационалдык тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элестүшүнүктүн деңгээли
--------------------	--

	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40(100 %)	8(20 %)	18 (45 %)	14(35 %)

«Качан, эмнеге жана эмне үчүн» диагностикалык методикасынын максаты – ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү элестүшүнүктөрдүн калыптангандыгынын деңгээлин ачып берүү болуп эсептелет.

Жогорку деңгээл – ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөздү алып жүрөт.

Ортоңку деңгээл – ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү жалгыз-жарым.

Төмөнкү деңгээл – ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү үзүл-кесил, системасыз.

Биз ар бир баладан сунуш кылынган предметтерден каалаганын тандап алууну өтүндүк: гитара, стетоскоп, бинт, йод, гантелдер, көз айнек, көрүүчү тренажер, суу, кызыл сыр, кагаз фильтри, эт туурагыч, бир тал саман, насос, колкап. Балдар предметти тандап алгандан кийин, биз анын адамдын органдары үчүн кандай функцияны аткараарын, бул предметтин иш-аракети кайсы органдардын иш-аракетине окшош экенин, бул адамдын сергек жашоо образын карманып жашаганга кантип жардам берерин түшүндүрүп берүүсүн сурадык. Натыйжалары Е тиркемесинде берилди.

25 %ы (10 бала) дененин бөлүктөрүн, органдарын алардын эмнеге керек экенин жаңылбай айтып беришти (Нургуль Т. «Гитаранын жардамы менен биз үндөрдү угабыз, аларды кулак угат, анан дагы алар куду шаңкылдаган үндөй добуш чыгарат. Ал көңүлүң аябай суз кезде жардам берет, чертсең көңүлүң ачыла түшөт, ыр ырдасаң болот. Анан дагы, биз аны көрүп турабыз. Эгерде кулагыңды жаап турсаң, анда анын гитара экенин көзүң менен көргөндө

билесин»; Диана А. «Врачтар стетоскоптун жардамы менен жүрөктү угушат, анткени ал биздин көкүрөгүбүздө, ал эми жөтөлгөндө, ооруганда уга аласың: ал жер (өпкө) кырылдайбы же жокпу. Ичинде эмне бар экенин биз көзүбүз менен көрө албайбыз да, ал болсо билгенге жардам берет: ал жерде бир нерсең ооруйбу же жокпу»; Аманбай Ж. «Йод менен бинтти кесип алган манжабызды таңыш үчүн пайдаланышат, бизге микробдор жукпасын үчүн, биз ооруп калбаш үчүн»; Артем О. «Гантелди спорт менен машыгыш үчүн, адамдарда булчуң болуш үчүн, бирөөлөр тийишпесин деп пайдаланышат. Эгерде гантелдер менен машыксаң, анда арка-белиң түптүз болот»; Аяна Б. «Көз айнек кимдин көзү ооруса же начар көрсө, ошого керек, анан да көздөрүн күндөн жашырыш үчүн. Күн ачык кезде көздөр ооруйт, ошондон көз айнек тагынышат»).

Ортоңку деңгээл 45 %ды (18 бала) түздү. Балдар органдардын кайда жайгашканын, алар эмне үчүн керек экенин дайыма эле аныктай алышпады (Сумая Б. «Сыр канга окшош, теринин алдындагы. Ал сууктан кийин, ысык болгондо терини кызартып жиберет. Сырга булганышың мүмкүн, жууганда кетпесе, апаң урушат. Сыр спортко болбойт, машыга албайсың, ал сергек жашоо образына жардам бербейт»; Диана Р. «Эт туурагыч тиш сыяктуу этти чайнайт, ага манжаларды салганга болбойт, кесип кетет»; Акыл П. «Гитара ырдаганга жардам берет, көп черткенде манжаларды оорутуп жиберет»); көп функцияларынын бирин атап, органдын эмнеге керек экенин аныктай алышкан жок (Тамара Г. «Насос мурун сыяктуу, абаны сорот, толтурат»; Полина Е. «Самандын бир талы менен сок ичсе болот, сок муздак болгондо, тамак оорубаш үчүн»; Илья Ч. «Фильтр сууну таза кылганга жардам берет, анда кир көп болсо. Мен билбейм, анын кандай органга окшош экенин, балким, оозго окшоштур, ал да суу ичет да»); органдардын функцияларын алмаштырып алышты (Миша Т. «Бир тал саман ооз сыяктуу сууну соруп ичет»).

30 %ы (6 бала) ички органдардын аталышын, алардын кайда жайгашканын аныктай алышкан жок (Раяна Ж. «Стетоскоп дем алган, албаганыңды угуш үчүн,

ал эмнени угат, мен аны билбейм»; Тимур Т. «Кан манжада пайда болот, аны кесип алганда»; Рустам Ш. «Кан трубочкалар боюнча агат»; Мирек Ш. «Тамакта аба бар»; Влад К. «Мурун ичибизге жел толтурат»); органдар эмнеге керек экенин аныктай албай коюшту (Даяна Ж. «Жүрөк дүкүлдөш үчүн»; Влад К. «Мурун дем алыш үчүн»; Мирек Ш. «Тери эт көрүнбөш үчүн, антпесе баарынын эти чыгат да»; Тимур Т. «Кан йод сүйкөш үчүн керек»; Рустам Ш. «Бөйрөктөр болуш үчүн»; Влад Ч. «Тери аны жууш үчүн, колдор кир болгондо»; Аня Ц. «Суу ашказанга керек, сиңириш үчүн, териге – таза болуш үчүн, тиштерге – аларды чайкап туруш үчүн, антпесе алар микробдордон карайып кетпейби»).

«Качан, эмнеге жана эмне үчүн» диагностикалык методикасынын натыйжалары 3.7-таблицада берилди.

3.7-таблица. «Качан, эмнеге жана эмне үчүн» методикасынын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	Ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээли		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40 (100 %)	10(25 %)	18 (45 %)	12(30 %)

«Эмне болот эле, эгерде ...» аңгемелешүүнүн жардамы менен ден соолуктун чындаганга, күн режимине, кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктүн деңгээли ачып берилди.

Жогорку деңгээл – ден соолуктун чындаганга, күн режимине, кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөзүн алып жүрөт.

Ортоңку деңгээл – ден соолуктун чындаганга, күн режимине, кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндөгү баланын элес-түшүнүгү бирдижарым мүнөздө.

Төмөнкү деңгээл – баланын чыңдоо, күн режими, кыймыл активдүүлүгү жөнүндөгү жана алардын адамдын ден соолугуна таасири жөнүндөгү элестүшүнүгү үзүл-кесил, системасыз мүнөздө.

Биз ар кандай кырдаалдарды оюн кылдык жана балдарга эгерде мындай кырдаалга ал туш болсо, эмне болот эле деген суроо бердик. Ошондон кийин аларга эрежелерди айттык: жооп берип жатканда балдар бири-бирине тоскоол кылбаш керек болчу, зарылчылык чыкканда өз жолдошторунун аңгемесин толуктай алмак. Балдар суроолорду угушту, анан билимдерин пайдаланып, аларга жооп беришти (*Ж тиркемеси*).

Талкуу үчүн суроолор.

Эмне болот эле, эгерде:

Сен өз организмди чыңдай баштайт белең?

Сенин жылуу кийимиң жок беле?

Сен жыңайлак басам деп чечет белең?

Адам эмне үчүн сейилдейт?

Адам эмне үчүн уктайт?

Биз эмне үчүн кыймылдуу оюндарды ойнойбуз?

20 %ы (8 бала) адамдын ден соолугу кыймыл активдүүлүгүнө, күн режимине жана организмди чыңдоого көз каранды экенин түшүнүшөт (Нургуль Т. «Эгерде мен өз организмимди чыңдай баштасам, анда мен аз оорумакмын»; Артем О. «Жыңайлак жайында гана, жылуу кумдун жана майда таштардын үстү менен басса болот»; Аня Ц. «Эгерде мен көчөдө кардын үстүнөн жыңайлак бассам, ооруп калмакмын»; Илья Ч. «Адам үчүн кийим аба ырайына жараша болуш керек»); сергек жашоо образын кармануу зарылчылыгын түшүнүшөт (Нургуль Т. «Муздак суу менен жуунуш керек»; Илья Ч. «Тумчугуп калбаш үчүн

группаны желдетип туруш керек»; Аня Ц. «Мен ооругум келбейт, ошон үчүн чыңдоо менен машыгам»; Диана А. «Жайында апам экөөбүз өзөнгө батбат барабыз, ал жерде суу муздак, бирок биз баары бир бутубузду жууйбуз, кышында ооруп калбаш үчүн»). Бул сергек жашоо образын кармануу ден соолукту чыңдарын түшүнүүнүн жогорку деңгээлине ылайык келет.

Ортоңку деңгээлдегилер 35 %ды (14 бала) түздү. Балдардын чыңдалуу, күн режими, кыймыл активдүүлүгү жөнүндөгү элес-түшүнүктөрү бирди-жарым болду (Сумая Б. «Эгерде менин жылуу кийимим болбосо, анда мен тонуп калам»; Тамара Г. «Жылуу кийимсиз мен бала бакчага жете алмак эмесмин»; Полина Е. «Отурбаш үчүн ойнойбуз»; Аяна Б. «Эгерде мен чың болуш үчүн машыксам, анда спортсменкадай болуп калам»; Диана Р. «Эгерде менин жылуу кийимим жок болгондо, анда мен үшүйт элем»; Акыл П. «Мен өлүп калмакмын, анткени жылуу кийимсиз тышта суук»; Сумая Т. «Мен өлүп калмакмын, анткени бут кийими жок болсо, адамга жаман»; Тимур Т. «Апам мага дайыма жылуу кийим алып берет, анткени мени дарылагысы келбейт»); сергек жашоо образын кармануунун зарылдыгын түшүнөрүн айтышты, бирок чоңдор көңүлдөрүн бурдуруп кайрылганда (Сумая Т. «Эгерде сейилдебесең, оорушуң мүмкүн»; Диана Р. «Сасык тумоодон мурдуң дем албаса, дем алуу кыйын»; Акыл П. «Эгерде көчөдө кыймылдабасаң, анда үшүп каласың»; Тамара Г. «Сөөктөрдү сакташ керек, чуркап баратканда жыгылбаш үчүн, бийиктиктен секиребеш керек»; Сумая Б. «Тиштер бузулбас үчүн аларды эртең менен, кечинде жууш керек, жемиш жеш керек, анда витаминдер бар»).

45 %ынын (18 бала) кыймыл активдүүлүгү, күн режими, чыңдалуу жөнүндөгү элес-түшүнүктөрү үзүл-кесил, системасыз (Раяна Ж. «Мен өлүп калмакмын»; Игорь К. «Силер мага кийим сатып берет белеңер»; Тимур Т. «Мен билбейм»; Миша Т. «Мени оорууканага алып бармак»; Мирек Ш. «Бут кийимсиз бутту жуумакпыз»; Рустам Ш. «Мен бутумду кесип алмакмын, өлмөкмүн»; Влад К. «Мен жыгылмакмын»; Диана А. «Мен ооруп калат элем»; Аманбай Ж.

«Эгерде менин жылуу кийимим жок болсо, анда апам мага сатып бермек»); улуулардын жөлөп-таяма суроолору натыйжа берген жок. Анын үстүнө балдар да ден соолукту бакубаттантуучу чыңдалуунун зарылчылыгын түшүнө алышпады (Рустам Ш. «Эмнеге чыңдалабыз?»; Влад К. «Эгер адам тирүү болсо, демек ал чыңдалган»; Мирек Ш. «Эгерде мен бир жолу кардын үстүнөн басып келсем, анда деним сак болуп калат»; Раяна Ж. «Сейилдебей калсаң да, баары бир демиңди аласың»; Тимур Т. «Адам дайыма дем алат, ооруу болсо да»; Миша Т. «Мен уктабай жатканда да, баары бир оорубайм»; Влад К. «А эмнеге ден соолукту сактайбыз?»). Бул организм жөнүндөгү элестүшүнүктүн калыптанган деңгээлинин төмөн экени жөнүндө, мектепке чейинки курактагы балдардын чың ден соолугу болуш үчүн сергек жашоо образын кармануу зарылчылыгын жете түшүнбөй жаткандыгы жөнүндө айтып турат.

«Эмне болот эле, эгерде...» темасында өткөрүлгөн аңгемелешүүнүн натыйжалары *3.8-таблицада* берилди.

3.8-таблица. «Эмне болот эле, эгерде...» методикасынын сандык натыйжасы

Балдардын саны (%)	Ден соолуктун чыңдалууга, күн тартибине жана кыймыл активдүүлөгүнө көз карандылыгы жөнүндө калыптанган деңгээл		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40(100%)	8 (20 %)	14 (35 %)	18 (45 %)

Ошентип, биз констатациялоочу эксперименттин жүрүшүндө иштелип чыккан методикалардын жардамы менен, педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарынын адамдын ден соолугуна таасир берүүчү сергек жашоо образы, анын мазмундук

компоненттери, пайдалуу жана зыяндуу факторлору, ошондой эле сергек жашоо образын кармануунун маанилүүлүгү жөнүндөгү системдүү билимдеринин жетишерлик эмес калыптанганын ачып бердик. Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу ачылган сергек жашоо образы жөнүндөгү балдардын калыптанган элес-түшүнүгүндө орто жана төмөнкү деңгээл басымдуулук кылат.

Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу алынган сергек жашоо образы жөнүндө мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарынын системдик билимдеринин калыптанганынын диагностикалык натыйжалары 3.9-таблицада берилди.

3. 9-таблица. Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу алынган сергек жашоо образы жөнүндө системдик билимдердин калыптанганынын сандык натыйжалары

Балдардын саны (%)	Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу алынган сергек жашоо образы жөнүндө системдик билимдердин калыптанган деңгээли		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
40 (100%)	20 %	45 %	35 %

5-6 жашар балдардын сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдеринин калыптанган деңгээлинин анча жогору эмес көрсөткүчтөрү төмөнкү себептер менен шартталган, алар констатациялоочу эксперименттерди жүргүзүү процессинде ачылды:

- педагогдор балдар менен билим берүү ишмердигин уюштурушат, сергек жашоо образынын айрым элементтерин гана калыптандырууга көңүл бурушат;

– педагогдор ден соолукка байланышкан, билимдер системасын калыптандырууга жардам берген процесстердин өз ара байланышын көрсөтүүдө өзүнүн мүмкүнчүлүктөрү боюнча бир топ органикалуу болуп эсептелген эксперименттөө потенциалын эсепке алышпайт;

– айрым элементтер педагогдор тарабынан, негизинен, башка билим берүү маселелерин чечүүдө ишке ашырылат, эреже катары, күндөлүк турмуштагы балдар ишмердигинин башка түрлөрүндө бекемделбейт.

Бардык саналып өткөн шарттар калыптандыруучу экспериментти уюштурууда жана өткөрүүдө эске алынат.

3.2. Балдардын ден соолугун чыңдоочу педагогикалык технологияларды пайдаланган калыптандыруучу эксперименттин натыйжалары

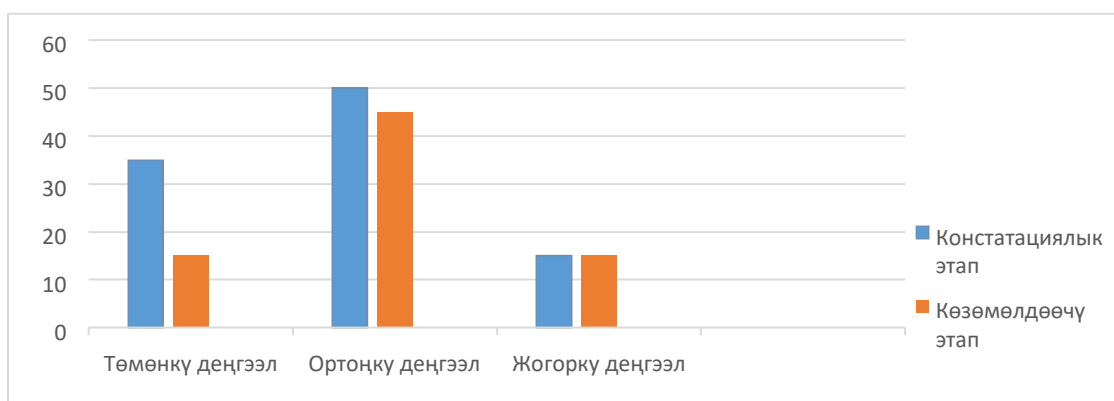
Эксперименталдык иштин калыптандыруучу этабы аяктагандан кийин көзөмөлдөө эксперименти жүргүзүлдү. Бул эксперименттин максаты – педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу 5-6 жаштагы балдардын сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдерин калыптандырган педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүк деңгээлинин динамикасын ачып көрсөттү.

Диагностика педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу 5-6 жаштагы балдардын сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдеринин калыптанган деңгээлин ачып берүүдө эксперименттин констатациялык этабында таянган ошол эле критерийлер жана көрсөткүчтөр боюнча жүргүзүлдү. Баалоо эксперименттин констатациялык этабына дал келген ошол эле методикалар боюнча ишке ашырылды. Алынган материалдар системалаштырылды жана анализделди. Жалпысынан алар педагогикалык технологияларды пайдалануу

аркылуу 5-6 жаштагы балдардын сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдеринин калыптанган деңгээлинин жогорулаганын көрсөттү.

«Педагогикалык технологияларды пайдалануунун негизиндеги сергек жашоо образы жөнүндө» аңгемелешүүнүн салыштырма анализи балдардын «ден соолук» жана «сергек жашоо образы» түшүнүктөрү жөнүндөгү элестүшүнүктөрүнүн калыптанган деңгээлинин жогорулаганын көрсөттү.

3.1 сүрөттө балдардын «ден соолук» жана «сергек жашоо образы» түшүнүктөрү жөнүндөгү элестетүүлөрүнүн калыптанган деңгээлинин өзгөрүү динамикасы чагылдырылган. Биз педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу ден соолук жөнүндөгү жана сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдердин калыптанган жогорку деңгээлин көрсөткөн балдардын саны 25 %га (констатациялык этапта 15 %дан, көзөмөлдөө этабында 40 %га чейин) өскөнүнө күбө болдук. Алар сергек жашоо образын туура тамактануу, оорууларды профилактикалоо, чындалуу, күндүк режимди сактоо, зыяндуу өнөкөттөрдөн арылуу, спорт менен машыгуу, маданий-гигиеналык көндүмдөрдү сактоо катары мүнөздөштү. Ортоңку деңгээлдеги балдардын пайызынын азайганына карабай, биз муну жагымдуу динамика катары баалайбыз, анткени педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу ден соолук жөнүндөгү жана сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдердин калыптанганы боюнча төмөнкү деңгээлдеги балдардын саны 25 %га (35 %дан констатациялык этапта, 15 %га чейин көзөмөлдөө этабында) азайды.

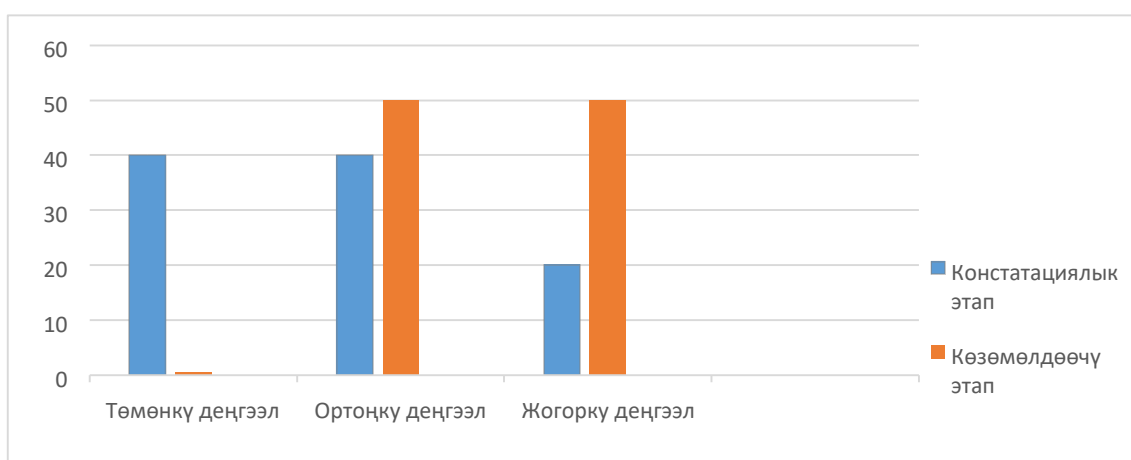

3.1-сүрөт. 5-6 жаштагы балдардын «ден соолук», «сергек жашоо образы» түшүнүгү жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрүнүн деңгээлинин динамикасы

Сыягы, педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдин деңгээли төмөн калыптанган балдардын санынын азайганына эксперименттин калыптандыруучу этабындагы коррекциялык кийлигишүү жагымдуу таасир берди көрүнөт, анан балдардын ушул багыттагы өнүгүүсүнүн туура деп табылган векторуна жол ачылды.

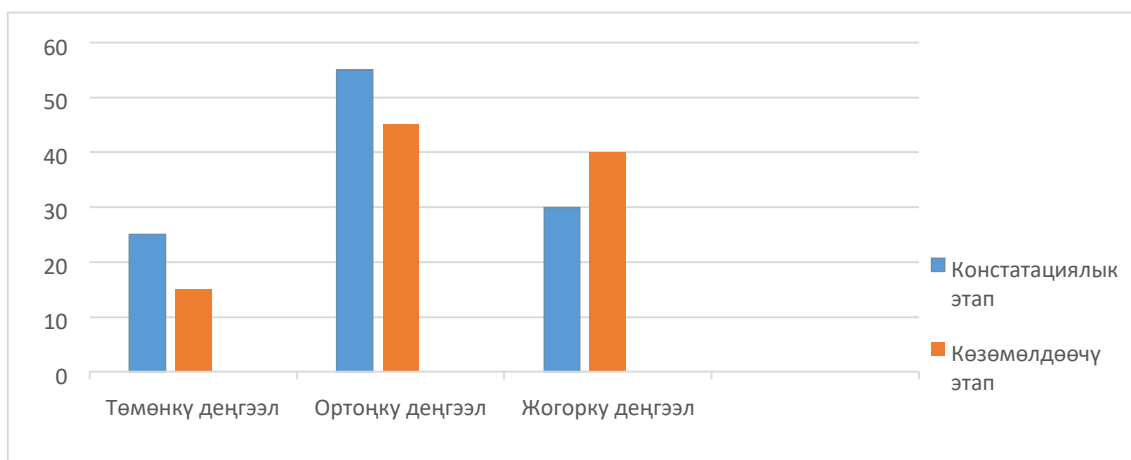
Көзөмөлдөөчү этапта адамдын ден соолугунун маданий-гигиеналык ишчараларга көз карандылыгы жөнүндө системдик билимдеринин калыптанган деңгээли орто жана жогору болгон балдардын санынын өскөнү (20 %дан 50 %га жана 40 %дан 50 %га) катталды. Коррекциялык кийлигишүүдөн кийин маданий-гигиеналык иш-чаралардын сергек жашоо образына таасири жөнүндө элес-түшүнүгүнүн калыптанган деңгээли төмөн бир да бала калбаганын, ал эми констатациялык этапта мындай балдар бардык сыналгандардын 40 %ын түзгөнүн өзгөчө белгилеп кетиш керек (3.2-сүрөт).

Жеке өзү жана коомдо пайдаланылган предметтердин сергек жашоо образына таасири жөнүндө элес-түшүнүктөр жашы улуу балдарда бар экенин методиканын анализи көрсөттү.

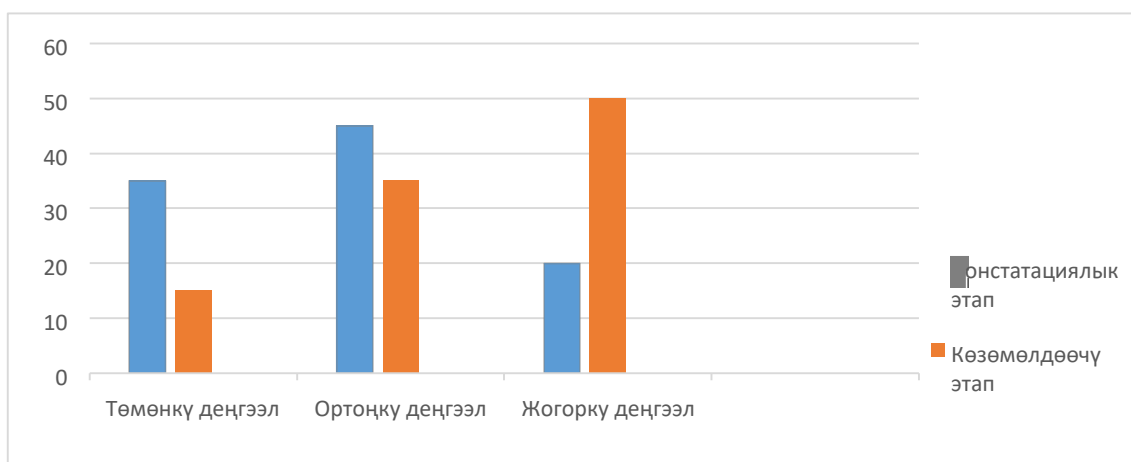
3.2-сүрөт. Ден соолуктун маданий-гигиеналык иш-чараларга көз карандылыгы жөнүндө элес-түшүнүктөрдүн калыптанган деңгээлинин динамикасы

Сергек жашоо образын карманууга умтулганын айткан балдардын саны 20 %га жогорулаган, ал эми сергек жашоо образын кармануу ыкмалары жөнүндө элес-түшүнүктөрүнүн калыптанган деңгээли орто жана төмөн балдардын саны 10 %га азайган (3.3-сүрөт).

3.3-сүрөт. Сергек жашоо образын кармануунун ыкмалары жөнүндө калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээлинин динамикасы

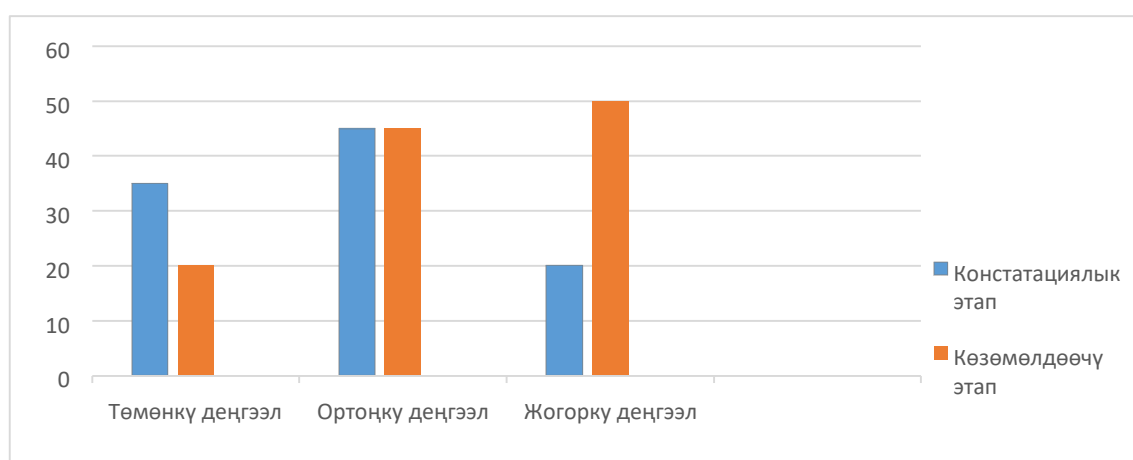
5-6 жашар балдардын ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган системдик билимдерине карата оң динамика байкалат. 50 %ы (констатациялык экспериментке салыштырганда 30 %га көп) психологиялык комфорттун адам ден соолугуна тийгизген таасирин өз алдынча аныкташты. Ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган орточо жана төмөнкү деңгээлдеги балдардын саны азайды (20 % жана 10 %).

3.4-сүрөт. Ден соолуктун психологиялык комфортко көз карандылыгы жөнүндөгү элес-түшүнүктөрдүн калыптанган деңгээлинин динамикасы

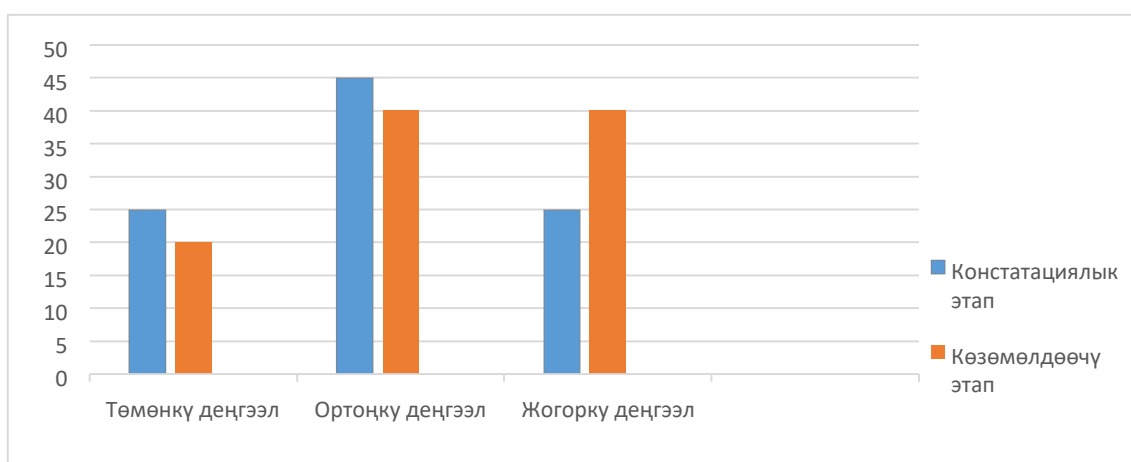
Ден соолуктун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээлдик көрсөткүчтөрү оң жакка өзгөрүлгөнүн салыштырма анализ ырастады: адамдын ден соолугунун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү системдик билимдердин жогорку деңгээлине жетишкен балдардын саны 15 %га (констатациялоочу этаптагы 20 %дан, көзөмөлдөөчү этаптагы 35 %га) өстү, ушуну менен эле бирге төмөнкү деңгээлге ээ балдардын саны 15 %га (констатациялоочу этаптагы 35 %дан, көзөмөлдөөчү этаптагы 20 %га чейин) кыскарды.

Ортоңку деңгээлге ээ балдардын саны мурдагы бойдон калды (3.5-сүрөт).

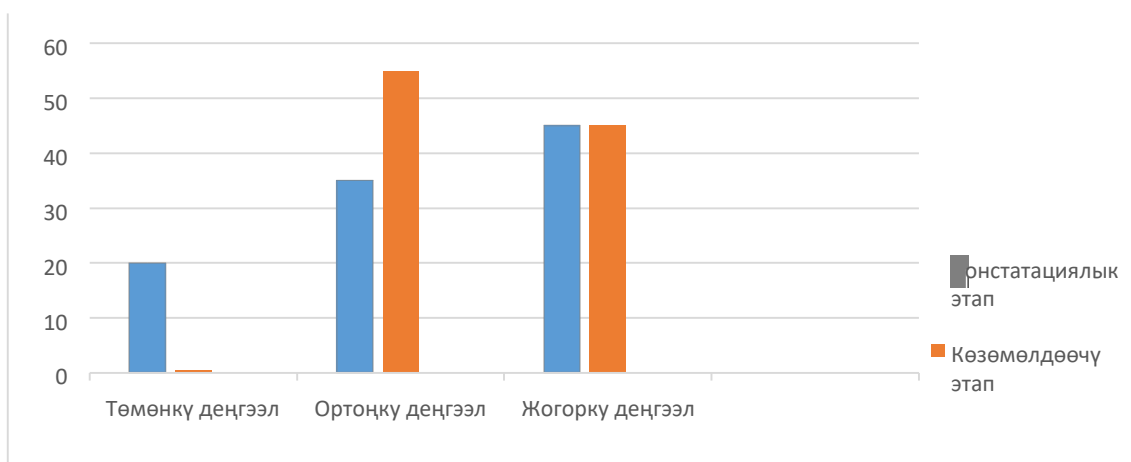
3.5-сүрөт. Ден соолуктун рационалдуу тамактанууга көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээлдик динамикасы

Ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээли калыптандыруучу этаптагы коррекциялык кийлигишүүлөрдөн кийин бир топ жакшы болуп калды: ортоңку жана төмөнкү көрсөткүчтөр 15%га (констатациялоочу этаптагы 25 %дан, көзөмөлдөөчү этаптагы 40 %га чейин) жакшырды (3.6-сүрөт). Практикада бул адамдын ден соолугу жана ооруусу жөнүндөгү балдардын элес-түшүнүгү бүтүндүк мүнөздө дегенди билдирет.

3.6-сүрөт. Ден соолуктун жана ооруунун мүнөздүү белгилери жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээлдик динамикасы

Ден соолуктун чыңдалууга, күндүк режимге жана кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн деңгээли боюнча да оң динамиканын жакшырганы белгиленди: жогорку деңгээлди көрсөткөн балдардын саны 25 %га (20 %дан көзөмөлдөө этабында 45 %га чейин) көбөйдү. Ошого ылайык ортоңку деңгээлге ээ балдардын саны 20 %га (35%дан көзөмөлдөө этабында 55 %га чейин) өстү. Коррекциялык таасирден кийин ден соолуктун чыңдалууга, күндүк режимге жана кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элес-түшүнүктөрдүн төмөнкү деңгээлине ээ бир да бала калган жок, ал эми констатациялык этапта мындай балдар бардык саналгандардын 45 %ын түзгөнүн өзгөчө белгилеп кетсе болот (3.7-сүрөт).

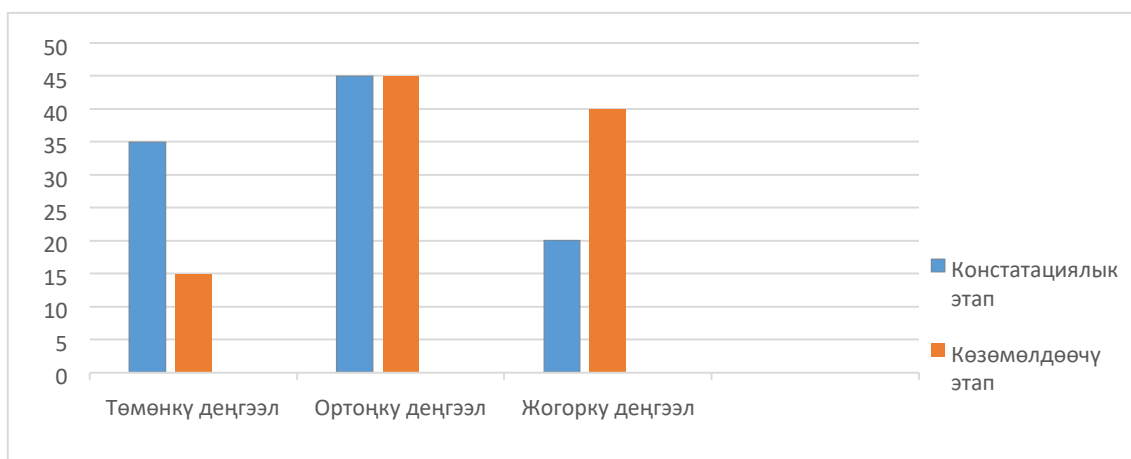
3.7-сүрөт. Ден соолуктун чыңдалууга, күндүк режимге жана кыймыл активдүүлүгүнө көз карандылыгы жөнүндөгү калыптанган элестүшүнүктөрдүн деңгээлдик динамикасы

Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндө мектепке чейинки курактагы балдардын улуураактарында калыптанган элес-түшүнүктөрдүн диагностикасынын салыштырма натыйжалары 3.10-таблицада берилди.

3.10-таблица. Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндө 5-6 жашар балдарда калыптанган системдик билимдердин салыштырмалуу натыйжалары

Балдардын саны 40 (100 %)	Констатациялоочу этап		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
	20 %	45 %	35 %
	Көзөмөлдөөчү этап		
	Жогорку деңгээл	Ортоңку деңгээл	Төмөнкү деңгээл
	40 %	45 %	15 %

Ошентип, педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу 5-6 жаштагы балдардын сергек жашоо образы жөнүндөгү калыптанган элестүшүнүктөрүнүн оң динамикасын бардык деңгээлдер жана критерийлер боюнча көзөмөлдөө экспериментинин натыйжалары ачып берди (3.8-сүрөт).

3.8-сүрөт. Констатациялык жана көзөмөлдөөчү эксперименттердин салыштырмалуу натыйжалары

Үчүнчү бап боюнча тыянак

Үчүнчү бапта эксперименталдык иштин жалпы ою, жүрүшү жана натыйжалары ачылып берилди. Эксперимент аркылуу 5-6 жашар балдардын сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдеринин калыптануу мүмкүнчүлүгүн текшерүү зарылчылыгы болду. Эксперименталдык иш төрт этап менен ишке ашырылды.

Констатациялык эксперимент 5-6 жаштагы балдардын ден соолукту чыңдоо жөнүндөгү калыптанган системдик билимдеринин деңгээлин ачып көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Балдардын көбүндө педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу жетишилүүчү сергек жашоо образы жөнүндө калыптанган системдик билимдердин ортоңку жана төмөнкү деңгээлдери басымдуулук кылат. Бул балдардын педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу ишке ашуучу

сергек жашоо образы жөнүндө элес-түшүнүктөрү жетишерлик эмес, б.а. ден соолук сергек жашоо образынын айрым бир элементтерине көз карандылыгы жөнүндө алардын үстүрт билими бар. Алардын элестетүүлөрүндө жеке өзү жана коом пайдаланган предметтер жөнүндөгү түшүнүктөрүнүн аралашып кеткени байкалат. Алардын баалуулук ориентациясы көбүнчө вербалдык деңгээлде калат. Кээде башкалардын жүрүм-турумун баалоого келгенде балдар жаңылышат.

Изилдөөнүн констатациялык этабынын натыйжалары педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу жетишилген сергек жашоо образы жөнүндөгү системдик билимдерди калыптандыруу боюнча атайын уюштурулган ишти жүргүзүү зарылчылыгын күбөлөп турат.

Калыптандыруучу эксперимент педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу ишке ашуучу сергек жашоо образы жөнүндө 5-6 жаштагы балдардын системдик билимдерин калыптандыруу максатында эксперименттерди уюштурууну жана мазмунун эксперименталдык текшерүүнү иштеп чыгууга багытталган.

Калыптандыруучу эксперимент үч этаптан турду:

1-этап – сергек жашоо образынын ар бир элементине эксперименттерди иштеп чыгуу.

2-этап – мектепке чейинки курактагы баланын өзүнүн демилгелүү жана активдүү принциптерин эске алып, баланын улуулар менен биргелешкен ишмердигиндеги эксперименттерди ишке ашыруу.

3-этап – эксперименталдык ишмердикти педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу ишке ашуучу сергек жашоо образы жөнүндөгү билимдердин бүтүндүк системасын камсыз кылган ишмердиктин башка түрлөрү менен айкалыштыруу.

Эксперименталдык иштин констатациялык жана көзөмөлдүк стадияларын салыштыруудан алынган көзөмөлдүк кесиндинин жалпы натыйжаларынын

анализи биз жүргүзгөн изилдөө ишинин эффективдүүлүгү жөнүндө кабарлап турат. Сергек жашоо образынын системдик билимдериндеги сапаттык өзгөрүүлөрдүн негизги көрсөткүчү сергек жашоо образынын элементтеринин иерархиялуулук курулушу жана көз карандылыкты түшүнүүнүн өзгөрүшү болуп калды. Бала сергек жашоо образынын маанисин баалаганга, ар кандай ишмердиктин түрлөрүнүн маңызын калыптоого багытталганын ачып бергенге, сергек жашоо образын кармануу маселелери боюнча активдүү жана өзүнчө ой жүгүрткөнгө, оюн айтканга, ооруунун алдын алуучу ыкмаларды тандап алганга жөндөмдүү.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык иште мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөтүүчү заманбап ден соолукту сактоочу технологияларды аныктоо маселеси каралып, ден соолукту сактоого багытталган педагогикалык технологиялар жөнүндөгү психологиялык педагогикалык изилдөө маселелерин талдоонун негизинде төмөнкүдөй корутунду чыгарылды:

1. Ден соолукту сактоого багытталган педагогикалык технологиялар жөнүндөгү психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдү иликтеп, окуу жана мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу заманбап технологияларды мүнөздөө мектепке чейинки курактагы улуураак балдардын ден соолугун чыңдоо педагогикалык процеске ден соолукту жакшыртуучу багытындагы уюштуруучулук-педагогикалык технологияларды жаратуу жана колдонуу менен камсыздалгандыгын көрсөттү. Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологияларды комплекстүү колдонуу ден соолукту жакшыртуучу педагогикада бир бүтүндүктөгү процесс катары окутуунун бир тепкичинен экинчисине өтүүнү камсыз кылды жана анда натыйжа үзгүлтүксүз көзөмөлдө болгондугу жана педагогикалык процеске коррекция киргизүү үчүн негиз болуп берди.

2. Педагогикалык шарттарды ачып көрсөтүү жана мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөткөн мектепке чейинки билим берүү уюмдарында ден соолукту сактоочу технологияларды пайдалануунун педагогикалык шарттары тандалып алынып анын модели түзүлдү. Мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоонун педагогикалык шарттары: сергек жашоо образынын принциптерине негизделген программа иштелип чыкты жана практикада колдонулду; педагогикалык технологиялардын интеграциясы; жеке жана дифференцияланган мамиле; окутуунун оюн жана активдүү формасына негизделген педагогикалык технологиялар балдардын ден соолугун чыңдоого жардам берди.

3. Ден соолукту сактоочу технологиялардын моделин ишке киргизүү боюнча эксперименталдык иш жүргүзүү жана алардын мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча натыйжалуулугу далилденди. Ден соолукту сактоочу педагогикалык технологиялардын натыйжалуулугунун критерийлери баалуулуктар ориентациясын өзгөртүү, билим берүү процессиндеги субъекттердин керектеме-мотивациялык чөйрөсүнүн сергек жашоо образына багыттады. Педагогикалык технологияларды пайдалануу аркылуу сергек жашоо образы жөнүндө 5-6 жашар балдарда калыптанган системдик билимдердин салыштырмалуу натыйжалары жогорку деңгээл 20%дан 40%га көтөрүлү, ал эми төмөнкү деңгээл 35%дан 15%га түштү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Ден соолукту сактоого багытталган педагогикалык технологиялар жөнүндөгү психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдү, окуу жана мектепке

чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоочу заманбап технологияларды колдонууну мындан ары улантуу зарыл.

2. Педагогикалык шарттарды ачып көрсөтүү жана мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоого көмөк көрсөткөн мектепке чейинки билим берүү уюмдарында ден соолукту сактоочу технологияларды пайдаланууну боюнча түзүлгөн моделди практикада колдонсо болот.

3. Далилденген эксперименталдык иштин натыйжасын мектепке чейинки курактагы балдардын ден соолугун чыңдоо боюнча иштерде колдонууну сунуштайбыз.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Акбашев, Т.Ф. Всеобщая валеограмотность [Текст] / Т.Ф. Акбашев, Т.А. Солдатова. – Челябинск, 1995. – 16 с.
2. Алямовская, В.Г. Профилактика психоэмоционального напряжения средствами физического воспитания [Текст] / В.Г. Алямовская. – Н. Новгород, 1999.
3. Алямовская, В.Г. Ребенок за столом. Методическое пособие по формированию культурно-гигиенических навыков [Текст] / В.Г. Алямовская. – М.: Сфера, 2007. – 64 с.
4. Амосов, Н.М. Раздумья о здоровье [Текст] / Н.М. Амосов. – 3-е изд. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 64 с.
5. Антонов, Ю.Е. Здоровый дошкольник. Социально оздоровительная технология XXI века [Текст] / Ю.Е. Антонов, М.Н. Кузнецова, Т.Ф. Саулина. – М., 2000. – 85 с.
6. Антонова, Л.Н. Психологические основания реализации

- здоровьесберегающих технологий в образовательных учреждениях.
[Текст] / Л.Н. Антонова, Т.Н. Шульга, К.Г. Эрдынеева. – М: Изд-во МГОУ,
2004. – 100 с.
7. Аршавский, И.А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития [Текст] / И.А. Аршавский. – М., 1982.
 8. Асипова, Н.А. Социальное партнерство как фактор повышения качества воспитательного процесса [Текст] / Н.А. Асипова, Г.Т. Карабалаева. – Бишкек, 2015.
 9. Асмолов, А.Г. Личность как предмет психологического исследования [Текст]: учебное пособие / А.Г. Асмолов. – М., 1984. – 105 с.
 10. Ахутина, Т.В. Здоровьесберегающие технологии обучения: Индивидуально-ориентированный подход [Текст] / Т.В. Ахутина // Школа здоровья. – 2000. – № 2. – С. 21-28.
 11. Баркан, А.И. Его величество ребенок, какой он есть [Текст] / А.И. Баркан. – М.: Столетие, 1996. – 363 с.
 12. Безруких, М.М. Здоровьесберегающая школа [Текст] / М.М. Безруких. – М., 2004. – 240 с.
 13. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
 14. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогических технологий обучения [Текст] / В.П. Беспалько. – М., 1989. – 192 с.
 15. Богина, Т.Л. Охрана здоровья детей в дошкольном учреждении [Текст] / Т.Л. Богина. – М.: Мозаика синтез, 2005. – 109 с.
 16. Брехман, И.И. Валеология – наука о здоровье [Текст] / И.И. Брехман. – М.: ФиС, 1990. – 206 с.
 17. Бузурманкулова, Ж.А. Организационно-педагогические условия воспитания ответственного отношения к собственному здоровью у

- школьников [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Ж.А. Бузурманкулова. – Бишкек, 2011. – 173 с.
18. Вайнер, Э.Н. Валеология [Текст]: учебник для вузов / Э.Н. Вайнер. – 2-е изд., испр. – М.: Флинта, 2002. – 416 с.
 19. Вайнер, Э.Н. Образовательная среда и здоровье учащихся [Текст] / Э.Н. Вайнер // Валеология. – 2003. – №2. – С. 35-39.
 20. Виноградова, А.Д. Методика обследования готовности к школьному обучению детей 5-7 лет [Текст] / А.Д. Виноградова. – СПб: Образование, 1992. – 86 с.
 21. Воротилкина, И.М. Физкультурно-оздоровительная работа в дошкольном образовательном учреждении [Текст] / И.М. Воротилкина. – М.: НЦ ЭНАС, 2004. – 140 с.
 22. Воспитание детей в школе. Новые подходы, новые технологии / Под ред. Н.Е. Щурковой. – М.: Новая школа, 1998. – 209 с.
 23. Выготский, Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
 24. Гаврючина, Л.В. Здоровьесберегающие технологии в дошкольной организации [Текст] / Л.В. Гаврючина. – М.: Сфера, 2007.
 25. Глазырина, Л.Д. Методика физического воспитания детей дошкольного возраста [Текст] / Л.Д. Глазырина, В.А. Овсянкин. – М.: Владос, 1999. – 175 с.
 26. Гогоберидзе, А.Г. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения [Текст]: учебник для вузов / А.Г. Гогоберидзе, О.В. Солнцева. – СПб: Питер, 2013. – 464 с.
 27. Горелов, А.А. К проблеме дефицита двигательной активности студенческой молодежи [Текст] / А.А. Горелов, В.Л. Кондаков, А.Н. Усатов // Культура физическая и здоровье. – 2011. – №3. – С. 25-29.

28. Государственный образовательный стандарт Кыргызской Республики «Дошкольное образование и уход за детьми» (Постановление от 29 июня 2020 года № 363).
29. Грядкина, Т.С. Здоровьесберегающее и здоровьесформирующее физическое воспитание в дошкольном образовательном учреждении [Текст] / Т.С. Грядкина // Дошкольная педагогика. – 2008. – № 2. – С. 6-11.
30. Гун, Г.Е. Современные технологии и проблемы охраны здоровья [Текст] / Г.Е. Гун. – СПб.: ЛОИРО, 2000. – 142 с.
31. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М., 1996.
32. Давыдова, О.И. Этнопедагогическая подготовка педагога-дошкольника [Текст] / О.И. Давыдова // Мир детства и образование: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Магнитогорск: МаГУ, 2007. – С. 481-484.
33. Дворкина, Н.М. Физическое воспитание детей 5-6 лет на основе подвижных игр, дифференцированных по преимущественному развитию физических качеств [Текст] / Н.М. Дворкина, Л.И. Лубышева. – М.: Советский спорт, 2007. – 80 с.
34. Демирчоглян, Г.Г. Гимнастика для глаз [Текст] / Г.Г. Демирчоглян, В.И. Янкулин. – М.: Физкультура и спорт, 1998.
35. Деркунская, В.А. Диагностика культуры здоровья дошкольников [Текст]: учебное пособие / В.А. Деркунская. – М.: Педагогическое общество России, 2006. – 96 с.
36. Деркунская, В.А. Здоровьесберегающие технологии в педагогическом процессе дошкольной организации [Текст] / В.А. Деркунская // Управление ДО. – 2005. – № 3. – С. 31-37.
37. Дерябо, С.Д. Здоровье как предмет экопсихологической диагностики

- [Текст] / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин, В.И. Панов // Прикладная психология. – 2000. – № 4.
38. Детство: программа развития и воспитания в детском саду [Текст] / [В.И. Логинова и др.]. – 3е изд. – СПб.: Детство-Пресс, 2004. – 244 с.
39. Джанузаков, К.Ч. Дене тарбия жана спорттун педагогикасы [Текст] / К.Ч. Джанузаков, Ч.А. Абдыбекова, Ч.К. Рыспаева. – Бишкек, 2022.
40. Дмитриев, В.С. Основные положения российской концепции физкультурнооздоровительной деятельности [Текст] / В.С. Дмитриев // ТиПФК. – 1997. – № 3 – С. 2-5.
41. Доскин, В.А. Как сохранить и укрепить здоровье ребенка [Текст]: пособие для родителей / В.А. Доскин, Л. Г. Голубева. – М.: Эксмо плюс. – 148 с.
42. Дыбина, О.В. Неизведанное рядом: Занимательные опыты и эксперименты для дошкольников [Текст] / О.В. Дыбина, Н.П. Рахманова, В.В. Щетинина. – М.: Сфера, 2001. – 192 с.
43. Егоров, Б.Б. Развивающая педагогика оздоровления [Текст] / Б.Б. Егоров, В.Т. Кудрявцев. – М., 2000. – 111 с.
44. Ермакович, В.Д. Ключик к здоровью [Текст]: методическое пособие по включению здоровьесберегающих технологий в содержание и организацию опыта дошкольного учреждения / В.Д. Ермакович, Т.М. Салина. – Тольятти, 2006.
45. Жусуева, Б. Орто мектепте окуучуларды сергек жашоого тарбиялоонун педагогикалык негиздери [Текст] / Б. Жусуева. – Бишкек, 2012. – 182 с.
46. Зайцев, Г.К. Валеологические проблемы педагогической деятельности [Текст] / Г.К. Зайцев // Валеология. – 1997. – №. – С. 21-33.

47. Зайцев, Г.К. Валеолого-педагогические основы обеспечения здоровья человека в системе образования [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Г.К. Зайцев. – СПб., 1998. – 48 с.
48. Закон Кыргызской Республики «Об образовании» от 30 апреля 2003 года № 92.
49. Занков, Л.В. Избранные педагогические труды [Текст] / Л.В. Занков. – М.: Дом педагогики, 1999. – 608 с.
50. Захаров, А.Н. Психотерапия неврозов у детей и подростков [Текст] / А.Н. Захаров. – М.: Медицина, 1982.
51. Здоровьесберегающее обучение и воспитание [Текст] / Под ред. В.И. Андреева. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 267 с.
52. Здоровьесберегающие технологии в образовательно-воспитательном процессе. Научно-практический сборник инновационного опыта. – Илекса, Ставрополь, 2001. – 400 с.
53. Инновационные технологии воспитания и развития детей от 6 месяцев дошкольной организации 7 лет [Текст]: учебно-методическое пособие / Е.Н. Горячева. – М.: Прометей, 2012. – 34 с.
54. Калдыбаева А.Т. Формирование мотивации и привычки к здоровому образу жизни у детей дошкольного возраста [Текст] А.Т.Калдыбаева М-Бюллетень науки и практики №5 2023 С.512-519
55. ОБРАЗУ ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
56. Казакова, Е.Н. Здоровьесберегающие технологии в дошкольнойобразовательной организации [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Е.Н. Казакова. – М., 2014. – 174 с.
57. Казакова, Е.Н. Муниципальное управление разработкой и внедрением здоровьесберегающих технологий в дошкольное образование [Текст] / Е.Н. Казакова // Вестник Государственного университета управления. – 2014. – № 3. – С. 39-42.

58. Казакова, Е.Н. Управление реализацией здоровьесберегающих технологий в дошкольном учреждении: муниципальный уровень [Текст] / Е.Н. Казакова. – М., 2014.
59. Казаковцева, Т.С. Программа по валеологии и физической культуре для дошкольных образовательных учреждений «Здоровье с детства» [Текст] / Т.С. Казаковцева. – Киров, 1997. – 78 с.
60. Казин, Э.М. Проблема сохранения здоровья и развития учащихся в системе образования в условиях ее модернизации [Текст] / Э.М. Казин, А.И. Федоров, С.И. Петухов // Валеология. – 2002. – № 2. – С. 10-15.
61. Карасева, Т.В. Современные аспекты реализации здоровьесберегающих технологий [Текст] / Т.В. Карасева // Начальная школа. – 2005. – № 11. – С. 75-98.
62. Касаткин, В.Н. Оценка эффективности апробации образовательной программы «Здоровье» [Текст] / В.Н. Касаткин, А.Е. Неудахина // Школа здоровья. – 2002. – № 3. – С. 5-12.
63. Кащенко, В.Г. Педагогическая коррекция. Исправление недостатков характера у детей и подростков [Текст] / В.Г. Кащенко. – М.: Академия, 1999. – 300 с.
64. Ковалько, В.И. Здоровьесберегающие технологии в начальной школе [Текст] / В.И. Ковалько. – М.: ВАКО, 2004. – 296 с.
65. Ковальчук, Я.И. Индивидуальный подход в воспитании ребенка [Текст] / Я.И. Ковальчук. – 2-е изд., допол. – М.: Просвещение, 1985.
66. Коджаспирова, Г.М., Педагогический словарь [Текст] / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Академия, 2001. – 172 с.
67. Козлова, С.А. Мой организм [Текст] / С.А. Козлова, О.А. Князева С.Е. Шукшина. – М.: Владос, 2001. – 95 с.

68. Козлова, С.А. Программа приобщения ребенка к социальному миру «Я – Человек» [Текст] / С.А. Козлова. – М.: Владос, 2001. – 95 с.
69. Колбанов, В.В. Валеология: основные понятия, термины и определения [Текст] / В.В. Колбанова. – СПб., 1998. – 232 с.
70. Колбанов, В.В. Формирование здоровья у детей в образовательных учреждениях [Текст] / В.В. Колбанов // Валеология: диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. Сборник научных трудов. Вып. 3. – Владивосток, 1997.
71. Колесникова, И.А. Основы технологической культуры педагога [Текст]: научно-методическое пособие / И.А. Колесникова. – СПб.: Дрофа, 2003. – 285 с.
72. Колесникова, М.Г. Практикум [Текст]: учебно-методическое пособие / М.Г. Колесникова. – СПб., 2006. – 104 с.
73. Колесникова, М.Г. Проектирование профессиональной подготовки валеолога в условиях педагогического колледжа [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / М.Г. Колесникова. – СПб., 1999. – 204 с.
74. Колесов, Д.В. Беседы о половом воспитании [Текст] / Д.В. Колесов. – М.: Педагогика, 1980. – 86 с.
75. Колеченко, А.К. Как подготовить ребенка к школе [Текст] / А.К. Колеченко, В.Е. Летунова. – СПб.: СПГУПМ, 1998. – 102 с.
76. Колеченко, А.К. Энциклопедия педагогических технологий [Текст] / А.К. Колеченко. – СПб.: КАРО, 2004. – 368 с.
77. Коменский, Я.А. Избранные произведения [Текст] / Я. А. Коменский. – М., 1996. – 221 с.
78. Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста / Под ред. Л.М. Шипициной. – СПб.: Речь, 2003. – 240 с.

79. Конвенция о правах ребенка. Постановление Жогорку Кенеша КР от 12 января 1994 года № 1402-ХП.
80. Конвенция о правах ребенка. Постановление Жогорку Кенеша КР от 12 января 1994 года № 1402-ХП.
81. Короткова, Л.Д. Сказкотерапия для детей дошкольников и школьников младшего возраста [Текст] / Л.Д. Короткова. – М., 2004.
82. Кочеткова, Л.В. Оздоровление детей в условиях детского сада [Текст] / Л.В. Кочеткова. – М.: Сфера, 2008. – 65 с.
83. Кузнецова, И.В. Как сохранить и укрепить здоровье детей [Текст] / И.В. Кузнецова, Н.Ю. Синягина. – М.: Владос, 2004. – 150 с.
84. Кузнецова, И.В. Психолого-педагогические основания реализации здоровьесберегающих технологий в образовательных учреждениях [Текст]: дис. д-ра психол. наук / И.В. Кузнецова. – М., 2003. – 415 с.
85. Кузнецова, Л.М. Здоровьесберегающие технологии [Текст] / Л.М. Кузнецова // Методист. – 2003. – № 4. – С. 42-45.
86. Кузнецова, М.Н. Закаливание детей дошкольного возраста [Текст] / М.Н. Кузнецова. – М., 2000 – 25 с.
87. Кузнецова, М.Н. Система комплексных мероприятий по оздоровлению детей в дошкольных образовательных учреждениях [Текст] / М.Н. Кузнецова. – М.: АРКТИ, 2003. – 63 с.
88. Кузьмичева, О.А. Коррекция плоскостопии методом биологической обратной связи [Текст] / О.А. Кузьмичева // Био. – 1999. – № 3. – С. 29-32.
89. Куинджи, Н.Н. Валеология: пути формирования здоровья школьников [Текст]: методическое пособие / Н.Н. Куинджи. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – 139 с.
90. Кулик, Г.И. Школа здорового человека [Текст] / Г.И. Кулик, Н.Н. Сергиенко. – М.: Сфера, 2006. – 112 с.

91. Кулюткин, Ю.Н. Функциональная грамотность, обучаемость и творческий потенциал личности [Текст] / Ю.Н. Кулюткин // Проблемы функциональной грамотности взрослых. – СПб., 1993. – С. 86-94.
92. Куркина, И.Б. Здоровье – стиль жизни. Современные оздоровительные процедуры в детском саду [Текст] / И.Б. Куркина. – М.: Образовательные проекты, 2008. – 176 с.
93. Кучма, В.И. Материалы круглого стола на тему «Современная школа и здоровье детей» — М.: Олма-Пресс, 2002. – М., 2020.
94. Лабутин, Н.Ю. Педагогические здоровьесберегающие технологии: По материалам методических рекомендаций. [Текст] / Н.Ю. Лабутин, А.Б. Майский, Д.А. Майский // Здоровье детей. – 2003. – № 23. – С. 12-13.
95. Лайшер, Р.А. Об одном критерии эффективности применения здоровьесберегающих технологий в школе [Текст] / Р.А. Лайшер, А.В. Родионов, В.А. Родионов // Школа здоровья. – 2002. – № 3. – С. 22-26.
96. Лебедев, О.Е. Новое качество школьного образования: возможности современной школы [Текст] / [О.Е. Лебедев и др.]. – СПб.: АППО, 2003. – 153 с.
97. Легостаев, И.И. XXI век – образование и российская национальная идея [Текст]: монография / И.И. Легостаев. – М., 2001. – 160 с.
98. Лесгафт, П.Ф. Избранные педагогические сочинения [Текст] / П.Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1988. – 398 с.
99. Лисицын, Ю.П. Социальная гигиена и организация здравоохранения [Текст] / Ю.П. Лисицын. – М., 1987. – Т. 1. – 420 с.
100. Мавзютова, И.П. Здоровьесберегающее образовательное пространство медицинского колледжа как условие подготовки конкурентоспособных специалистов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / И.П. Мавзютова. – Казань, 2003. – 211 с.

101. Макаренко, А.С. Избранные педагогические сочинения [Текст]: в 2-х т. / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1977. – Т. 1. – 397 с.
102. Мамытов, А.М. Основы здорового образа жизни [Текст]: учебное пособие для студентов / А.М. Мамытов, А.А. Иманбаев. – Бишкек, 2007. – 108 с.
103. Марков, В.В. Основы здорового образа жизни и профилактика болезней [Текст] / В.В. Марков. – М., 2001. – 320 с.
104. Маханева, М.Д. Здоровый ребенок: Рекомендации по работе в детском саду и начальной школе [Текст]: методическое пособие / М.Д. Маханева. – М.: АРКТИ, 2004. – 264 с.
105. Медведева, Е.А. Артпедагогика и арт-терапия в специальном образовании [Текст] / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко. – М.: Академия, 2001. – 222 с.
106. Меличева, М. Целительная сила кругооборота года – ритмические игры для здоровья детей [Текст]: методическое пособие / М. Меличева. – СПб., 2015. – 135 с.
107. Музыка – детям. Вопросы музыкально-эстетического воспитания. Ленинград: Музыка, 1985. – 86 с.
108. Монтессори, М. Помоги мне это сделать самому [Текст] / М. Монтессори. – М.: Карапуз-дидактика, 2007.
109. Морозова Л.В. Стретчинг [Текст]: учебно-методическое пособие / Л.В. Морозова, Т.И. Мельникова, О.П. Виноградова. – Казань: Бук, 2018. – 56 с.
110. Национальная программа реформирования здравоохранения Кыргызской Республики «Ден соолук» на 2012-2016 годы. Государственный образовательный стандарт Кыргызской Республики «Дошкольное образование и уход за детьми» Постановление от 29 июня 2020 года № 363.
111. Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы. – Бишкек, 2018.

112. Новикова, И.М. Формирование представлений о здоровом образе жизни посредством использования педагогических технологий у дошкольников. Для работы с детьми 5-7 лет [Текст] / И.М. Новикова. – М., 2009- – 110 с.
113. Ноткина, Н. А. Оценка физического и нервно-психического развития детей раннего и дошкольного возраста [Текст] / Н. А. Ноткина, Л. И. Казьмина, Н. Н. Бойнович. – СПб., 1995. – 36 с.
114. Общие основы теории и методики физического воспитания / Под общ. ред. Л. П. Матвеева, А. Д. Новикова. – Москва: Физкультура и спорт, 1976. – 304 с.
115. Оверчук, Т.И. Здоровье и физическое развитие детей в дошкольных образовательных учреждениях. Проблемы и пути оптимизации [Текст] / Т.И. Оверчук. – М., 2004. – 350 с.
116. Овчинникова, Т.С. Организация здоровьесберегающей деятельности в дошкольном образовательном учреждении [Текст] / Т.С. Овчинникова. – СПб., 2006. – 163 с.
117. Осипова, А.А. Диагностика и коррекция внимания [Текст]: программа для детей 5-9 лет / А.А. Осипова. – М.: Сфера, 2004. – 101 с.
118. Островская, Л.Ф. Каким растет Ваш ребенок? [Текст] / Л.Ф. Островская. – М.: Педагогика, 1977. – 128 с.
119. Ошкина, А.А. Формирование здорового образа жизни дошкольников [Текст]: учебно-методическое пособие к курсу «Теория и методика физического воспитания и развития ребенка» / А.А. Ошкина. – Тольятти: ТГУ, 2007.
120. Ошкина, А.А. Двигательная среда как фактор оздоровления дошкольников в рамках здоровьесберегающих технологий [Текст] / А.А. Ошкина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 6. – С. 68-74.
121. Педагогический и медицинский контроль здоровья дошкольников. – СПб:

- РГПУ им. Герцена. 2000. – 18 с.
122. Петров, В.О. Здоровьесберегающие технологии в работе учителя физической культуры [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / В.О. Петров. – Ростов н/Д, 2005. – 220 с.
123. Петровский, В.А. Психология неадаптивной личности [Текст] / В.А. Петровский. – М., 1992. – 225 с.
124. Подласый, И.П. Педагогика. Теория и технологии воспитания [Текст]: учебник для студентов вузов / И.П. Подласый. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Владос, 2007. – 463 с.
125. Полетаева, Н.М. Валеологическая диагностика [Текст] / Н.М. Полетаева // Педагогическая диагностика. – 2004. – № 3. – С. 35-39.
126. Постановление Правительства КР от 17 июня 2019 года № 295 «Санитарно-эпидемиологические требования к условиям и организации обучения в общеобразовательных организациях». – Бишкек, 2019.
127. Постановления КР «Об утверждении Программы развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы» от 4 мая 2021 года № 200.
128. Праздников, В.П. Закаливание детей дошкольного возраста [Текст] / В.П. Праздников. – Ленинград, 1983. – 65 с.
129. Практикум по валеологии [Текст] / Сост. М.Г. Колесникова. – СПб., 2000. – 87 с.
130. Предметно-пространственная развивающая среда в детском саду. Принципы построения, советы, рекомендации [Текст] / Сост.Н.В. Нищева. – СПб.: Детство-Пресс, 2006. – 125 с.
131. Программа реформирования здравоохранения Кыргызской Республики «Ден соолук» на 2012-2016 годы от 24 мая 2012 года № 309. – Бишкек, 2012.
132. Пфафенродт А.Н. Фонетическая ритмика в школе и детском саду [Текст]:

- пособие для учителя / А.Н. Пфафенродт, Т.М. Власова. – М.: Владос, 1996. – 240 с.
133. Рунова, М.А. Двигательная активность ребенка в детском саду [Текст] / М.А. Рунова. – М., 2000. – 253 с.
134. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии [Текст]: учебное пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1991. – 256 с.
135. Селевко, Г.К. Компетентности и их классификация [Текст] / Г.К. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.
136. Селевко, Г.К. Традиционная педагогическая технология и ее гуманистическая модернизация [Текст] / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 144 с.
137. Семенов, В.Д. Социальная педагогика: история и современность [Текст] / В.Д. Семенов. – Екатеринбург, 1995.
138. Сериков, Г.Н. Здоровьесбережение в гуманном образовании [Текст]: монография / Г.Н. Сериков, С.Г. Сериков. – Челябинск, 1999. – 242 с.
139. Симоненко, В.Д. Краткий словарь педагогических терминов. Общая и профессиональная педагогика [Текст]: учебное пособие для студентов педагогических вузов / В.Д. Симоненко. – М.: Вентана-Граф, 2005. – 368 с.
140. Система массовой профилактики отклонений в развитии зрения и нарушения осанки детей и подростков, организованных в детских дошкольных и школьных учреждениях. – М.: 1983. – 45 с.
141. Смирнов, Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии работы учителя и школы [Текст] / Н.К. Смирнов. – М.: АРКТИ, 2003. – 270 с.
142. Современные технологии сохранения и укрепления здоровья детей [Текст] / Под ред. Н.В. Сократова. – М., 2005. – 220 с.

143. Сокольников, Ю.П. Системный подход в исследовании воспитания [Текст] / Ю.П. Сокольников. – М.: Прометей, 1993. – 201 с.
144. Сократов, Н.В. Технология оздоровления детей средствами и методами дополнительного образования [Текст] / Н.В. Сократов // Валеология. – 2004. – № 4.
145. Субанова, М. Культура здоровья [Текст]: методическое пособие для учителя / М. Субанова, Б. Калиева. – Бишкек, 2010. – 525 с.
146. Сухомлинский, В.А. Как воспитать настоящего человека [Текст] / В.А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1989. – 286 с.
147. Талызина, Н.Ф. Диагностика развивающего эффекта использования здоровьесберегающей деятельностной технологии усвоения [Текст] / Н.Ф. Талызина. – М., 2003. – 236 с.
148. Талызина, Н.Ф. Педагогическая психология [Текст]: учебное пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Н.Ф. Талызина. – М.: Академия, 1998. – 288 с.
149. Татарникова, Л. Г. Российская школа здоровья и индивидуального развития детей [Текст] / Л.Г. Татарникова. – СПб., 2004. – 190 с.
150. Татарникова, Л.Г. Технологии валеологического развития ребенка в дошкольном образовательном учреждении [Текст] / Л.Г. Татарникова, Л.В. Симошина. – СПб., 2002. – 200 с.
151. Уманская А. Щит от всех болезней [Текст] / А. Уманская. – М.: Физкультура и спорт, 2001. – 161 с.
152. Хуторской, А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения [Текст] / А.В. Хуторской. – М.: МГУ, 2003. – 416 с.
153. Цабыбин, С.А. Здоровьесберегающие технологии в образовательном процессе [Текст] / С.А. Цабыбин. – М.: Учитель, 2009. – 172 с.
154. Чистякова, М.Н. Психогимнастика [Текст] / М.Н. Чистякова. – Владос, 1995. – 157 с.

155. Чупаха, И.В. Здоровьесберегающие технологии в образовательновоспитательном процессе [Текст] / И.В. Чупаха, Е.З. Пужаева, И.Ю. Соколова. – М., 2006. – 399 с.
156. Шадриков, В.Д. Духовные способности [Текст] / В.Д. Шадриков. – М.: Магистр, 1998. – 182 с.
157. Шадриков, В.Д. Познавательные процессы и способности в обучении [Текст] / В.Д. Шадриков. – М., 1990. – 215 с.
158. Шамова, Т.И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе [Текст] / Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко. – М.: Педагогический поиск, 2001. – 384 с.
159. Эльконин, Д.Б. Психология личности и деятельности дошкольника [Текст] / Д. Б. Эльконин, А.В. Запорожец. – М., 1965.
160. Юдина, Е.Г. Педагогическая диагностика в детском саду [Текст] / Е.Г. Юдина, Г.Б. Степанова, Е.Н. Денисова. – М.: Просвещение, 2002. – 142 с.
161. Якиманская, И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе [Текст] / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.
162. Яковлева, Т.С. Здоровьесберегающие технологии воспитания в детском саду: примерные планы и конспекты занятий [Текст] / Т.С. Яковлева. – М.: Школьная Пресса, 2007. – 48 с.